

Vodič za učešće građana/ki
u razvoju lokalnih kulturnih politika
u evropskim gradovima

Jordi Pascual i Ruiz_autor

Sanjin Dragojević_autor

Philipp Dietachmair_uvodničar

Fondacija INTERARTS_Barselona

Udruženje ECUMEST_Bukurešt

Evropska kulturna fondacija_Amsterdam

EXPEDITIO_Kotor

Vodič za učešće građana/ki u razvoju lokalnih kulturnih politika u evropskim gradovima

Autori

Jordi Pascual i Ruiz

Sanjin Dragojević

S uvodom Philippa Dietachmaira

Fondacija INTERARTS_Barselona

Udruženje ECUMEST_Bukurešt

Evropska kulturna fondacija_Amsterdam

EXPEDITIO_Kotor

Impresum

© 2007, Jordi Pascual i Ruiz, Sanjin Dragojević, Philipp Dietachmair,
Evropska kulturna fondacija, Fondacija „Interarts“, Udruženje „ECUMEST“

Izdavač crnogorskog izdanja publikacije: „EXPEDITIO“ - Centar za održivi prostorni razvoj, Kotor

Naziv originalnog izdanja: Guide to Citizen Participation in Local Cultural Policy Development for European Cities

Predgovor: Corina Şuteu

Urednica: Hanneloes Weeda_Evropska kulturna fondacija

Urednica crnogorskog izdanja: Tatjana Rajić_„EXPEDITIO“ Kotor

Produkcija: Ştefania Ferchedău_Udruženje „ECUMEST“

Prevod sa engleskog jezika: Vesna Leković

Lektura: Marijana Kukić

Stručna redakcija: Predrag Cvetičanin

Priprema za štampu: Miroslav Miša Dragin

Štampa: Biro Konto, Igalo

Tiraž: 500

Crnogorsko izdanje publikacije prevela je i priredila nevladina organizacija „EXPEDITIO“ kao dio projekta „Sostenuto“.

Crnogorsko izdanje publikacije objavljeno u Kotoru, 2011.

Sva prava zadržana

Nijedan dio materijala ne može se reprodukovati niti koristiti u bilo kom obliku ili na bilo koji način, elektronski ili mehanički, ne može se fotokopirati, snimati ili čuvati bez pismenog odobrenja vlasnika autorskih prava. Ovaj dokument odražava samo stavove njegovih autora. Ni Evropska komisija, niti organizacije koje realizuju ovaj projekat, ne mogu se smatrati odgovornima za bilo kakvo korišćenje sadržaja dokumenta.

Englesko izdanje ove publikacije finansirano je uz podršku Evropske komisije iz budžetske linije „Mjere u korist civilnog društva“.

European Cultural Foundation
The Netherlands
www.eurocult.org

ECUMEST Association
Romania
www.ecumest.ro

Interarts
Spain
www.interarts.net

South East Europe TV Exchanges
Belgium
www.seetv-exchanges.com

Crnogorsko izdanje publikacije prevela je i priredila nevladina organizacija „EXPEDITIO“ - Centar za održivi prostorni razvoj iz Kotora. Ova aktivnost je dio projekta „Sostenuto“ koji „EXPEDITIO“, zajedno s partnerima iz Francuske, Slovenije, Italije i Španije, sprovodi kroz MED program Evropske unije. Projekat „Sostenuto“ bavi se promišljanjem kulture kao faktora ekonomske i socijalne inovacije u regionu Mediterana.
www.expeditio.org

This publication has been produced with the assistance of the European Union. The contents of this publication are the sole responsibility of EXPEDITIO and can in no way be taken to reflect the views of the European Union.

Project co-financed by the European Regional Development Fund and the Instrument for Pre-accession Assistance and managed in Montenegro by the Delegation of the European Union

Predgovor

Corina Şuteu, predsjednica Udruženja „ECUMEST“ iz Bukurešta i direktorica Rumunskog kulturnog instituta u Njujorku

Ovom knjigom želimo konkretno da utvrdimo ko su tvorci i akteri/ke lokalnih kulturnih politika u Evropi danas i da iznesemo teorijske pretpostavke o okviru budućeg razvoja lokalnih gradskih politika – onih koje direktno utiču na stepen kulturne participacije pojedinaca/ki i dobrobiti od kulture. Kultura, kao četvrti stub razvoja koji je povezan sa ljudskim pravima, i gradski prostor kao *mjesto* kulturne participacije, samo su dva u nizu ključnih pitanja kojima se ovaj vodič bavi.

Međutim, novi način formulisanja lokalnih kulturnih politika i prelazak s tradicionalnog pristupa „odozgo“ (*top-down*), koji je podrazumijevao da kulturne politike u Evropi treba da budu samo sprovođenje prosvijetljenih vizija elite, na novi pristup koji aktivno preispituje odnos između pojedinca/ke, društva i sposobnosti države da odgovori na kulturne potrebe građana/ki, tek sada su počeli da privlače pažnju koju zaslužuju unutar globalnog konteksta. To se djelimično dešava zbog toga što „korisnici/e“ sve više postaju i „tvorci“ svijeta u kome živimo, što je činjenica koju lokalne kulturne politike ne mogu zanemariti, a i zbog toga što je, nekad pionirska, anglo-saksonska zainteresovanost za zajednice i njihovu aktivnu ulogu u oblikovanju demokratskog ponašanja kroz kulturnu emancipaciju postala opšte mjesto. Osim toga, mali ali veoma snažan krug intelektualaca/ki i stručnjaka/kinja ulaže napor kako bi samostalno podržao i nastavio aktivnosti Savjeta Evrope i UNESCO-a vezane za pitanje odnosa lokalnog i regionalnog razvoja i kulturne politike.

Zaista je teško zauzeti distancu i jasno sagledati tako složeno pitanje kao što je učešće građana/ki u izradi lokalne kulturne politike. Ovaj vodič je to postigao zahvaljujući pronicljivosti male grupe nevladinih organizacija i pojedinaca/ki, kao i velikodušnoj finansijskoj podršci Evropske unije. Koliko je ovaj vodič važan za procjenu i razumijevanje složenog fenomena građanskog učešća (time što nudi alatke za shvatanje procesa u prošlosti kako bi se unaprijedili oni budućí) i za njegovu dalju legitimaciju, pokazaće se u budućnosti.

Sadržaj

- 05 Uvod: Philipp Dietachmair (Evropska kulturna fondacija)
- 09 I dio: **O učešću građana/ki u razvoju lokalnih kulturnih politika u evropskim gradovima,**
autor Jordi Pascual i Ruiz
- 39 II dio: **Razvoj participativne (gradske) kulturne politike,**
autor Sanjin Dragojević
- 64 Izabrana literatura

Uvod

Stvaranje aktivnog, odgovornog građanstva, i podsticanje učešća građana/ki u izradi politika u Evropi, najlakše se postiže na lokalnom nivou. Politike koje se razvijaju i sprovode na lokalnom nivou odnose se na neposredno životno okruženje evropskih građana/ki. Lokalna vlast i političari bliži su svojim građanima/kama i često lakše dolaze u kontakt s njima. Odnos prosječnog/e građanina/ke Evropske unije prema gradonačelniku/ci svoga grada vjerovatno je neposredniji i direktniji nego prema predstavniku/ci neke institucije EU u Briselu. Štaviše, građani/ke osjećaju najjači uticaj evropskih politika i bilo koje odluke onda kada se one odnose na život u njihovim gradovima i opštinama. Pripadnost Evropi kao i razvijanje doživljaja Evropske unije kao zajedničkog političkog poretka svih njenih građana/ki, mora prije svega početi na mjestu koje nam je najbliže – na lokalnom nivou odlučivanja. To znači da evropske političke odluke i vrijednosti koje se prihvataju širom kontinenta, treba da budu, u idealnom slučaju, utkane u lokalne kulturne politike.

Živ, raznovrstan i inspirativan kulturni život koji je dostupan građanima/kama svih lokalnih zajednica i supkultura, i sa kojim se oni/e mogu identifikovati, čini značajan dio društvenog tkiva koje utiče na stvaranje funkcionalnih i privlačnih mjesta za život, tj. na kvalitet života nekog mjesta. Ono što nekog pojedinca/ku čini (ili ne čini) *građaninom/kom* određenog mjesta, u velikoj mjeri određuju kulturni aspekti. Specifične kulture zajednica u kojima smo se rodili, odrasli i školovali i kulture mjesta u kojima smo nekad živjeli ili sada živimo, oblikuju naše viđenje „potpuno zrelog/le“ građanina/ke neke zajednice. Tako mi njegujemo lokalni način života, učestvujemo u lokalnom kulturnom životu i doprinosimo kulturnom miljeu. Da li su naše lokalne zajednice zatvorene ili otvorene, dosadne ili inspirativne, u fazi rasta ili izumiranja, da li nas zadovoljavaju ili razočaravaju, i na kraju (ali ne po važnosti) da li su siromašne ili bogate, zavisi od toga na koji način one vode svoje poslove u oblasti kulture i kako kreiraju svoje politike. Evropski građani/ke treba da imaju osnovni „lični interes“ da učestvuju u razvoju lokalnih kulturnih politika. Istovremeno, kreatori politika treba da podstiču i obezbjeđuju učešće građana/ki u razvoju kulturnih politika, kako bi se kontinuirano njegovala „kulturna arena kao ključna komponenta demokratskog života, uporedo s formalnim strukturama i institucijama kao što je parlament“¹.

Aspekt „raznolikosti“, sadržan u sloganu Evropske unije „Jedinstvo u raznolikosti“ (Unity in Diversity), čvrsto je ukorijenjen u mnoštvu lokalnih kulturnih zajednica širom Evrope. Održavanje, razvijanje i međusobno povezivanje ovih kulturnih raznolikosti na lokalnom nivou predstavlja društveno-politički izazov od presudnog značaja za integraciju i širenje Evropske unije. Njegovanje lokalnih kulturnih raznolikosti i inspirativno predstavljanje njihovih specifičnosti svim sadašnjim i budućim građanima/kama EU glavna su sredstva za jačanje osjećaja pripadnosti evropskoj ideji. Zauzvrat, ona mogu povećati socijalnu koheziju građana/ki EU i takođe doprinijeti boljem rješavanju postojećih izazova integracije, dopunjujući politički put pristupom koji je više usmjeren na građane/ke. Proširenjem percepcije o bogatstvu evropskih kultura koje svi dijelimo i zajedničkim vrijednostima koje se na njemu zasnivaju, može se pozitivno uticati na građane/ke EU koji s rezervom gledaju na ulazak kulturno „drugačijih“ i nepoznatih država u Uniju.

Evropski gradovi su rasadnici kulturnih resursa, ali i izvori izazova koji nastaju kao rezultat lokalne raznovrsnosti autohtonih ili imigrantskih kulturnih zajednica koje u njima žive. Zbog toga treba da posvete posebnu pažnju lokalnim politikama kulturnog razvoja. Oni imaju sav potreban potencijal da objedine inspirativnu mješavinu lokalnih kulturnih specifičnosti i da promovišu vrijednosti Evropske unije na način blizak svojim građanima/kama. Time gradovi preuzimaju ključnu ulogu u upotpunjavanju političkih mjera EU integracije na ukupnom nivou zajednice. U idealnom slučaju, njihove kulturne politike imaju za cilj da učine razvoj EU opipljivijim i važnijim za građane/ke. Osim toga, gradovi posjeduju kreativni potencijal, oni su proizvođači kreativne konkurentnosti Evropske

¹ Francois Matarasso, *Many Voices: The importance of cultural diversity in democratic society*, Speech about cultural diversity and European Cultural Policy, Vara, Sweden, 2006; <http://homepage.mac.com/matarasso>

unije na globalnom nivou. Međutim, potrebno je da se ekonomska, socijalna i kulturna korist, koju ova „građanska kreativnost“ donosi, dalje razvija i pažljivo čuva. To zahtijeva stvaranje savremenih okvira lokalne kulturne politike, važećih za sve građane/ke. Gradovi mogu ostvariti ove ciljeve samo ako nove kulturne politike budu kreirali na uključiv, demokratski i „participativan“ način i ako one budu smislene svim njihovim stanovnicima/cama.

Ovaj vodič uvodi različite pojmove i praktične pristupe takve „participativne“ izrade kulturnih politika i predstavlja iskustva nekolicine evropskih gradova u ovoj oblasti.

Učešće građana/ki u lokalnom razvoju koji se zasniva na kulturi

Tokom posljednjih 20 godina mnogi gradovi u zemljama zapadne Evrope, u novim zemljama članicama EU i kandidatkinjama za članstvo u sve većoj mjeri se bave pitanjem učešća građana/ki u lokalnom razvoju koji se zasniva na kulturi. Prvi dio ovog vodiča bavi se pojmom „kulturne participacije“, čije se značenje kreće od uključivanja aktivističkih organizacija u kulturu do prisustva određene publike na lokalnim kulturnim događajima ili svakodnevne kulture stanovništva. Sadržaj ovog vodiča koncentrisan je, međutim, na procese izrade kulturne politike. Vodič pokazuje na koji način su gradovi širom Evrope uspjeli direktno da sarađuju s organizovanim civilnim sektorom i lokalnim stanovništvom radi realizacije tog cilja. Vodič se bavi pitanjima uspostavljanja saradnje između gradskih vlasti i aktera/ki lokalnog civilnog sektora za kulturu, kao i podsticanjem dijaloga o kulturnoj politici između grada i njegovih stanovnika/ca.

Kao što ističe Jordi Pascual u svom tekstu, „učešće građana/ki u razvoju, sprovođenju i evaluaciji politika nije više pitanje izbora, već karakteristika naprednih demokratija“. Uprkos postojećim nedostacima, interakcija između građana/ki i uključivanje civilnog društva u međuvremenu su postali prilično uobičajeni u procesima donošenja odluka – naročito u gradovima zapadne Evrope.

Tokom devedesetih godina 20. vijeka izrada lokalnih kulturnih politika na „participativan“ način postepeno je postala ključna za organizacije civilnog društva koje se bave kulturom u novim demokratijama srednje i istočne Evrope. Na početku je nekoliko jakih, nezavisnih aktera i nevladinih organizacija, koji se bave različitim vidovima novog kulturnog izraza, osnovalo alternativnu scenu, izrazito ukorijenjenu u civilnom društvu grada. Nekonvencionalne umjetničke produkcije i inovativni kreativni pristupi otvorili su nove teme, što je omogućilo razvoj vitalne kulturne alternative u odnosu na ono što proizvode postojeće javne ustanove. Međunarodni kontakti i podrška, kao i uključivanje mlade generacije izuzetno motivisanih kulturnih aktivista pomogli su ovim nevladinim organizacijama da postanu važni akteri inače nepostojećeg savremenog kulturnog života u gradovima srednje i istočne Evrope.

Rušenje bivših centralizovanih sistema vlasti, zajedno s porastom demokratizacije i administrativne decentralizacije, zahtijevalo je hitnu obnovu postojećih ili potpuno nove procese donošenja odluka u oblasti kulture na lokalnom nivou. Lokalni akteri su bili svjesni da treba da preuzmu stvar u svoje ruke i riješe probleme direktno, na licu mjesta, umjesto da se obraćaju nadređenima iz bivših struktura odlučivanja. Uprkos sve važnijoj ulozi koju su organizacije civilnog društva imale u pružanju kulturnih usluga u gradskim opštinama, one često nijesu imale dovoljno uticaja u tekućim procesima reforme kulturne politike u svojim gradovima. Kao i toliko puta ranije, zastarjele strukture gradskih vlasti odgovornih za kulturu bile su previše zaokupljene rješavanjem postojeće krize javnih kulturnih ustanova u njihovoj nadležnosti. Uključivanje novih aktera civilnog društva u reformu kulturne politike i usklađivanje procesa odlučivanja sa zahtjevima lokalnog stanovništva bili su potpuno novi koncepti za postsocijalističke gradske uprave, i one su ih nerado prihvale.

Evropska kulturna fondacija, Udruženje „ECUMEST“ i njegovi lokalni partneri u srednjoj i istočnoj Evropi već šest godina sprovode programe koji se odnose upravo na prevazilaženje ovih nedostataka.

Inicijative pod nazivom *Politike za kulturu*² (Policies for Culture) pomogle su lokalnim nevladinim organizacijama koje se bave kulturom da uspostave komunikaciju s vlastima i da se uključe u procese donošenja odluka na lokalnom nivou. Ovi projekti povezali su javne organe vlasti, javne kulturne ustanove, nezavisne kulturne organizacije i druge potencijalne subjekte (medije, privatni sektor) u procesu usaglašavanja različitih tački gledišta o pitanjima od zajedničkog interesa u oblasti lokalnog kulturnog razvoja.

Istovremeno su se organizacije kao što je *Fondacija „Interarts“* i nekoliko evropskih gradskih mreža³ za umjetnost i kulturu naširoko bavili prikupljanjem, istraživanjem i širenjem iskustava koja su pretežno zapadnoevropski gradovi imali u ovoj oblasti. Međutim, uporedna razmjena znanja i najboljih praksi, kao i šira promocija mehanizama koji obezbjeđuju učešće građana/ki u procesu odlučivanja o kulturi na lokalnom nivou, rijetko su se odvijali na cjelokupnom evropskom nivou (naročito između istočne i zapadne Evrope).

Zato što stvarni razvoj i svakodnevno „održavanje“ aktivnog kulturnog života još uvijek na najefikasniji način obezbjeđuju gradovi i njihovi stanovnici/e, potrebno je sprovoditi građanske akcije na nivou Evropske zajednice, uporedo s razmjenom znanja i potvrđivanjem važnosti i „dodatne vrijednosti“ procesa „participativnog“ razvoja lokalne kulturne politike. Osim toga, razmjena znanja i praktičnih iskustava na nivou EU mogu dodatno podstaći gradove i lokalne organizacije civilnog društva da izađu iz granica lokalnih kulturnih nadležnosti i posmatraju Evropu kao kulturni projekat u kome i sami učestvuju. Iz tog razloga su tri gorepomenute organizacije pokrenule projekat „Aktivni građani/ke – Lokalne kulture – Evropska politika“ (Active Citizens – Local Cultures – European Politics) koji je rezultirao izradom „Vodiča za učešće građana/ki u razvoju lokalnih kulturnih politika u evropskim gradovima“.

Tokom projekta sakupljeno je mnoštvo različitih iskustava u oblasti „participativne“ izrade lokalnih kulturnih politika u gradovima istočne i zapadne Evrope. Analizirana su tekuća dostignuća u ovoj oblasti i objedinjene praktične vještine koje postoje širom Evrope. Sadržaj praktičnog dijela ovog vodiča zasnovan je na rezultatima prikupljanja i istraživanja podataka tokom 2006. godine. Ovo istraživanje obuhvatilo je primjere prakse nekoliko evropskih gradova koji su učestvovali u programima organizacija koje su objavile ovaj vodič. Osim toga, u vodič su uvršteni i rezultati radnog sastanka koji je okupio predstavnike/ce gradova i visoke stručnjake/kinje radi uporedne analize ili „sagledavanja“ trenutnog znanja i prakse u Evropi kada se radi o učešću građana/ki u razvoju gradskih kulturnih politika⁴.

Vodič za učešće građana/ki u razvoju lokalnih kulturnih politika u evropskim gradovima

Vodič pred vama treba da utvrdi principe građanskog učešća kao standardne mjere za sve sadašnje i buduće procese izrade kulturnih politika u gradovima širom Evrope. U tu svrhu nastoji da uspostavi fleksibilan metodološki okvir koji pokazuje šta različiti lokalni akteri (profesionalci, donosioci odluka, civilno društvo i građani/ke) treba da uzmu u obzir prilikom kreiranja novih kulturnih politika u svojim gradovima na uključiv i „participativan“ način. Davanje glavne uloge lokalnim kulturnim zajednicama u dijalogu o izradi politika i uključivanje svih aktera civilnog i javnog sektora u razgovor o kulturnom razvoju gradova, treba da postanu standardi za sve evropske gradove.

² www.policiesforculture.org

³ Npr. Eurocities Network / Eurocities mreža (www.eurocities.org), Association of European Cities & Regions for Culture / Udruženje evropskih gradova i regija za kulturu (www.lesrencontres.org), Eurocult21 Project (www.eurocult21.org) etc.

⁴ Rezultati ovog sastanka, održanog u septembru 2006. u Barseloni, i svi prateći radovi predstavnika/ca gradova i pojedinačnih stručnjaka/kinja mogu se naći na sajtu www.policiesforculture.org.

Rezultati radnog sastanka u Barceloni pokazuju da evropski gradovi koriste različite pristupe kada se radi o učešću građana/ki u donošenju lokalnih kulturnih politika. Postalo je očigledno da lokalna kultura i tradicija takođe utiču na način izrade gradskih politika. To se odnosi i na stepen i način uključivanja građana/ki u različitim primjerima gradova u ovom vodiču. Poglavlja koja slijede nastoje da prikažu različite pristupe, principe i koncepte građanskog učešća u razvoju lokalnih kulturnih politika. Cilj nije da se predloži kruta i isključiva metodologija rada, već da se čitaoci/čitateljke *inspirišu* da traže rješenja koja mogu biti djelotvorna u njihovoj specifičnoj lokalnoj sredini.

Vodič je napravljen za organizacije civilnog društva koje se bave kultuom, profesionalce u nezavisnoj i javnoj kulturnoj sferi i, naročito, za donosiocje odluka u javnim upravama evropskih gradova, koji su odgovorni za razvoj kulturnih politika. Pored toga, on je namijenjen civilnom društvu i evropskim gradskim mrežama koje se bave kulturom, važnim donosiocima odluka u EU, kao i svim zainteresovanim građanima/kama.

Vodič se sastoji iz dva dijela. U prvim poglavljima predstavljen je niz konceptata kulture i građanskog učešća u savremenim evropskim gradovima. Neophodno je temeljno razumijevanje apstraktnijih principa predstavljenih u prvom dijelu da bi se primijenili praktični koraci, predloženi u drugom dijelu. Oba dijela sadrže primjere, iskustva gradova koji su učestvovali u istaživanju, kao i predloge sa sastanka stručnjaka/kinja, održanog u Barceloni. To bi trebalo da omogući čitaocima/teljicama da identifikuju izvodljive mjere i realistične načine djelovanja u njihovim gradskim sredinama.

U prvim poglavljima Jordi Pascual predstavlja niz pojmova i pitanja koji trenutno određuju evropski diskurs o učešću građana/ki u razvoju lokalne kulturne politike. Bilo bi dobro da se oni razmotre prije preduzimanja konkretnih mjera planiranja koje su sadržane u drugom dijelu vodiča:

Kultura i ljudska prava → Izgradnja četvrtog stuba: kultura → Odgovor na lokalni/globalni izazov → Raznolikost u pokretu → Značenje participacije u izradi politika → Ka novom pojmu građanstva → Kulturno mapiranje i planiranje → Institucionalna inovacija.

Nakon toga, u drugom dijelu, Sanjin Dragojević predlaže niz mjera koje treba sprovesti, i pitanja koja treba uzeti u obzir prilikom uspostavljanja participativnog procesa lokalnog kulturnog razvoja. Donosioci odluka, kulturni djelatnici (stručnjaci/kinje i predstavnici/ce civilnog društva) treba da uzmu u obzir sljedeće osnovne korake:

Identifikovanje problema i mogućnosti, prednosti i nedostataka → Definisavanje glavnih ciljeva i prioriteta djelovanja → Definisavanje ključnih aktera/ki → Kritične tačke djelovanja → Polazna tačka → Mapiranje kulturnih resursa → Da li početi proces izrade strateškog plana ili ne? → Glavne opasnosti i kako ih prevazići → Osnovne alatke, instrumenti i mjere → Procedure praćenja i fazne evaluacije.

Kako bi se u potpunosti pokrili složenost i raznolikost pitanja na koje treba obratiti pažnju kada se radi o učešću građana/ki u izradi gradske kulturne politike, vodič završava popisom važne literature.

Teorijske pojmove i praktične mjere, predstavljene u ovom vodiču, prati i dodatno ilustruje dokumentarni film. On prikazuje iskustva kulturnih aktivista/kinja i donosilaca odluka na lokalnom nivou u Barceloni, Lilu, Zagrebu i Temišvaru i biće emitovan širom Evrope tokom 2007. godine.

Film je realizovala SEE TV „Exchanges“ iz Brisela.

I dio

O učešću građana/ki u razvoju lokalnih kulturnih politika u evropskim gradovima

Jordi Pascual i Ruiz

Jordi Pascual i Ruiz se bavi istraživačkim radom u oblasti kulturnih politika i lokalnog razvoja. On je koordinator Radne grupe za kulturu „Ujedinjenih gradova i lokalnih samouprava“ (UCLG), koja djeluje u okviru Zavoda za kulturu Gradskog vijeća Barselone, čiji je glavni cilj širenje Agende 21 za kulturu (www.agenda21culture.net). Jordi Pascual i Ruiz je autor više radova i istraživačkih izvještaja o kulturnim politikama i lokalnom razvoju, uključujući: „Razvoj lokalne kulturne strategije u Jugoistočnoj Evropi. Oslanjanje na praksu i iskustvo“ (Local cultural strategy development in South-East Europe. Building on practice and experience, *Policies for Culture*, 2003), „Kultura, povezanost i društvena kohezija u Španiji“ (Culture, connectedness and social cohesion in Spain, *Canadian Journal of Communication*, 2002) i „Treći sistem: umjetnost na prvom mjestu! Lokalne kulturne politike, treći sistem i zapošljavanje“ (Third system: arts first! Local cultural policies, third system and employment, Interarts fondacija – Evropska komisija, 1999).

O učešću građana/ki u razvoju lokalnih kulturnih politika u evropskim gradovima

Kultura i ljudska prava → Izgradnja četvrtog stuba: kultura → Odgovor na lokalni/globalni izazov → Raznolikost u pokretu → Značenje participacije u izradi politika → Ka novom pojmu građanstva → Kulturno mapiranje i planiranje → Institucionalna inovacija.

Sažetak

U svijetu danas postoje izvjesne snage koje ugrožavaju nezavisnost kulture i kritički sadržaj koji čini njenu suštinu; kulturni fundamentalizam i instrumentalizacija kulture, na primjer, izrasli su u sile koje vrše veoma snažan uticaj u evropskim gradovima. Ovim prijetnjama nastojimo se suprotstaviti naglašavanjem odnosa između kulture i ljudskih prava. Danas, više nego ikada, proces ljudskog razvoja, koji je individualan za svako ljudsko biće, ostaje nepotpun bez uticaja kulture koja proširuje mogućnosti izbora i omogućava veću slobodu svakom pojedincu/ki. Postojanjem prava na kulturu širom se otvaraju vrata javne odgovornosti, a time i potrebe za kulturnim politikama. Odnos između kulture i ljudskih prava daje podsticaj za razmatranje *kulturne raznolikosti* i doprinosi nastanku nove paradigme, prema kojoj građansko učešće, sprovođenje i evaluacija politika više nijesu mogućnost izbora, već obilježje demokratije. Jedan od glavnih izazova naših društava je kako učiniti vidljivim procese stvaranja i rekonstrukcije građanskih *imagineries* ili narativa – tj. nastanka novih kulturnih formi, i kako tim procesima dati legitimitet. Kulturno mapiranje, kulturno planiranje i institucionalna inovacija čine četvrti stub razvoja društva (tj. kulturu). Proces izgradnje kulturnog građanstva je spor. On zahtijeva hrabrost i vođstvo, kao i novi odnos između kulturne sfere i građana/ki.

1. Kultura i ljudska prava

„Svako ima pravo da slobodno učestvuje u kulturnom životu zajednice, da uživa u umjetnosti i da učestvuje u naučnom napretku i dobrobiti koja otuda proističe.“⁵

Ovo je član 27 (1) *Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima* (1948)⁶. Znaju li evropski građani/ke da ovo pravo postoji? Šta „kulturni život“ tačno znači? A šta je „učešće“? Na koju „zajednicu“ se misli? Na koji način evropske države sprovode ovo osnovno pravo? A na koji gradovi? Kako se politike ophode prema ovom članu? Postoje li prepreke za praćenje njegovog sprovođenja? Ova pitanja, nažalost, ne postavljaju se često, pa, prema tome, ne postoji ni odgovor na njih.

Pojam „kulture“ izuzetno je složen za definisanje, a semantičko polje njegovog značenja toliko je široko da neminovno dovodi do pogrešnih tumačenja ili pogrešnog razumijevanja. Savremene definicije kulture, poput onih koje navode UNESCO ili *Agenda 21 za kulturu* (*Agenda 21 for culture*)⁷, kao i sve veći značaj koncepta kulturne raznolikosti (vidjeti dolje), pokazuju da se razumijevanje „kulture“ možda sve više vraća njenom izvornom značenju „dinamičnog procesa“ koji stvara slobodu. Definicija kulture kao dinamičnog procesa nalazi odraz u raspravama o opravdanosti, nužnosti, pa čak i hitnosti povezivanja kulture s ljudskim pravima.

⁵ Prevod preuzet sa sajta http://www.ombudsman.co.me/docs/izvjestaji/deklaracija_o_ljudskim_pravima.pdf, *primedba prevodioca*.

⁶ www.un.org/Overview/rights.html

⁷ www.agenda21culture.net. Vidjeti takođe Prilog A u nastavku.

Prema riječima Eduarda Delgadoa (2001): „...kulture politike koje se rukovode vrijednostima, uzimaju u obzir činjenicu da je kultura ljudsko pravo čiji se korijeni nalaze u najosnovnijem dijelu ljudskog dostojanstva“ (2001, 54). Ovo je, vjerovatno, ključna riječ: ljudsko dostojanstvo. Živimo u doba sve većeg fundamentalizma i relativizma koji često narušavaju poštovanje ljudskog dostojanstva. Apelovanje da je kultura povezana s ljudskim pravima, može spriječiti bilo koga da koristi kulturu, odnosno kulturnu raznolikost, u svrhu opravdavanja ugnjetavanja, isključivanja ili povrede ljudskog dostojanstva. Međutim, kulturnu slobodu ne ugrožava samo fundamentalizam. „Prelazak“ iz „fordizma“⁸ u „postfordizam“, iz modernizma u postmodernizam, bio je praćen novom ulogom kulture, ulogom „posljednjeg resursa“ ili „regulatornog elementa“ u društvu. Od kulture se očekuje da proizvede nova radna mjesta, poboljša imidž grada, regeneriše naselja... Danas se od kulture „zahtijeva“ da igra ulogu u društvu. Masovna potrošnja, komodifikacija⁹, „tematizacija“ kulture i kultne građevine čine dio tog „zahtjeva“.

Zbog toga nas ne iznenađuje što postoji strah da bi kultura mogla izgubiti svoju nezavisnost i kritički sadržaj koji čini njenu suštinu. Takav strah od instrumentalizacije kulture izražen je u dokumentu *Evropske kulturne politike do 2015. Scenariji budućeg javnog finansiranja savremene umjetnost u Evropi* (*European Cultural Policies 2015. A Report with Scenarios on the Future of Public Funding for Contemporary Art in Europe*, iaspis & eipcp 2005). Postoji strah da bi moglo doći do „uproščavanja“ (*dumbing down*) kulture u preplavljujućem *société du spectacle* (društvu spektakla, Guy Debord) koje prikriva nejednakost i koristi kulturu kao posljednji resurs (George Yúdice), pozivajući nas da se *zabavimo do smrti* (Neil Postman). Neke kulturne strategije koje su evropski gradovi razvijali tokom prošle decenije, slijede paradigmu instrumentalizacije; naravno, one ne koriste ovu, i te kako opasnu riječ, ali analiza programa i aktivnosti kojima daju prioritet, i evaluacija realizovanih aktivnosti (nekoliko godina kasnije, ukoliko je uopšte sprovedena), često ukazuju na dominaciju ove paradigme, na štetu drugih programa i aktivnosti koji bi mogli promovisati dostupnost kulture i učešće u njoj. Kulturna prava rijetko se uzimaju u obzir prilikom izrade kulturne strategije nekog grada.

Glavna ideja kojom se ovdje bavimo, jeste da razvoj individue ostaje nepotpun ukoliko na njega ne utiče kultura. Možemo dodati da, zahvaljujući svojoj dinamičnoj raznolikosti, kultura proširuje mogućnost izbora i daje veću slobodu svakom pojedincu/ki. U članu 3 Univerzalne deklaracije o kulturnoj raznolikosti¹⁰ jasno stoji:

„Kulturna raznolikost proširuje raspon mogućnosti koje su otvorene za sve (...) kao sredstva za ostvarivanje zadovoljavajuće intelektualne, emocionalne, moralne i duhovne egzistencije.“

Ova formulacija povezuje definiciju kulture, odnosno kulturne raznolikosti, s definicijom slobode koju je dao Amartya Sen, dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju 1998. godine. Prema Senu, sloboda je proces koji proširuje mogućnosti. On kaže: „Sloboda znači ‘poboljšanje načina života kojim živimo i sloboda koje uživamo, ili drugim riječima, ‘proširivanje sloboda koje imamo razloga da vrednujemo’ kako bi naš život postao ‘bogatiji i nesputaniji’, a mi sami ‘cjelovitija društvena bića koja ispoljavaju svoju vlastitu volju (kapacitet za svjestan izbor), koja se nalaze u interakciji sa svijetom i na njega utiču’ (...) Prema njegovom mišljenju, pozitivna sloboda je ‘suštinski važna kao vrhovni cilj razvoja, to jest javne politike’ (Garrett, 2003).

Ova definicija slobode čini osnovu Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) i izračunavanja Indeksa ljudskog razvoja (HDI). Po Marku Mallochu Brownu, koji je nekoliko godina bio administrator

⁸ Izraz „fordizam“ odnosi se na sistem masovne proizvodnje i potrošnje karakterističan za visokorazvijene ekonomije u periodu od četrdesetih do šezdesetih godina 20. vijeka, *prim. prev.*

⁹ Komodifikacija je pretvaranje roba i usluga (ili stvari koje se obično ne mogu smatrati robama ili uslugama) u robu široke potrošnje, *prim. prev.*

¹⁰ <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127160m.pdf>

UNDP-a, „Ljudski razvoj, prije svega, znači omogućiti ljudima da vode život po vlastitom izboru i obezbijediti sredstva i mogućnosti za taj izbor“ (UNDP, 2004). Takođe se ističe da pojedinac/ka ostvaruje kulturnu slobodu povezujući emocije s kritičkim znanjem, i povezujući se s društvom i teritorijom na kojoj živi. Lično nastojanje, a moglo bi se reći i lična odgovornost, bez sumnje su neophodni da bi se osvojili prostori slobode. U tom smislu, *Agenda 21 za kulturu* ističe da je „kulturni identitet svakog pojedinca/ke dinamičan“ (član 13). Međutim, kako Sen objašnjava, postoji tanka linija između „neobrađenog potencijala“, „sposobnosti“ i „aktivnosti“. Potrebne su politike da bi se raskorak između njih prevazišao.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima i međunarodni paktovi, *Pakt o građanskim i političkim pravima* (1966)¹¹ i *Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima* (takođe 1966),¹² čine osnovu odnosa između kulture i ljudskih prava. Ali tek nedavno je UNESCO u *Univerzalnoj deklaraciji o kulturnoj raznolikosti* (2001) i *Konvenciji o zaštiti i promociji raznolikosti kulturnih izraza* (2005)¹³ pokazao najjasniju vezu između kulture i ljudskih prava, bar kada je u pitanju njihov kapacitet za implementaciju. Član 2.1 *Konvencije* iz 2005. godine kaže:

„Kulturna raznolikost može se štiti i promovirati samo ukoliko su zagarantovani ljudska prava i osnovne slobode kao što su sloboda izražavanja, informisanja i razmjene informacija, kao i mogućnost pojedinaca/ki da biraju kulturni izraz. Nitko se ne može pozivati na odredbe ove Konvencije da bi kršio ili ograničavao ljudska prava i osnovne slobode, sadržane u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima ili zagarantovane međunarodnim pravom.“

Prepoznavanje veze između kulture i ljudskih prava, i samim tim centralnog mjesta kulture u ostvarivanju punog ljudskog razvoja, pokreće pitanje javne odgovornosti a time i potrebe za kulturnim politikama kako bi se „neobrađeni potencijal“ razvio u „sposobnosti“ i „aktivnosti“. Više nego ikada savremene pojave zahtijevaju da ih lično analiziramo, a to možemo postići samo ako su nam kulturne aktivnosti dostupne i ako učestvujemo u njima. Prema tome, ako sloboda i razvoj podrazumijevaju kulturu, javne ustanove treba da izrade zakone i politike, a kasnije i programe i projekte, koji će garantovati da svi građani/ke (stanovnici/ce) mogu uz pomoć kulture ostvariti pun ljudski razvoj. Smatra se da kulturne politike stvaraju mogućnosti kakve nijedna druga javna sfera ne obezbjeđuje. Kulturne politike mogu biti zasnovane na tzv. suštinskim vrijednostima kulture, koje obuhvataju koncepte kao što su sjećanje, kreativnost, kritičko znanje, ritualnost, izvrsnost, ljepota, raznolikost (i druge). Prema riječima Baltúa i Pascuala (2005), „sagledavanje kulture iz perspektive ljudskih prava - shvatanje da svako ima pravo da mu/joj kultura bude dostupna, pravo da se kreativno izrazi ili mogućnost da stvara nove kreativne forme kroz međusobnu razmjenu s drugima - daje snagu i legitimitet razmišljanjima o kulturnim politikama i o važnosti kulture u javnom prostoru, koja ne bi bila moguća ako bi se kultura tumačila isključivo kao način ili sredstvo u službi drugih ciljeva“.

Ovaj „temeljni pomak“ u razmišljanju, na drugi način je izrazio John Holden (2006, 23): „Tokom 20. vijeka nas – publiku – definisale su dvije stvari: naša nacionalnost i naš rad. U takvoj situaciji kultura je služila kao sigurnost i ukras. Sigurnost, jer smo živjeli u relativno homogenim društvima s jasnim identitetima; bilo je očigledno ko su stvaraoci kulture i dobro smo ih razumjeli. Ukras, jer nam se nudila kao nadoknada za rad, kao zabava u slobodno vrijeme nakon napornog radnog dana. U 21. vijeku sve se to promijenilo. Naše nacionalne države daleko su od homogenosti; svaki pojedinac/ka sada je dio manjine; i više sebe ne definišemo kroz ono što radimo – većina nas radi više poslova tokom života,

¹¹ www.ohchr.org/english/law/ccpr.htm

¹² www.unhcr.ch/html/menu3/b/a_ceschr.htm

¹³ http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=31038&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

pravimo pauze u karijeri, ponovno se obrazujemo, prilagođavamo svoje uloge kad dobijemo djecu itd. U takvoj situaciji kultura nam je *sve potrebija* da bi dala smisao našem životu i da bismo izgradili svoje individualne i kolektivne identitete“.

Na kraju je važno istaći da povezivanje kulture i ljudskih prava, iako oba ova područja imaju pojedinca/ku u središtu svog interesovanja, takođe pokazuje značaj društvene sfere, odnosno zajednice. Zanimljivo je citirati član 29 *Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima*, koji se tako često zaboravlja:

„Svako ima obaveze prema zajednici u kojoj je jedino moguć slobodan i pun razvitak ličnosti.“¹⁴

Ovaj član je kontroverzan između ostalog zbog upotrebe i značenja pojma zajednice. Kada bi ovaj član pisali danas, autori/ke bi vjerovatno željeli da jedninu „zajednica“ zamijene množinom „zajednice“. To govori o savremenoj kulturi, naročito o mnogostrukosti naših gradova, ali i realnosti kulturne istorije, koju su uvijek oblikovala pluralna društva (čak i kad su nacionalni narativi pokušavali to da zamaskiraju ili zanemare).

2. Izgradnja četvrtog stuba: kultura

U svom radu pod nazivom *Četvrti stub održivosti. Suštinska uloga kulture u javnom planiranju (The fourth pillar of sustainability. Culture's essential role in public planning, 2001)* australijski istraživač Jon Hawkes formulisao je potrebu za uspostavljanjem novog „stuba“ održivosti i lokalnog razvoja. Prema njegovom mišljenju, razvoj društva počiva na četiri stuba: ekonomskom, koji se bavi stvaranjem bogatstva; društvenom, koji vrši raspodjelu tog bogatstva; ekološkom, koji je odgovoran za životnu sredinu; i četvrtom, kulturnom, bez koga se ne može zatvoriti krug razvoja.

Teorijski okvir koji Jon Hawkes predlaže, veoma je moćan. Njegova metafora zasniva se na „trouglu“ održivog razvoja (ekonomija + socijalna inkluzija + životna sredina), konceptu razvijenom krajem osamdesetih godina 20. vijeka (ključni dokument je Brundtland izvještaj¹⁵) koji se tokom devedesetih godina uspješno učvrstio i danas se koristi u lokalnim, nacionalnim i globalnim strategijama kao obrazac za analizu i javno djelovanje. Na primjer, Lisabonska strategija¹⁶, koja čini osnovu politika Evropske unije do 2010. godine, temelji se na ovom važnom konceptu.

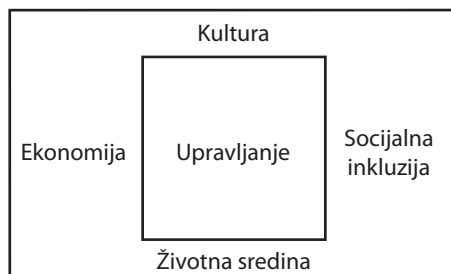
Slika 1. Stari trougao razvoja

¹⁴Prevod je preuzet sa sajta http://www.ombudsman.co.me/docs/izvjestaji/deklaracija_o_ljudskim_pravima.pdf, *prim. prev.*

¹⁵Vidjeti UN Department of Economic and Social Affairs (Division for Sustainable Development) [www.un.org/esa/sustdev/Odjeljenje Ujedinjenih nacija za ekonomska i socijalna pitanja \(Sektor za održivi razvoj\)](http://www.un.org/esa/sustdev/Odjeljenje_Ujedinjenih_nacija_za_ekonomsku_i_socijalna_pitanja_(Sektor_za_održivi_razvoj)).

¹⁶Vidjeti http://ec.europa.eu/growthandjobs/index_en.htm.

Danas postoji snažna osnova za tvrdnju da kultura postaje četvrti stub razvoja. Potrebne su nam snažne metafore i slike da bi se podigla svijest o kulturnoj dimenziji ljudskog razvoja, i osigurala snažna uloga kulture u oblasti javnog djelovanja. Osim toga, teško je zagovarati značaj kulture bez uspostavljanja veza s drugim sferama upravljanja. „Četvrti stub“ nudi takve snažne slike i stvara čvrste veze.

Slika 2. Novi kvadrat razvoja

Hawkes predlaže da se stvori konceptualna osnova kako bi kultura postala (četvrta) osovina lokalnih politika. Umjesto riječi *politika*, on više voli da koristi izraze *okvir* ili *perspektiva*. „Naše procedure javnog planiranja treba da imaju standardnu metodu za procjenu kulturnog uticaja svih predloga. Ako je prihvaćeno da je kulturna vitalnost neophodna za održivo i zdravo društvo isto kao i društvena jednakost, ekološka odgovornost i ekonomska održivost, i da je kultura sadržana u svim ljudskim aktivnostima, onda je potreban način koji će obezbijediti da se svako javno djelovanje procjenjuje s tačke gledišta kulture.“¹⁷ Hawkes dalje ističe: „...umjesto izrade posebne kulturne politike, najefikasnije je da se formuliše kulturni okvir koji se može primjenjivati na sve politike. U idealnom slučaju, svaku aktivnost, program, politiku i plan nekog subjekta (na primjer, savjeta lokalne uprave) treba procjenjivati u odnosu na njihov mogući i/ili ostvareni uticaj na svaku od četiri oblasti održivosti (priznajući, naravno, da između njih postoji znatno preklapanje)“ (2001, 32).

Suštinske vrijednosti kulture (sjećanje, kreativnost, kritičko znanje, ritualnost, izvrsnost, ljepota, raznolikost, a možda i druge) postaju sve važnije za ljudski razvoj. Javne politike sve više prepoznaju ovu činjenicu i daju joj potvrdu kroz svoje programe.

Na koji način se mogu ostvarivati kulturna prava? Prema riječima Annamari Laaksonen (2006): „...pristup planiranju politika, koji se temelji na pravima, od suštinskog je značaja jer daje normativni okvir za parametre u okviru kojih treba sprovoditi svaku aktivnost javne uprave u oblasti izrade politika (...). Područje kulturnih prava šire je od tema koje se odnose na umjetnički izraz i kreativnost i, prema tome, ilustruje potrebu za iznalaženjem definišućih mehanizama koji podržavaju i promovišu društvenu odgovornost, i načina koji obezbjeđuju učešće građana/ki, pristup kulturi, pravo na izražavanje i interpretaciju kulture, i zaštitu i obrazovanje kao principe u procesu razvoja politika“. Iako se za kulturna prava često kaže da su veoma apstraktna, *Agendu 21 za kulturu* možemo posmatrati kao izjavu gradova o kulturnim pravima. U stvari, opštinska uprava koja usvoji *Agendu 21 za kulturu* obavezuje se da će s građanima/kama promovisati kulturna prava i njihovo sprovođenje kroz politike i programe. Vidjeti priloge A i B.

¹⁷ Na neki način ovaj predlog može se povezati s obavezom sadržanom u članu 25 *Agende 21 za kulturu* koji kaže da treba „promovisati primjenu svih oblika ‘procjene kulturnog uticaja’ kao obaveznog razmatranja svih javnih ili privatnih inicijativa koje podrazumijevaju značajne promjene u kulturnom životu gradova“.

Prilog A. Agenda 21 za kulturu

Agendu 21 za kulturu usvojili su 8. maja 2004. godine gradovi i lokalne samouprave širom svijeta kao vodeći dokument u oblasti lokalnih kulturnih politika. Svjetsko udruženje gradova pod nazivom „Ujedinjeni gradovi i lokalne samouprave“ (UCLG)¹⁸ usvojilo je *Agendu 21 za kulturu* kao referentni dokument za svoje programe u oblasti kulture i preuzelo ulogu koordinacije njene primjene nakon usvajanja.

Agenda 21 za kulturu ima 67 članova, podijeljenih u tri veće grupe: principi (16), obaveze (29) i preporuke (22). Principi objašnjavaju vezu između kulture i ljudskih prava, raznolikosti, održivosti, participativne demokratije¹⁹ i mira. Obaveze se koncentrišu na područje odgovornosti lokalnih vlasti; daje se detaljan opis zahtjeva jer kulturne politike treba da imaju centralno mjesto. Dio s preporukama zalaže se za obnovu značaja kulture i zahtijeva da taj značaj bude prepoznat u programima, budžetima i organizacionim planovima različitih nivoa vlasti (lokalnih/regionalnih/nacionalnih), kao i međunarodnih organizacija.

Gradovi danas koriste *Agendu 21 za kulturu* s jedne strane da bi se izborili da nacionalne vlasti i međunarodne organizacije priznaju značaj kulture za lokalni razvoj, i s druge strane da bi učvrstili lokalne kulturne politike. Usvajanje *Agende 21 za kulturu* ima veliki simbolični značaj: izražava opredijeljenost grada da kulturi da ključno mjesto u okviru svojih gradskih politika i predstavlja znak solidarnosti i saradnje s drugim gradovima i lokalnim upravama širom svijeta.

Radna grupa za kulturu „Udruženja ujedinjenih gradova i lokalnih samouprava“ (UCLG) usvojila je 24. oktobra 2006. dokument pod nazivom „Savjeti za lokalnu implementaciju Agende 21 za kulturu“ (Advice on local implementation of the Agenda 21 for culture). Dokument daje opšte preporuke koje mogu biti korisne. On podstiče sve gradove ili lokalne uprave „da tokom izrade svojih politika razmotre vrijednost pitanja navedenih u sljedećem pasusu“. Navodimo poglavlje broj 3 ovog dokumenta:

- a) političko vođstvo na najvišem nivou lokalne samouprave;
- b) ne samo službe, odjeljenja i/ili sekretarijati odgovorni za kulturu, već lokalna samouprava kao cjelina treba da usvoji mehanizme za lokalnu primjenu (*Agende, prim. prev.*);
- c) lokalna samouprava kao katalizator kulturnih procesa: jačanje civilnog društva, podsticanje konsenzusa i uspostavljanje međusobne odgovornosti;
- d) podsticanje i stimulisanje demokratskog učešća građana/ki u izradi, sprovođenju i evaluaciji javnih politika u oblasti kulture;
- e) transparentnost informacija i komunikacije s građanima/kama;
- f) tehnička preciznost i jasna argumentacija, angažovanje stručnjaka/kinja za istraživanje i razvoj kulturnih politika i kulturnog menadžmenta;
- g) prepoznavanje različitih kulturnih potreba i zahtjeva ljudi i organizacija, koji žive i djeluju na određenoj teritoriji, uključujući kako aktere u kulturi tako i ostale građane/ke;
- h) kulturni resursi određene teritorije obuhvataju „klasične“ sektore (nasljeđe, umjetnost, biblioteke), kao i one koji se mogu naći u okviru kreativnih industrija, medija, obrazovanja i sporta;
- i) jačanje povezanosti kulturnog sektora uz pomoć ciljeva i akcija koje usmjeravaju pažnju na suštinske vrijednosti kulture;

¹⁸ www.cities-localgovernments.org

¹⁹ Participativna demokratija je oblik demokratije koji uključuje široko učešće (participaciju) građana/ki u donošenje odluka, *prim. prev.*

- j) jačanje kulture kao javne sfere koja se zasniva na slobodi izražavanja, kritičkom znanju, različitosti, učešću i kreativnosti; razvoj ove sfere omogućavaju akteri i profesionalci u kulturi, kao i građani/ke;
- k) usklađivanje procesa planiranja u kulturni sa strateškim planiranjem grada ili drugim procesima integrisanog lokalnog planiranja (kao što su Lokalna agenda 21, Lokalni sporazum, Integrisano lokalno planiranje...);
- l) primjenjivost u različitim sektorima, unošenje kulturne perspektive u sve oblasti razvoja, s ciljevima i aktivnostima koje pokazuju kako kultura utiče na aktivnosti u obrazovanju, zdravlju, prostornom planiranju i privredi, i obrnuto;
- m) uspostavljanje programa za inovacije, otvaranje laboratorija ili posebnih jedinica za razvoj ključnih projekata;
- n) uspostavljanje procedura za primjenu dogovorenih obaveza i praćenje njihove realizacije;
- o) uspostavljanje sistema kulturnih indikatora;
- p) razmatranje potreba za obukom u oblasti kulturnih politika, menadžmenta, medijacije, koje proizilaze iz centralnog mjesta kulture u društvu;
- q) povezivanje lokalnog kulturnog procesa s regionalnim, nacionalnim i međunarodnim javnim upravama radi kontekstualizacije prioriteta i usmjeravanja ka obezbeđivanju novih ekonomskih resursa;
- r) učešće grada u multilateralnim mrežama i udruženjima, koji su posvećeni kulturnoj saradnji, razmjeni dobrih praksi i promovisanju značaja kulture u okviru nacionalnih i međunarodnih programa.²⁰

Više o Agendi 21 za kulturu može se naći na sajtu www.agenda21culture.net.

Prilog B. Četiri alatke za lokalnu implementaciju Agende 21 za kulturu

U „Savjetima za lokalnu implementaciju Agende 21 za kulturu“ (vidjeti prilog A) predložene su četiri „specifične alatke“ koje grad može upotrijebiti kako bi „opšta razmatranja imala uticaj na život grada“. Izvodi iz poglavlja 4 dati su u nastavku:

1. Lokalna kulturna strategija

Razvoj lokalne kulturne strategije podrazumijeva diskusije, izradu i usvajanje dokumenta koji opisuje kulturne prioritete grada. Najdjelotvorniji proces uključuje sve kulturne aktere na određenoj teritoriji, zajedno s građanima/kama i javnom upravom. Proces obično počinje utvrđivanjem i procjenom kulturnih resursa grada, kao i ekonomskih, socijalnih i teritorijalnih trendova. Lokalna kulturna strategija se, potom, uobličava u dokument o kome se raspravlja i koji usvaja skupština opštine ili neki drugi organ vlasti, kao što je savjet ili komisija, uz učešće građana/ki. Dokument obično sadrži izjavu o misiji, različite ciljeve i nekoliko aktivnosti. Dokumentom se utvrđuju međusobne odgovornosti lokalne samouprave, kulturnih aktera i civilnog društva. Lokalna kulturna strategija obično sadrži, za svaki navedeni cilj i aktivnost, vremenski okvir njihovog sprovođenja, predlog za nastavak aktivnosti, indikatore za evaluaciju, kao i procedure praćenja.

2. Povelja o kulturnim pravima i odgovornostima

Lokalna povelja o kulturnim pravima je dokument koji konkretno definiše kulturna prava i odgovornosti stanovnika/ca date teritorije. Takav dokument treba da se zasniva na *Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima* i drugim priznatim međunarodnim dokumentima iz oblasti ljudskih

²⁰ Prevod preuzet (i modifikovan) iz publikacije *Saveti za lokalnu implementaciju Agende 21 za kulturu* sa sajta http://agenda21culture.net/index.php?option=com_content&view=article&id=44&Itemid=57&lang=sr, *prim. prev.*

prava i kulture. Efikasna izrada lokalne povelje o kulturnim pravima oslanja se na aktivno učešće kulturnih aktera/ki na određenoj teritoriji, građana/ki, uprave i stručnjaka iz oblasti ljudskih prava. Dokument treba da usvoji skupština opštine i on podrazumijeva imenovanje osobe ili organizacije koja će garantovati ispunjenje Povelje i biti medijator u često složenim okolnostima vezanim za kulturna prava i odgovornosti.

3. Savjet za kulturu

Savjet za kulturu je javno tijelo koje se bavi kulturnim pitanjima grada. Savjet treba da odražava raznolikost kulturnih aktera: različitih sektora (nasljeđa, umjetnosti, biblioteka...), različitih dimenzija (od velikih aktera do malih inicijativa), različitih struktura (javnih, privatnih, udruženih...) itd. Savjet obično raspravlja i iznosi mišljenja o najvažnijim temama iz kulture grada. Ovlašćenja takvih savjeta variraju: od striktno savjetodavnih do donošenja izvršnih odluka.

4. Procjena kulturnog uticaja

Ekonomski, socijalni i ekološki uticaji lokalnih razvojnih projekata često se procjenjuju i evaluiraju, dok se njihovi kulturni uticaji rijetko analiziraju. *Agenda 21 za kulturu* u članu 25 promovira sprovođenje različitih oblika „procjene kulturnog uticaja“ inicijativa „koje podrazumijevaju značajne promjene u kulturnom životu gradova“. Procjena kulturnog uticaja se izrađuje uz konsultacije s građanima/kama i kulturnim akterima, i tu se analiziraju doprinosi (kako pozitivni tako i negativni) koje lokalni razvojni projekat može proizvesti u kulturnom životu grada. Imajući u vidu učinak svih projekata na kulturni život, „procjena kulturnog uticaja“ može se posmatrati kao proces koji treba primjenjivati prilikom izrade svih politika i programa.²¹

3. Odgovor na lokalni/globalni izazov

Tokom istorije sfera kulture patila je od pretjeranog lokalizma, nedostatka međunarodnih referentnih okvira, ogledala kroz koja bismo „posmatrali“ odraz kulturnih karakteristika svojih gradova i teritorija, i na taj način bili u stanju da proniknemo u lokalne specifičnosti. Globalizacija nas obavezuje da proširimo teritorije djelovanja: ako se pristup planiranju zasnovan na pravima primijeni na oblast kulture, idiosinkrazijski kontekst postaje sporedan za ljudsko dostojanstvo svih stanovnika/ca određene teritorije. Kao što ističu Arjun Appadurai i Katerina Stenou (2000), „kada je riječ o kulturnom pluralizmu, globalizacija je izazvala bar tri velika problema. Izuzetno je produbila napetost između migracije i građanstva. Pogoršala je stanje nacionalnih politika identiteta. I pojačala već postojeće tendencije ka nacionalističkoj ksenofobiji“ (vidijeti prilog C).

Prilog C. Globalizacija i kulturni pluralizam

Izveštaj UNESCO-a o stanju kulture u svijetu, 2000 (UNESCO's World Cultural Report 2000) sadrži članak pod nazivom „Održivi pluralizam i budućnost pripadnosti“ (Sustainable pluralism and the future of belonging) čiji su autori Arjun Appadurai i Katerina Stenou. Izvodi iz II poglavlja „Globalizacija i kulturni pluralizam“ (Globalization and cultural pluralism) dati su u nastavku:

„Prvo, migracija je drevna odlika ljudske istorije. Međutim, politika migracije počela se mijenjati u doba modernog imperijalizma kada su neke evropske nacionalne države težile da sprovedu demokratiju unutar, a imperijalizam van svojih granica. U eri globalizacije, ova kontradikcija ponovo dobija na snazi kako kretanje stanovništva dolazi u interakciju s novim ideologijama

²¹ Prevod preuzet (i modifikovan) iz publikacije *Saveti za lokalnu implementaciju Agende 21 za kulturu* sa sajta http://agenda21culture.net/index.php?option=com_content&view=article&id=44&Itemid=57&lang=sr, prim. prev.

otvorenih granica i slobodne trgovine, kao i novim oblicima etnonacionalizma (...) Kretanje radne snage (kako visoko plaćene, tako i jeftine) stvorilo je novi svijet imigranata i građana/ki koji su samo djelimično građani/ke (...) Takvi građani/ke pokreću pitanja prava i dužnosti u svojoj zoni nacionalnih zakonskih i političkih normi vezanih za građanstvo. Zbog globalizacije sve je teže tretirati imigrante kao potpune negrađane/ke. S druge strane, to znači da je ideja o „narodu“ s pretpostavkom određene istorijske, kulturne i fizičke bliskosti dovedena u pitanje a granice nacionalnog građanstva su postale, u određenoj mjeri, nejasne.

Drugo, kulturne manjine – naročito izbjeglice, sezonski radnici i druge ugrožene grupe – sve su više u mogućnosti da pred nacionalnim ili međunarodnim sudovima iskažu svoja kulturna prava kao ljudska prava (...) Globalizacija utiče na rasprave o građanstvu na dva načina: prvo kao ekonomska sila koja daje podsticaj ekonomskoj migraciji, i drugo kao krug putem koga se diskursi, poput onih o „ljudskim pravima“, brzo proširuju na nove nacionalne i kulturne kontekste.

To dovodi do trećeg problema koji globalizacija dodaje problemu kulturnog pluralizma, tj. do ksenofobije. Kako migracione grupe, dovedene ili privučene u nova nacionalna društva silama globalizacije, postavljaju sve snažnije kulturne zahtjeve na osnovu kulturnih prava, one iznose na svjetlo dana implicitne etničke osnove svih nacionalizama (...) Širom svijeta danas vidimo društva u kojima nekoliko generacija imigranata nastoje da pomire tenzije između nove zemlje domaćina i zemlje porijekla i sjećanja (...)“

Tokom vijekova proširivalo se semantičko značenje pojma „kultura“. Prvobitno je to značenje bilo „dinamično“ i etimološki se moglo povezati s pojmom „kultivisanja“ pojedinca/ke. Tokom 19. i 20. vijeka preovlađuju shvatanja na čije formiranje utiču sistemi znanja koji su „potpuni, neuporedivi i obilježeni granicama“ (Crehan, 2002, 54), a njihova glavna tema postaje zajednica (ili nacija). Nametnuta, ili u najboljem slučaju predložena iz ekonomskih ili političkih centara, takva shvatanja proizvodila su homogenost. Početkom 21. vijeka vraćamo se izvornom značenju pojma kulture kao dinamičnog procesa čiji predmet interesovanja ponovo postaje pojedinac/ka. Globalizacija svakako utiče na oblikovanje teritorijalnih kulturnih identiteta, tj. istorijskog odnosa između lokalnog i globalnog, i uskraćuje tradicionalnim centarima moći da nameću svoje vizije koje teže homogenizaciji.

Danas mnogi ukazuju na uskladivost izukršanih teritorijalnih identiteta, objašnjavaju kako se ljudska kreativnost može uvećavati kroz nove forme izražavanja i promovišu mnoštvo privremenih identifikacija koje se zasnivaju na rodu ili životnom dobu. Raj Isar (2005) ističe potrebu da se kulturna raznolikost svake teritorije učini eksplicitnom kako bi politike podsticale znanje o onome što je drugačije uz potrebna kritička objašnjenja: „Kulture se preklapaju. Osnovne ideje mogu se, i to je obično i slučaj, ponavljati u više kultura, jer kulture imaju djelimično zajedničke korijene, grade se na sličnim ljudskim iskustvima i tokom istorije su često puno učile i pozajmljivale jedne od drugih. Drugim riječima, kulture nemaju čvrsto ucrtane granice. Niti one govore samo jednim glasom o vjerskim, etičkim, socijalnim i političkim pitanjima i drugim aspektima ljudskog života“. Prema njegovim riječima, izazov je definisati „našu“ kulturu „promjenljivim i otvorenim, a ne fiksiranim i uobičajenim pojmovima“.

Gradovi se slažu s ovim. A države i nacije nešto manje. Lokalna sfera zahtijeva, i ima potrebu, da se distancira od standardizujućeg impulsa ili impulsa za nametanjem identiteta koji karakteriše većinu modernih država. Današnji gradovi su mjesta gdje globalizacija postaje očigledna i neposredno vidljiva. Osnovne konfiguracije gradova veoma su slične, što im omogućava da u današnjem svijetu djeluju u skladu kako s univerzalnom formulom „misli globalno, djeluj lokalno“, tako i s njenom antitezom „misli lokalno, djeluj globalno“.

Treba uzeti u obzir političke implikacije sve većeg značaja gradova i lokalnih samouprava. Dugo vremena lokalne samouprave nijesu bile priznate kao važni akteri u okviru nacionalnog ili među-

narodnog upravljanja (na primjer, gradovi nijesu bili konsultovani prilikom izrade novog nacionalnog zakonodavstva koje se odnosilo direktno na njihove nadležnosti; u međunarodnim tijelima tretirani su slično kao nevladine organizacije). Počev od prvih decenija 20. vijeka, a naročito poslije Drugog svjetskog rata, gradovi postaju sve aktivniji na međunarodnoj sceni u razmjeni političkih i upravljačkih iskustava, promociji decentralizacije i nezavisnosti opština, u mirovnim i inicijativama izmirenja (lokalnoj diplomatiji), u bratimljenjima i saradnji u okviru razvojnih projekata (decentralizovanoj saradnji). Tokom posljednjih nekoliko godina došlo je do „postepenog prihvatanja legitimiteta i prava gradova, posebno njihovih demokratskih vlasti, da učestvuju u međunarodnom političkom, ekonomskom i kulturnom životu. Priznavanje tog prava danas predstavlja faktor demokratizacije međunarodnih odnosa i neophodno je za efikasnu implementaciju sporazuma i programa međunarodnih konferencija i tijela“ (Borja i Castells, 1997, 374). Krajem 20. vijeka gradovi su se izborili za svoje mjesto na međunarodnoj sceni. Udruživanje opština širom svijeta („Ujedinjeni gradovi i lokalne samouprave“) u maju 2004, nesumnjivo je predstavljalo prekretnicu. Različiti skorašnji izvještaji Ujedinjenih nacija u više navrata ističu da države, međunarodna i međuvladina tijela treba da saslušaju šta gradovi imaju da kažu i da sarađuju s njima na primjeni njihovih strategija jer gradske uprave predstavljaju demokratske institucije koje su najbliže građanima/kama. To su, na primjer, izvještaj o odnosima između Ujedinjenih nacija i civilnog društva, poznat kao „Cardoso izvještaj“ (2004)²² ili skoriji Izvještaj o milenijumskim razvojnim ciljevima²³ i svjetskoj borbi protiv siromaštva, koji je sačinio Jeffrey Sachs (2005). Prepoznato je da gradovi i lokalne samouprave imaju prioritet kao elementi demokratizacije i efikasnosti. Ne samo da ne pokazuju impulse za nametanjem identiteta ili homogenizujuće impulse, koji karakterišu većinu savremenih država, već su planovi gradova u suštini veoma slični. Osnovna preokupacija gradova i lokalnih uprava odnosi se na suživot, gostoljubivost i kreativni kapacitet koji imaju na svojim teritorijama. Gradovi i lokalne uprave svjesni su da budući razvoj demokratije i dobrobiti u velikoj mjeri zavisi od postojanja javnih prostora i sfera, kao i mogućnosti za „učješćem“ stanovništva u javnom životu. Kulturni život je jedna od osnovnih javnih sfera. Učješće se najviše odvija na trgovima i ulicama, u naseljima i gradovima, povezujući lokalni i globalni okvir, sjećanje i inovaciju, u intenzivnoj kreativnoj debati koja bi se takođe mogla označiti kao „lokalni“ međukulturalni dijalog.

4. Raznolikost u pokretu

Izazov na relaciji lokalno-globalno postoji u svakom gradu i on je dvostruk: na jednoj strani imamo spoljašnjeg *divljeg konja* – kako biti „konkurentan“ u globalnoj ekonomiji; a na drugoj, unutrašnjeg *drvenog (Trojanskog) konja* – kulturnu raznolikost, uvećanu usljed migracije i mobilnosti i podsticanu putem novih medija. Upotreba unutrašnje raznolikosti, da bi se odgovorilo na globalizaciju, može biti rješenje... ali potrebno je vrijeme da bi ono postalo uobičajena praksa jer preispituje nacionalne narative o identitetu, a kontinentalni (u našem slučaju evropski) narativi još uvijek nijesu spremni za takav diskurs.

„Kulturna raznolikost“, koja čini osnovnu komponentu novog modela kulturnih politika, pojavila se kao ključna riječ u međunarodnim diskusijama o kulturi krajem devedesetih godina 20. vijeka. Usvajanje UNESCO-ve *Deklaracije* (2001) i potom *Konvencije* (2005) o kulturnoj raznolikosti dalo je *podstrek* za razmatranje raznolikosti. Reakcije na uključivanje teme kulturne raznolikosti u okviru rasprava o gradskoj politici uglavnom su pozitivne, ali ne treba zanemariti ni teškoće. Koncept kulturne raznolikosti još uvijek je veoma težak i može dovesti do mnogih nesporazuma.

Uslovi za razumijevanje kulturne raznolikosti nijesu svuda isti: faktori kao što su istorija, geografija, karakteristike stanovništva i vitalnost civilnog društva, između ostalih, razlikuju se od grada do grada.

²² www.un.org/dpi/ngosection/cardoso.html

²³ www.un.org/millenniumgoals/

Pored toga, gradovi imaju različit stepen zakonske nadležnosti, tj. nacionalne i/ili regionalne pravne okvire. Konceptija na kojoj se temelji ustrojstvo neke nacionalne države (unitarna, decentralizovana, savezna) kao i definisanje nacionalnih politika (zakona i propisa koji prepoznaju, štite ili promovišu kulturnu raznolikost) od ključnog su značaja za lokalne kulturne politike jer mogu dati legitimitet lokalnim samoupravama da sprovode politike vezane za kulturnu raznolikost. Neke nacionalne države ograničavaju mogućnosti ili sprečavaju lokalne samouprave da razvijaju politike kulturne raznolikosti. U izvještaju UNDP-a o ljudskom razvoju iz 2004. godine, *Kulturna sloboda u današnjem raznolikom svijetu (Cultural Liberty in Today's Diverse World)*,²⁴ apeluje se da „se prepoznaju razlike, zalaže za raznolikost i promovišu kulturne slobode kako bi svi ljudi mogli govoriti svojim jezikom, ispovijedati svoju vjeru, učestvovati u oblikovanju svoje kulture i tako izabrati da budu to što jesu“.

Potrebno je, međutim, klasifikovati mnogostruka značenja kulturne raznolikosti. Institut „ERICarts“, u procesu „prikupljanja informacija o tome kako se kulturna raznolikost tumači unutar okvira i struktura nacionalnih kulturnih politika u Evropi“, navodi da se ona definiše kao:

- „- raznolikost umjetničkih i drugih kulturnih sadržaja koji su dostupni različitoj publici putem medija ili drugih kanala distribucije;
- raznolikost aktera koji su uključeni u proces donošenja odluka, donosioca propisa i/ili finansijera;
- pluralistički etnokulturni identitet i porijeklo kulturnih stvaralaca, producenata, distributera i publike“.

Ove tri grupe možemo posmatrati kao tri osnovna stuba kulturne raznolikosti (u stvari, prva se preklapa s ostalima, ali izgleda da nas *fokusiranje* na raznolikosti tjera da etničku identifikujemo odvojeno). Radna grupa za kulturu UCLG-a je u svom izvještaju „Lokalne politike za kulturnu raznolikost“ (Local policies for cultural diversity) koristila vrlo sličnu šemu da bi klasifikovala shvatanja kulturne raznolikosti u gradovima danas. Vidjeti prilog D.

Prilog D. Lokalne politike za kulturnu raznolikost

Radna grupa za kulturu UCLG-a pokušala je da klasifikuje shvatanja kulturne raznolikosti u gradovima u izvještaju „Lokalne politike za kulturnu raznolikost“ (Local policies for cultural diversity, 2006). Prema izvještaju, kulturna raznolikost ima tri osnovne grupe značenja:

- Shvatanja „kulturne raznolikosti“, zastupljena u opštinskim sekretarijatima za kulturu, odnose se na „veličinu“ (gradovi nastoje da nađu ravnotežu u pogledu veličine kulturnih aktera) i na „podsektore“ (od nasljeđa do savremenog stvaralaštva). Što se tiče veličine, mnogi gradovi objašnjavaju da se kulturni život zasniva na „dinamičnom sistemu“ u kojem male inicijative lokalnih razmjera ili eksperimentalne inicijative, koje su često vaninstitucionalne, postoje uporedo s velikim projektima osmišljenim za međunarodno predstavljanje ili u svrhe čiste potrošnje. U tom smislu, mogao bi se upotrijebiti koncept gradske „kulturne ekologije“. Kada se radi o podsektorima, iako se kulturni resursi gradova razlikuju, u lokalnim kulturnim politikama prisutna su najmanje tri glavna: nasljeđe, biblioteke i umjetnost. Skorije zanimanje za teme lokalnog identiteta i kulturne raznolikosti dovelo je do toga da gradovi počnu obraćati pažnju na „tradicionalnu kulturu“, koja se često naziva folklorom grada, regije ili države. Nove medijske, informacione i komunikacione tehnologije (ICT) takođe postaju podsektori, odnosno transverzalna dimenzija lokalnih kulturnih politika, s obzirom da privlače istinsko interesovanje mladih ljudi.

- Uključivanje raznovrsnih aktera (iz javnog, NVO, privatnog sektora) u lokalni kulturni sistem. Mnogi gradovi su krenuli od direktnog pružanja kulturnih usluga da bi razvili sistem koji, zadržavši osnovni broj kulturnih usluga u nadležnosti javne uprave, podstiče niz partnerskih inicijativa s

²⁴ <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/unssc/unpan021953.pdf>

privatnim i društvenim akterima, što ponekad dovodi do stvaranja novih tijela/instanci kako bi se omogućilo efikasnije upravljanje kulturnim politikama. Učešće aktera koji ne pripadaju javnom sektoru, omogućava izradu a ponekad praćenje i evaluaciju kulturnih politika u, na primjer, lokalnim savjetima za kulturu. Izgleda da rodni aspekt (još?) nije postao ključna dimenzija i da mu se ne posvećuje pažnja kao u mnogim drugim javnim politikama.

- Na kraju, pojava okvira kulturne raznolikosti, shvaćenog u antropološkom/etničkom smislu, mijenja način na koji gradovi podržavaju lokalnu kulturu posvećujući sve više pažnje prisustvu „manjina“ u svom kulturnom eko-sistemu. Traži se ravnoteža između „izvornih“ kulturnih aktera (ako oni još uvijek postoje i /ili ako se kao takvi prepoznaju), „nacionalnih kulturnih“ aktera i onih koji su direktan ili indirektan rezultat imigracionih procesa. Ovakvo posmatranje kulturne raznolikosti izuzetno je složeno jer pojmovi nijesu zadovoljavajući za sve aktere na koje se odnose i „zamrzavaju“ dinamičnu stvarnost gradske kulture. U nekim gradovima zbog gušenja slobode govora ili, uopštenije, zbog nedovoljnog stepena demokratije kulturna produkcija ne omogućava kontinuitet (očuvanje i promovisanje) originalnih/izvornih/prvobitnih kultura koje su nastajale na toj teritoriji i sprečava razvoj (kako se kaže u *Agendi 21 za kulturu*), „autentičnih lokalnih kultura koje imaju istorijski i interaktivan odnos s teritorijom“. U drugim gradovima bi se moglo desiti da novo stanovništvo, koje je direktno ili indirektno imigriralo, i čiji se kulturni korijeni, ili neki njihov dio, nalaze na drugim teritorijama, još uvijek ne bude prepoznato kao „kulturno“ i da kulturna raznolikost, koju ono donosi, ne bude legitimisana zvaničnim diskursom i/ili da bude marginalizovana u sistemu demokratske uprave i mehanizama finansiranja.

Evropski gradovi koji su skorije započeli procese „mapiranja“ i „planiranja“, morali su uzeti u obzir paradigmu kulturne raznolikosti. Gradovi mogu, mnogo lakše nego nacionalne države, uskladiti pitanja kulturne raznolikosti sa svojim politikama. Analizirajući raznolikost s istorijske tačke gledišta, možemo zaključiti da su svi gradovi prošli (i prolaze) kroz procese interkulturalnog preplitanja i hibridizacije. Gradovi su mjesta gdje se ljudi različitog porijekla srijeću, utiču jedni na druge i stvaraju nove kulturne izražaje. Čini se da danas mnogi gradovi koriste interkulturalnost i hibridizaciju kao odgovore na (lokalne) izazove kulturne raznolikosti.

Više o izvještaju „Lokalne politike za kulturnu raznolikost“ možete naći na sajtu www.agenda21culture.net.

Kako navodi Colin Mercer (2006a, 1), „raznolikost predstavlja aktivni *konstitutivni* element kulture, a ne njen 'dodatak'. Uprkos nastojanjima za homogenizacijom prisutnim u nacionalnim kulturama u modernom dobu, naročito s kraja 18. i početka 19. vijeka, u Evropi i drugim djelovima svijeta, istorijski dokazi i stvarnost jasno pokazuju da su sve kulture raznolike i raznorodne u svom nastanku – iako, možda, nijesu u načinima na koje ih nacionalne države i njihovi građani/ke *retrospektivno* konstruišu i zamišljaju“.

Sljedeće pitanje predstavlja, možda, jedan od glavnih izazova za koncept „kulturne raznolikosti“ i postaje prava paradigma kulturnih politika: kako vlasti sada (i kako će to činiti u budućnosti) prepoznaju kulturnu raznolikost kao konstitutivnu osnovu društva i na koji način joj daju legitimitet? Lokalnim samoupravama nije lako da sprovedu zadatak dekonstrukcije/rekonstrukcije kolektivnih identiteta (ali je to svakako teže nekim nacionalnim državama). Gradovi ne mogu braniti teleološke diskurse o „kulturnom identitetu“ svojih građana/ki. Gradovi su oduvijek bili odredišta za imigrante/kinje koji/e su poslije nekoliko godina postajali stanovnici/ce i državljani/ke. Identitet gradova je, očigledno, dinamičan i zvanični diskursi obično prepoznaju tu činjenicu.

Appadurai i Stenou (2000) ističu: „... pitanje privrženosti i vezanosti ljudi na određenoj nacionalnoj teritoriji, mora se odvojiti od pitanja njihovih građanskih prava“. Da bi ovo odvajanje bilo moguće, potrebna su uspješna politička rješenja. Evropa može odigrati važnu ulogu u ovom procesu dekonstrukcije/rekonstrukcije kolektivnih identiteta. Međutim, proces je veoma dug.

5. Značenje participacije u izradi politika

Kulturna participacija može se razumjeti na više načina. Pasusi koji slijede, odnose se prvenstveno na uključivanje građana/ki i civilnog društva u kreiranje i razvoj politika. Ne namjeravamo da se bavimo pitanjem kulturne participacije u smislu aktivnog uključivanja organizovanog civilnog društva u kulturnu produkciju, praćenje kulturnih događaja ili svakodnevne kulturne i društvene aktivnosti.

Uključivanje građana/ki i civilnog društva u procese kreiranja politika povećano je tokom posljednje dvije decenije. Jednostrane politike nestaju. Učešće građana/ki u izradi, sprovođenju i evaluaciji politika nije više opcija, već karakteristika naprednih demokratija. Postojanje snažnog civilnog društva čini samu okosnicu demokratije jer ono brine za solidarnost između ljudi.

Samoniklo civilno društvo (grassroots civil society) preuzelo je neosporno vođstvo na globalnom nivou kada se radi o npr. razvojnoj pomoći, održivosti i ljudskim pravima. Strateški dokumenti, kampanje i izvještaji organizacija kao što su *Oxfam*, *Greenpeace*, *Medecins sans Frontiers* (Ljekari bez granica), *Amnesty International*, da pomenemo samo neke od njih, pomažu da se utvrde programi rada međunarodnih organizacija, javnih ustanova i privatnog sektora. Pojava novih društvenih pokreta koji zahtijevaju veći stepen participativne demokratije, predstavlja odgovor na određeni zamor od političkih režima, zasnovanih isključivo na zvaničnim izborima i/ili monopolističkom posredovanju medija. Uspjeh različitih skupova Svjetskog društvenog foruma (World Social Forum), od njegovog osnivanja 2001. u Porto Alegru, može se shvatiti kao lokalni odgovor građana/ki na isključivo ekonomsku globalizaciju koja sprečava razvoj zasnovan na ljudskim pravima. Civilno društvo je povezano na međunarodnom nivou uz pomoć mreža kao što su nove platforme za interakciju, koordinaciju, saradnju i djelovanje u više različitih oblasti. Kultura još uvijek nije tako čvrsto povezana na svjetskom nivou, iako se Svjetski kulturni forum (World Cultural Forum)²⁵ može posmatrati kao njen najvažniji rasadnik. Na evropskom nivou proces je uznapredovao s izuzetnim porastom međunarodne kulturne saradnje i umrežavanja tokom poslednje dvije decenije. Organizacije kao Evropski forum za umjetnost i nasljeđe (European Forum for the Arts and Heritage – EFAH) i Evropska kulturna fondacija (European Cultural Foundation) omogućavaju da se čuje glas civilnog društva u procesu izgradnje Evrope kao kulturnog projekta.

Ulrich Beck (1994) ukazuje na potrebu promovisanja učešća javnosti, kroz razne mehanizme, u lokalnim kulturnim sferama, ograničavajući, ukoliko je potrebno, ulogu stručnjaka i pozivajući građane/ke kojih se pitanja o kojima se raspravlja direktno tiču. Shalini Venturelli (2003) bavi se razmatranjem osnovnog pitanja kulturnih politika danas: „Najvažnije pitanje bilo koje kulture nije nasljeđe iz njene prošlosti, već njen postojeći kapacitet za inventivnost i kreativnost. Ono se ne odnosi toliko na nekolicinu velikana koji dominiraju istorijom umjetnosti (estetski zahtjev kulture), niti na osnovni kvalitet kulturnih praksi (antropološki zahtjev) ili veličinu tržišta za masovnu proizvodnju kulturnih proizvoda (industrijski zahtjev). Nasuprot tome, najznačajnije pitanje s kojim se danas suočavamo, odnosi se na mogućnosti učešća u stvaranju novih kulturnih formi. Prema tome, najpovoljniji uslovi okruženja za nastanak originalnosti i njeno povezivanje, kao i obim učešća javnosti u formiranju novih ideja, predstavljaju pravi test za snagu kulture i čine jedinu ispravnu osnovu javnih politika“. Kaufmann i Raunig (2002) ističu da su „kriterijumi transparentnosti i učešća besmisleni ukoliko nijesu povezani (...) Mehanizmi za povećanje transparentnosti nijesu ni konsenzus niti većinski izborni sistem, već aktiviranje što većeg broja pojedinaca/ki i parcijalnih javnih sfera“. Jedan od glavnih izazova demokratije je na koji način dati vidljivost i legitimitet procesima izgradnje i rekonstrukcije građanskih *imaginaires*, odnosno narativa. Publikacija *Bijela knjiga o evropskom upravljanju (European Governance. A White Paper)*, koju je objavila Evropska komisija 2001. godine, definiše upravljanje kao „pravila, procese i ponašanja koji utiču na način vršenja vlasti na evropskom nivou, naročito u pogledu otvorenosti, učešća, odgovornosti, efikasnost i koherentnosti“. Važno je napomenuti da su ovih pet principa međusobno povezani i da se mogu primijeniti na sve nivoe upravljanja.

²⁵ www.forumculturalmundial.org

Pojam participacije ne može se ograničiti samo na javnu upravu. On predstavlja širi fenomen u okviru sociologije i upravljanja organizacijama. Na primjer, Pindado, Rebollo i Martí (2002, 17) navode da „tokom posljednjih nekoliko godina poslovni sektor, javne uprave i udruženja pokazuju sve veće interesovanje za podsticanje participativnih praksi. Preduzeća su prva počela s tim i danas su koncepti, kao što su radne grupe, kružoci za unapređenje kvaliteta (*quality circles*) itd, već poznati (...) Takođe, neki organi javne uprave, obično savjeti, tokom posljednjih godina promovisu različite načine učešća građana/ki na lokalnom nivou, bilo da se radi o forumima i sastancima na kojima se raspravlja o projektima, lokalnoj *Agendi 21*, participativnim procesima, radionicama za građane/ke, sektorskim i teritorijalnim savjetima, ili nekim drugim vrstama učešća. Na kraju, postoje mnoge organizacije koje nastoje da podstaknu ovakve prakse učešća i budu aktivnije putem svojih društvenih baza i članova ili stvore mogućnosti za izradu i pokretanje novih zajedničkih projekata, za povećanje prisustva javnosti, svojih resursa ili društvenog i političkog legitimiteta“.

Prema Pindadu, Rebollo i Martíju, sve veći broj iskustava, koja povezuju lokalnu upravu i participaciju, može se podijeliti u dvije velike grupe i to prema dugoročnosti cilja i osnovnim vrijednostima procesa: učešće da bi se dao legitimitet ili učešće da bi se postigla transformacija. „U prvom slučaju, kada se radi o učešću radi davanja legitimiteta, oni koji promovisu ili podstiču participativne prakse, nastoje da ojačaju početne pozicije, ciljeve i interese, ali nijesu previše zainteresovani da ih mijenjaju. U drugom slučaju, cilj nije da ostanemo 'onakvi kakvi smo i tu gdje smo', već da se osnaži proces koji omogućava građanima/kama da predlažu promjene i transformacije i da o njima raspravljaju“ (2002, 18). U ovom drugom slučaju, participativni procesi mogu biti pravi procesi učenja za sve aktere/ke koji/e u njima učestvuju, uključujući, naravno, i same organe javne uprave.

Učešće građana/ki u razvoju kulturnih politika je novo područje koje morati učiti na iskustvima drugih oblasti. Postoje dokumenti i povelje, kao što je „Povelja o participaciji“ (Participation Charter), koji pružaju uputstva za razvoj učešća u evropskim gradovima. Pomenuta Povelja (vidjeti prilog E) nastala je „kao rezultat rasprava, rada i razmjene konkretnih iskustava izabranih članova, javnih službenika i stanovnika/ca koji/e su uključeni u mrežu Urbact Participando²⁶“.

Prilog E. Povelja o participaciji

Povelja o participaciji je dokumenat koji izražava političku opredijeljenost da se participacija razvija u evropskim gradovima, nastao kao rezultat rasprava, rada i razmjene konkretnih iskustava izabranih članova, javnih službenika i stanovnika/ca uključenih u mrežu „Urbact Participando“.

Povelja se poziva na principe sadržane u drugim dokumentima Evropske unije, kao što su *Preporuka Savjeta Evrope* (Preporuka Savjeta ministara br. 2001/19 državama članicama o učešću građana/ki u lokalnom javnom životu) i *Deklaracija iz Saarbrückena*, potpisana 2005. godine tokom *Evropske konferencije o budućnosti gradova* (European Conference on Urban Future).

Gradovi potpisnici *Povelje* žele da učine korak dalje u odnosu na pomenute dokumente tako što iskazuju svoju posvećenost navedenim principima kako bi podstakli učešće stanovništva u sprovođenju javnih politika (u upravljanju).

Opšti zajednički ciljevi gradova potpisnika *Povelje* su:

- povećanje učešća i proširivanje lokalnih prostora za demokratiju, integrisanjem predstavničke (reprezentativne) demokratije i participativne demokratije;

²⁶ <http://urbact5.urbact.eu/en/partecipando/index>

- strateška vizija lokalnog razvoja koji teži ekološkoj, društvenoj, ekonomskoj i političkoj održivosti;
- *osnaživanje* građana/ki kako bi bili u stanju da unaprijede društveno umrežavanje, solidarnost, socijalnu pravdu, i stekli sposobnost da donose zajedničke odluke od opšteg interesa i prepoznaju vrijednost „opšteg dobra“, teritorijalnog nasljeđa i javnih prostora.

Postoje određene teškoće za participaciju građana/ki u kreiranju politika. To su: nedovljna snaga i nepovezanost organizacija civilnog društva, nesprijetnost nekih javnih službenika da podijele dio svoje moći ili da je objasne, nedostatak transparentnosti u vezi s mogućnostima za učešće građana/ki, razlike između ciljeva zvanične politike i motivacije građana/ki... Neki koriste ove teškoće da bi diskreditovali ili onemogućili učešće građana/ki u izradi politika; oni su skloniji da shvate „učešće“ kao instrument legitimacije, a ne kao iskustvo kroz koje se uči. Glavni izazov, međutim, jeste nedostatak kontinuiteta i nepostojanje razumijevanja višeslojnosti kompleksne scene. Jednokratne konsultacije i oportunistički procesi podrivaju ne samo ugled organizacija koje promoviraju učešće, već i samu demokratiju. Učešće u razvoju kulturnih politika treba da postane dugoročno opredjeljenje.

Već postoje mnogi primjeri koji pokazuju da učešće građana/ki u oblikovanju kulturnih programa, objekata i događaja može biti uspješno ako se za to izdvoje odgovarajuće vrijeme i sredstva. Rezultat takvih inicijativa uvijek je bolji kulturni projekat i unapređenje demokratije. Postoji veliki broj takvih primjera kada se radi o planiranju novih kulturnih objekata. Jedan izvanredan primjer je izgradnja kulturnog centra *Condition Publique* (Roubaix, metropola Lil, Francuska)²⁷, jedne od *maisons folie* (ludih kuća). Otvoren je 2004. godine tokom aktivnog procesa koji je bio otvoren za sve građane/ke²⁸. Još jedna zanimljiva „luda kuća“ je Wazemmes, koja ima *hamam* jer je lokalna zajednica to tražila. Često, kao odgovor na zahtjeve organizacija civilnog društva koje se bave kulturom, inicijatori gradnje novih kulturnih objekata nude različite metodologije i sredstva za uključivanje kulturnih aktera/ki i građana/ki: radionice, seminare, rasprave, izložbe... Ovakve konsultacije mnogo češće se koriste prilikom planiranja „lokalne infrastrukture“, kao što su biblioteke ili kulturni centri, nego u planiranju „kulturnih objekata većeg obima i značaja“ (metropolitan facilities), kao što su dvorane ili muzeji. Drugu grupu primjera predstavljaju kulturni događaji osmišljeni i realizovani zajedno s lokalnim

²⁷ Lil – evropska prijestonica kulture 2004.

Lil se nalazi na sjeveroistoku Francuske u blizini belgijske granice. To je industrijski grad i glavni grad regije Nord-Pas de Calais. Grad sa 180.000 stanovnika je 1996. spojen s 86 obližnjih gradova i naselja, te je nastala metropola Lil, četvrta po veličini gradska aglomeracija u Francuskoj, s 1,2 miliona stanovnika. „Tokom sedamdesetih i osamdesetih godina 20. vijeka Lil je pogođen talasom zatvaranja fabrika tekstila, željezara i rudnika uglja, koji je gurnuo grad u stanje postindustrijskog propadanja. Nakon ovih promjena, grad Lil je odlučio da preorijentiše svoju privredu na pružanje usluga.

Ciljevi projekta

Glavni cilj kandidature Lila za evropsku prijestonicu kulture 2004. bio je oživljavanje ne samo grada, već cijele regije Nord-Pas de Calais. Cilj je, takođe, bio potpuna promjena imidža regije. Ovo je značilo odstupanje od klišea crno-bijele percepcije regije. Ključna riječ projekta bila je „metamorfoza“ – a šira javnost bila je u samom središtu transformacije. Cilj je bio da se dovede umjetnost na gradske ulice, organizuju ulični festivali i predstave i okupi najširi krug publike.

Umjetnost življenja (L'Art de vivre)

Jedan od glavnih ciljeva projekta bio je da se podrži „umjetnost življenja“ (L'Art de vivre). Proširen je tradicionalni koncept kulture kako bi uključio kulinarstvo, sport i dizajn.

„Lude kuće“ (Maisons folie)

Centralna aktivnost projekta bilo je otvaranje dvanaest novih kulturnih centara na cijelom području aglomeracije Lil (uključujući i tri na belgijskoj teritoriji). Nekadašnje fabrike i industrijski kompleksi pretvoreni su u „lude kuće“ (maisons folie), gdje se umjetnici/ce i lokalno stanovništvo mogu sretati, razgovarati i osjećati kao kod kuće. Svaka ima objekte za organizovanje različitih vrsta događaja – pozorišnih predstave, izložbi, umjetničkih radionica; ima kuhinje i trpezarije, kao i multimedijalne prostore.

²⁸ www.laconditionpublique.com

stanovništvom. U Briselu (*Zinneke*)²⁹ ili Lionu (*le Défilé*)³⁰ lokalno stanovništvo aktivno učestvuje u savremenim događajima, radeći, učeći (ali i uživajući!) uz blisku saradnju s umjetnicima/cama. Nekoliko veoma zanimljivih projekata opisano je i analizirano u novijim knjigama *Planiranje interkulturalnog grada (Planning for the Intercultural City)*, čiji su autori Jude Bloomfield i Franco Bianchini (2004), i *Réenchanter la ville*, autora Jeana Hurstela (2006).

Ova iskustva (participacije građana/ki u kreiranju kulturnih programa, objekata i događaja) pripremila su teren za sve veći broj participativnih ili dogovornih praksi koje se koriste u izradi politika i koje zaslužuju da se posebno pomenu. Neki gradovi imaju snažno civilno društvo u oblasti kulture, koje je formiralo neke nezavisne mreže, kao što je „Culture Montréal“ (vidjeti prilog F). Osnovana 2001, ova organizacija utiče na kreiranje kulturne politike u Montrealu i saraduje s opštinom u okviru nekoliko inicijativa vezanih za razvoj kulture; ovo je vjerovatno dobar primjer onoga što objašnjava John Keane (1998): „...demokratija je sistem u kojem civilno društvo i državne institucije nastoje da djeluje kao dvije neophodne sile, odvojene ali povezane, različite ali međuzavisne“.

Prilog F. Mreža „Culture Montréal“

„Culture Montréal“ je kulturna mreža Montreala (Kvebek, Kanada). Tekst koji slijedi, preuzet je s njenog veb sajta.

U proljeće 2001. godine više od 200 ljudi iz različitih kultura učestvovalo je na dvanaest radionica i plenarnoj sjednici u okviru prve serije stručnih sastanaka s kulturnim grupacijama Montreala. Skoro 400 ljudi učestvovalo je 10. oktobra 2001. na Montrealskom kulturnom samitu (Montreal Culture Summit) baveći se temom *Kultura na samitu (Culture at the Summit)*. Ovaj skup bio je vrhunac svih procesa razmatranja i konsultacija. On je postavio osnovu za okupljanje građana/ki oko promocije kulture kao centralne tačke razvoja Montreala. Zvanično osnivanje organizacije 28. februara 2002. bilo je kruna decenijskog perioda razmatranja te teme.

Misija mreže je: „Kultura u središtu razvoja Montreala“.

„Culture Montréal“ je nezavisna, neprofitna organizacija koja okuplja ljude različite pripadnosti, zainteresovane da promovišu kulturu u svim njenim oblicima kao bitan element razvoja Montreala.

„Culture Montréal“ je mjesto za razmišljanje, dijalog i akciju, okrenuto ka kulturnoj zajednici, ka organima koji donose odluke u politici i biznisu, i građanima/kama.

Kroz istraživanja, analizu, komunikaciju i obrazovanje, mreža je uključena u definisanje i prepoznavanje kulture Montreala u njenom bogatstvu i raznolikosti.

Aktivnosti. Radi ostvarivanja misije i glavnih ciljeva, mreža saraduje s kulturnom zajednicom, političkim i građanskim tijelima odlučivanja i građanima/kama kako bi se kontinuirano bavila: 1. *ujedinjenjem*: vođenjem organizacije koja predstavlja dinamično mjesto za mobilizaciju ljudi koji podržavaju misiju i ciljeve mreže; 2. *informisanjem*: razvijanjem stručnosti i podržavanjem javnih intervencija - dokumentovanjem, istraživanjem i analizom, kao i promovisanjem širenja informacija putem organizovanja događaja i umrežavanja; 3. *razvijanjem svijesti*: podsticanjem podrške javnosti i prepoznavanja kulture kroz multilateralne aktivnosti koje uzimaju u obzir karakteristike

²⁹ www.zinneke.org

³⁰ www.ledefile.org

urbanog tkiva i raznolikost kulturnih praksi Montreaala; 4. *usklađivanjem*: održavanjem bliskih odnosa s različitim grupama i partnerima na lokalnom, regionalnom i nacionalnom nivou kako bi se podstaklo uspostavljanje kulturnih prioriteta područja; 5. *intervenisanjem*: iznošenjem zajedničkih problema i pitanja pred javna i privatna tijela odlučivanja; podsticanjem učešća montrealskih kulturnih grupa i zajednica u mrežama, konsultacijama i donošenju odluka.

„Culture Montréal“:

- objavljuje više dokumenata u kojima izražava svoja mišljenja: izvještaje, uvodnike, izlaganja i tačke gledišta;
- ima nekoliko odbora koji utvrđuju pravac razvoja organizacije i smjernice njenog funkcionisanja;
- pokreće istraživanja i analize i širi informacije o njima, npr. izvještaj o kulturnoj vitalnosti grada Richarda Floride (2005);
- organizuje javne skupove s brojnim gostima i predavačima/cama, uključujući samit *Montréal Métropole culturelle* koji je održan 7–8. novembra 2007;
- uređuje elektronski bilten *Info Culture Montréal* i časopis *Montréal Cultures*;
- funkcionise na osnovu finansijske podrške članova/ica, Ministarstva kulture i komunikacija, „Cirque du Soleil“ i Grada Montreaala.

Dodatne informacije o mreži mogu se naći na sajtu www.culturemontreal.ca.

Sljedeći primjer participacije građana/ki u razvoju kulturnih politika odnosi se na izradu lokalne kulturne strategije Zagreba. Kao što objašnjava Andrea Zlatar u tekstu napisanom za projekat *Aktivni građani/ke, lokalne kulture, evropske politike (Active citizens, local cultures, European politics)* u početnoj fazi izrade lokalne kulturne strategije Opština Zagreb je započela participativne rasprave s „novim vrstama zajednica“ (nezavisnom scenom, mladima, supkulturama) koje su dovele do otkrivanja novih narativa, tj. „skrivenih heterotopija“ (vidjeti prilog G). Druga veoma zanimljiva iskustva nastala su u okviru programa *Politike za kulturu (Policies for Culture)* na primjer u pokrajinama Timiș (Rumunija) ili Plovdiv (Bugarska). Vidjeti prilog M.

Prilog G. Skrivena heterotopije Zagreba

„Koja je uloga glavnog grada Hrvatske u ukupnom kulturnom razvoju zemlje? Ovo je legitimno pitanje. Može li se govoriti o kulturnom identitetu (ili, bolje reći, kulturnim identitetima) Zagreba? Postoji li neka strategija ili kulturna politika na gradskom nivou? Kako se pojam kulturno održivog razvoja može proširiti s nacionalnog na gradski nivo? Prilikom formulisanja naše strategije imali/e smo na umu ovakva pitanja“, piše Andrea Zlatar, bivša načelnica za kulturu u lokalnoj samoupravi grada Zagreba.

Kao i ostali gradovi centralne i istočne Evrope, Zagreb je doživio urbana previranja tokom devedesetih godina 20. vijeka; s jedne strane, odvijao se nemilosrdan proces privatizacije „koji nije uzeo u obzir specifične karakteristike kulturnih preduzeća i moguće štetne posljedice privatizacije, usljed kojih je 'većina velikih izdavača propala, a mreža knjižara uništena“. S druge strane, u gradu je došlo do pojave mnogih novih, mladih, dinamičnih i nezavisnih projekata, koji čine osnovu vibrantnog kulturnog života, i garanciju kulturne održivosti, što je činjenica koja se ponekad zaboravlja, ili čak ignoriše ili zanemaruje.

U ranim fazama izrade svoje kulturne strategije, Zagreb je imao hrabrosti da se otvoreno suoči s teškoćama na koje nailaze nezavisne inicijative: „problem je što Država i Grad samo sufinansiraju njihove kulturne aktivnosti, dok javne institucije kulture dobijaju sredstva za svoje programe, plate i operativne troškove (...) Treba da uzmemo u obzir odnose između institucionalne i

vaninstitucionalne kulturne produkcije. Formulisanje kulturne politike Zagreba mora da bude participativni proces, koji će uključiti cjelokupni kulturni sektor“.

Andrea Zlatar ističe da planiranje kulture treba da uključi „nove vrste zajednica“, (1) čiji „cilj nije ostvarivanje osnivačke ideje ili željenog cilja ili namjere, već sam proces produkcije“, (2) koje „ruše granice između umjetnosti kao odvojene sfere djelovanja i svakodnevnog života“ i (3) koje promovišu kreativnu tenziju između „ličnog i kolektivnog“. Nezavisna kultura mladih vrlo često utjelovljuje ove karakteristike i, kako kaže Zlatar, mlade treba uključivati kao glavne aktere u procese planiranja kulture.

Na primjer, „tokom proljeća 2005. godine održana je serija javnih sastanaka da bi se razgovaralo o nezavisnoj kulturi i kulturi mladih, ispitao odnos između kulturne politike grada i nezavisne kulture, i problemi vezani za prostor za djelovanje nezavisne kulture i kulture mladih. Ove diskusije su ponekad bile teške i zbunjujuće, ali su otkrile potpuno različite tačke gledišta s kojih govornici/ce posmatraju i tumače ono što je za sve nas, makar samo na izvjesno vrijeme, jedna zajednička stvarnost (...) Konačni cilj rasprava je, ipak, ostvaren – zajednička deklaracija o potrebi obezbjeđivanja prostora za aktivnosti nezavisne kulturne scene i scene mladih. Deklaraciju su potpisale vodeće političke partije, kako u vladi tako i u opoziciji, i tokom sljedeće četiri godine svakodnevne, praktične politike (Realpolitik) moći ćemo da pratimo njene rezultate (ili, bolje reći, njenu sudbinu)“. Mnogi gradovi se plaše otvorene rasprave. Iskustvo Andree Zlatar pokazuje da otvorene rasprave otkrivaju samu srž grada i da su otvorene rasprave koje uključuju mlade i nezavisni kulturni sektor, od presudnog značaja za otkrivanje nevidljivih gradova koje svi dijelimo, „različitog i drugačijeg Zagreba, koji je nevidljiv običnom prolazniku/ci“. Ili, kako kaže Andrea Zlatar, rasprave omogućavaju pojavu skrivenih heterotopija: „... prema Fukoovoj definiciji, heterotopni prostori su vrsta *lokalizovane utopije* (...) Snaga heterotopija leži u njihovoj sposobnosti da izmijene stvarnost, da joj se suprotstave, da je izbrišu [i] razlikuju se od klasičnih utopija po tome što su lokalizovane u našem svakodnevnom životu“.

Cijeli tekst Andree Zlatar može se naći na sajtu www.policiesforculture.org.

Osnovna tema *Agende 21 za kulturu* je participacija građana/ki i civilnog društva. Član 5 kaže da „osnovni principi dobrog upravljanja obuhvataju transparentnost informacija i participaciju javnosti u kreiranju kulturnih politika, u procesima donošenja odluka i evaluacije programa i projekata“, a član 19 ističe opredijeljenost, „da se primjenjuju odgovarajući instrumenti koji garantuju demokratsku participaciju građana/ki u formulisanju, sprovođenju i evaluaciji javnih kulturnih politika. Član 11 navodi da „kulturne politike moraju uspostaviti ravnotežu između javnih i privatnih interesa, javnih funkcija i institucionalizacije kulture. Prekomjerna institucionalizacija ili pretjerana dominacija tržišta kao jedinog distributera kulturnih resursa podrazumijeva rizike i ometa dinamičan razvoj kulturnih sistema. Nezavisne inicijative građana/ki, bilo pojedinaca ili udruženih u asocijacije ili pokrete, predstavljaju temelj kulturne slobode“.

6. Ka novom pojmu građanstva

Uključivanje građana/ki u izradu kulturnih politika predstavlja jedan od izazova paradigme kulturnih politika koje se zasnivaju na ljudskim pravima i kulturnoj raznolikosti (još uvijek u nastajanju). Prije nego što istražimo kako se ova paradigma gradi (vidjeti dolje, kroz procese kulturnog mapiranja i planiranja), potrebno je da analiziramo shvatanje pojma građanstva koje je u prošlosti uticalo na kreiranje kulturnih politika. U tome nam može pomoći članak Franca Bianchinija (2006) za projekat *Aktivni građani/ke, lokalne kulture, evropske politike (Active citizens, local cultures, European politics)*. On kaže: „... gradske kulturne politike zemalja zapadne Evrope od kraja Drugog svjetskog rata sadržale su različite koncepcije kulture i građanstva. Međutim, novije koncepcije nijesu zamijenile prethodne, već su često korišćene za iznalaženje katkad kontradiktornih opravdanja za kulturne intervencije u gradovima. Istorija razvoja gradskih kulturnih politika u liberalnim demokratijama zapadne Evrope od sredine četrdesetih godina

20. vijeka može se podijeliti u tri velike faze, koje odražavaju različite koncepcije građanstva, pomenute ranije. Od kraja rata do kraja šezdesetih na snazi je bio koncept tzv. *društvenog građanstva*. U drugoj fazi, od kraja šezdesetih do sredine osamdesetih, pored društvenog građanstva u mnogim gradovima pojavila se inovativnija i radikalnija koncepcija *emancipatorskog građanstva*. U trećoj fazi, od sredine osamdesetih godina do danas, mnoge gradske vlasti, prisiljene da odgovore na izazove restrukturiranja privrede, rastuće konkurencije između gradova i fiskalne pritiske neoliberalnih centralnih vlasti, pridaju drugorazredni značaj kako društvenom, tako emancipatorskom građanstvu. One daju prioritet međunarodnom imidžu i privlačnosti položaja grada za strane firme, nastojeći da ostvare kratkoročnu ekonomsku dobit od ulaganja u kulturu“. Za detaljniju analizu vidjeti prilog H.

Prilog H. Koncepcije građanstva

Franco Bianchini (2006) opisao je koncepcije građanstva koje su uticale na kreiranje kulturnih politika u drugoj polovini 20. vijeka u zapadnoj Evropi:

- Koncepcija *društvenog građanstva* (od kraja četrdesetih do kraja šezdesetih godina 20. vijeka) bila je zasnovana na „pružanju kulturne usluge kao produžetka države blagostanja“ i prikazivala je „kulturu u uskom tradicionalnom smislu, podrazumijevajući pod njom uglavnom institucije visoke kulture smještene u objektima, obično u centru grada“. Ključni pojam ove koncepcije bila je „demokratizacija kulture“ i ona je počivala na moći stručnjaka/kinja da definišu kulturne vrijednosti i na ulozi države da „civilizuje“ većinu ljudi čineći kulturu dostupnijom (...) Ova koncepcija kulture podrazumijevala je društvenu obavezu radnika/ca da teže vlastitom razvoju, da aktivno usvajaju naučna znanja i stiču kritičke sposobnosti, doprinoseći time povećanju produktivnosti rada i opšteg kulturnog nivoa društva. Međutim, ona je, bez ikakvog dvoumljenja, bazirana na pretpostavci da je kultura u kojoj radnici/ce učestvuju naslijeđena i data takva kakva jeste i da oni/e neće ostaviti svoj trag na njoj i zauzvrat je oblikovati (...) Zadržan je koncept homogene, nacionalne kulture koju prenose intelektualne elite.

- Koncepcija *emancipatorskog građanstva* (od kraja šezdesetih do sredine osamdesetih godina 20. vijeka) „stavila je veći naglasak na važnost učešća populacije u kulturnim aktivnostima, kao sredstva društvene emancipacije i razvoja zajednice. Definicije kulture su proširene kako bi obuhvatile savremenije i popularnije forme kulturnog izražavanja, kao što su elektronska muzika, video, fotografija, stripovi i murali. U mnogim gradovima pojavila se nova kulturna infrastruktura, tj. lokalni kulturni centri koji kombinuju obrazovanje odraslih s aktivnostima za mlade (...) Dvije glavne strategije za sprovođenje ciljeva emancipatorske gradske kulturne politike bile su: stvaranje zajedničkog građanskog prostora i identiteta mjesta, i osnaživanje ranjivih pojedinaca/ki i grupa da izraze svoje mišljenje, da se izgrade kao samosvjesne zajednice i obezbijede da se njihovo prisustvo osjeti u revitalizovanoj javnoj sferi“.

- „Pomjeranje prema desno u političkoj klimi većine zapadnoevropskih zemalja i rastući pritisak na finansijske resurse lokalnih samouprava pomogli su da se umanj naglasak koji se ranije stavljao kako na društveno, tako i emancipatorsko građanstvo (...) U mnogim gradovima pojavila su se nova ekonomska opravdanja (...) Živ, kosmopolitski kulturni život sve više se posmatra kao sastavni dio strategija marketinga i međunarodne konkurentnosti gradova, rađenih s ciljem da privuku prividno mobilni međunarodni kapital i stručni kadar (...) lako se zadržalo retoričko zalaganje za društveno i emancipatorsko građanstvo, mogli bismo ustvrditi da nijedna koncepcija građanstva na kojoj su se temeljile gradske kulturne politike, nije bila usmjerena isključivo na međunarodnu ekonomsku konkurentnost“.

Kompletan tekst koji je napisao Franco Bianchini može se naći na sajtu www.policiesforculture.org.

Bianchini predlaže da prihvatimo novu koncepciju građanstva „kako bismo se suprotstavili destruktivnim karakteristikama međunarodne konkurencije, koja od sredine osamdesetih ometa pokušaje urbane regeneracije, predvođene kulturom“. Ova nova koncepcija ne bi trebalo da ima komunitaristički pristup „koji pretpostavlja postojanje prethodno ustanovljenog konsenzusa“, već treba da bude „otvoreni sistem (...) koji nastaje putem samoorganizovanja nezavisnih aktera/ki civilnog društva, dok grad obezbjeđuje obuku i aktivno podstiče projekte i ideje u svim oblastima gradske politike (...) Međutim, izrada gradskih kulturnih politika zahtijeva integrisaniji pristup. On treba da se temelji na veoma širokoj antropološkoj definiciji „kulture“ kao „načina života“. Strategija izrađena na ovaj način identifikovala bi i upotrijebila sve kulturne resurse grada, počev od njegovog fizičkog položaja i izgleda, arhitektonskog i industrijskog nasljeđa, lokalne zanatske tradicije, rezervoara znanja/ vještina, umjetnosti, pa do javnih prostora, obrazovnih i kulturnih ustanova, turističkih zanimljivosti i predstava o gradu nastalih preplitanjem mitova, konvencionalne mudrosti i kulturnog i medijskog predstavljanja. Time bi se prevazišle podjele između nevladinog, javnog i privatnog sektora, različitih institucionalnih pitanja i različitih profesionalnih disciplina. Ovakva strategija bi, takođe, obuhvatila razvoj savjetodavnih i otvorenijih pristupa za kreiranje politika i obezbijedila sadržajnije vidove obuke za donosioce politika (...) Da bi se dao eksplicitniji i intelektualno utemeljeniji legitimitet kulturnom građanstvu u gradovima, potrebno je da se vratimo na radikalnu ideju o gradu kao *projektu* koji treba da proširi kulturne vidike i poveća kapacitet za preoblikovanje svakodnevnog života i javne sfere“.

U svom inspirativnom radu „Kulturna vrijednost i kriza legitimiteta“ (Cultural value and the crisis of legitimacy), John Holden ističe da se „kulturni sistem pretvorio u zatvoren i mrzovoljan razgovor između profesionalaca i političara/ki, dok mediji s vijestima igraju destruktivnu ulogu između politike i javnosti“. Holden tvrdi da su „problemi, očigledno, sistemski, ali da njihovo rješavanje mora početi od profesionalaca u kulturi (...) To će od njih zahtijevati hrabrost, povjerenje i radikalnost kako bi pronašli nove načine za izgradnju većeg stepena legitimiteta direktno s građanima/kama. Dosadašnji primjeri pokazuju da bi takav pristup bio uspješan i da bi zadovoljio ciljeve svih uključenih strana – političara/ki, stručnjaka i iznad svega javnosti“ (2006, 10).

Mikel Etxebarria (2005, 10) je takođe jasno izrazio ovaj izazov. „Učešće građana/ki u razvoju javnih politika na lokalnom nivou, kao i na svim nivoima administrativne uprave, jeste ono što nedostaje u našim javnim politikama. Svjesni smo da nije uvijek lako podsticati i sprovoditi procese građanskog učešća. Porast individualizma i nedostatak jasno prepoznatih sagovornika su, između ostalog, razlozi koji mogu objasniti teškoće u procesu građanskog učešća, ali je isto tako tačno da su inercija, svojstvena administrativnoj upravi, i pretjerana politička rezerviranost takođe elementi koji, unutar same uprave, otežavaju građansko učešće. Izrada strateških planova značila je napredak u procesima participacije, jer je jačala koordinaciju i voštvo u upravljanju teritorijom, ali je isto tako tačno da se ovo učešće, uglavnom, svodilo na učešće ekonomskih, socijalnih i kulturnih aktera, kako iz privatnog tako i javnog sektora, na određenoj teritoriji, dok učešće građana/ki, kao krajnjih korisnika/ca javnog djelovanja, nije puno uzimano u obzir. Glavni korisnici/ce javnog kulturnog rada, pored stvaralaca, strukovnih udruženja i sl, jesu građani/ke koji/e uglavnom nijesu povezani niti integrisani s kulturnim subjektima. Moramo se potruditi da bismo im se približili i podstakli i omogućili njihovo učešće u procesima formulisanja javnih kulturnih politika čiji će korisnici biti“.

Bilo koji program koji promovise participaciju građana/ki u izradi kulturnih politika, treba da preispita sastav uključenih aktera/ki. U sferi kulture postoji tradicija sprovođenja rasprava između javnog sektora i kulturnih aktera koji zastupaj organizacije kulture, kako privatne tako i nevladine, u bilo kojoj fazi ciklusa: u obuci, stvaranju, produkciji, distribuciji, širenju, konzervaciji. Međutim, danas to više nije dovoljno. Postoji jasna potreba da se proširi osnova za učešće i time indirektno i „kulturni resursi“ područja (vidjeti priloge J i K o kulturnom mapiranju i planiranju). S jedne strane, da se uključe organizacije i udruženja koja, striktno govoreći, ne djeluju kao kulturni akteri, kao na primjer: lokalni mediji, preduzeća koja se bave novim tehnologijama, lokalna udruženja, škole i centri za obuku itd. S druge strane, važno je da se direktno obratimo građanima/kama, kako onima koji koriste i „konzumiraju“ kulturu tako i onima koji to ne čine (na primjer: ljudima koji žive u blizini institucija kulture,

sindikata, sportistima/kinjama i mnogim drugima!) Postoje ideje i alatke koje se mogu upotrijebiti za ovu svrhu. Više ne postoji izgovor za neuključivanje građana/ki u izradu kulturnih politika. Kulturni akteri/ke su sprovodili svoje analize i razvijali programe slijedeći logiku izolacije i elitizma. Ako želimo da kultura zauzme centralno mjesto u našem društvu, moramo imati na raspolaganju procese koji će nam pomoći da povežemo svoje planove, programe i politike s građanstvom u cjelini. To je samo pitanje interakcije s građanima/kama.

Danas se inicijative „odozdo“ (*bottom-up initiatives*) – inicijative nevladinih organizacija, samoniklih pokreta i udruženja (*grassroots*), međunarodnih mreža, fondacija koje zastupaju javni interes, i inicijative „odozgo“ (*top-down*) – inicijative javnih institucija, susreću u oblasti kreiranja politika. Otuda potreba da se promovira princip: „Molimo vas, dirajte!“ (*please touch*) koji predlaže Eduard Miralles u radu napisanom za projekat *Aktivni građani/ke, lokalne kulture, evropske politike* (vidjeti prilog I).

Prilog I. „Molimo vas, dirajte!“

Eduard Miralles, rukovodilac Odsjeka za vanjske poslove Sekretarijata za kulturu u pokrajini (*Diputació*) Barselona, intenzivno se zalaže za novi odnos između kulture, politika i građanstva. On predlaže usvajanje principa: „Molimo vas, dirajte!“, u odnosima između države (različitih nivoa vlasti) i društva. Iako je ovaj princip nastao u jugozapadnoj Evropi, mogao bi biti važan i za druga područja.

„Dijalog između sfere upravljanja državom (čak i na regionalnom, pokrajinskom ili lokalnom nivou) i sfere organizacije društva tradicionalno se zasnivao na teorijskom i površnom poštovanju – da se ove dvije sfere ne bi međusobno „dodirivale“ i da bi opstale – a to je prikrivalo bar dvije strukturne bolesti koje treba hitno izliječiti: nedostatak formalnih legitimnih mehanizama demokratskog predstavljanja, i korporativne izazove nekih zastarelih udruženja, a sve to sa smanjenom društvenom masom i prevelikim stepenom osipanja i fragmentacije. Baš kao što je bez 'jake' države (decentralizovane, participativne i supsidijarne) demokratija slaba, tako je bez organizovanog, fleksibilnog i dinamičnog društva ona nepotpuna. Prema tome, za istinsko ponovno utemeljenje demokratije neophodno je da se savlada stari 'ne diraj' tabu. U tom smislu 'Molimo Vas, dirajte!' princip znači prihvatanje pravednog i neophodnog predloga programskih inicijativa i uvođenje strukturnih korektivnih mehanizama iz jedne sfere u drugu. Kao što organizovano društvo ima pravo i dužnost da kaže upravljačkom društvu šta ono radi ili ne radi ili na koji način to treba da radi, upravljačko društvo može i mora to isto učiniti u odnosu na udruženja. A prije svega, na lokalnom nivou“.

Eduard Miralles ističe potrebu da se kritički procijeni bogatstvo pokreta kulturnog udruživanja. Razlozi su sljedeći: (a) „On, uopšteno govoreći, jeste heterogen, nepovezan i nepotpun: tradicionalna i slabo podmlađivana udruženja s relativno niskim stopama participacije koegzistiraju s grupama labave strukturne organizacije u kojima mladi ljudi pokreću estetske projekte od znatnog interesa“; (b) „Relativna vitalnost pokreta strukovnog udruživanja u oblasti umjetnosti i kulture (udruženja koja uglavnom ne djeluju na lokalnom nivou) u suprotnosti je s nedostatkom udruživanja kada se radi o kulturnoj potrošnji ili praksi“; (c) „Na snazi je pretjeran stepen endogamije, trend ponavljanja i, ukratko, opšti nedostatak privlačnosti i kvaliteta događaja i predloga pokreta kulturnog udruživanja“.

Na isti način treba preispitati lokalne kulturne politike jer one ne uključuju u dovoljnoj mjeri treći sektor prilikom svoje izrade, sprovođenja i evaluacije. Miralles naglašava „izopačene efekte neprimjetnih (*low profile*) politika (...) Lokalne kulturne politike prilaze pitanjima udruživanja, učešća, pokreta udruživanja, volonterstva i/ili 'organizovanog' društva sa striktno taktične tačke gledišta i u zavisnosti od situacije“. U nekim slučajevima učešće se posmatra isključivo kao „logika upravljanja kulturnim uslugama i objektima, a ne kao centralni elemenat 'programa' same kulturne politike“.

Miralles kaže da objekti kulture mogu poslužiti kao instrumenti za izgradnju organizovanog kulturnog građanstva, ali „da objekti nijesu jedino sredstvo za izgradnju organizovanog kulturnog građanstva, niti je njihova jedina funkcija da budu blizu građana/ki“. Lokalni prostori za kulturu imaju strateški značaj u izgradnji organizovanog građanstva zato što: (a) Imaju „sistolno-dijastolnu“ dinamiku u odnosu na kulturne aktere/ke i inicijative određenog područja. Oni imaju poseban kapacitet, koji proizilazi iz simboličkog potencijala da okupe ljude koji nijesu organizovani i labavo organizovane inicijative i da ih vrate s novim kvalitetom u njihovo okruženje; (b) Oni imaju glavnu ulogu u vođenju procesa prelaska iz stanja pasivnog korišćenja usluga ili praćenja događaja u stanje više ili manje aktivnog formulisanja predloga i, ukratko, više ili manje nezavisnog preuzimanja potpune ili djelimične odgovornosti u upravljanju; i (c) Slično tome, oni imaju strateško mjesto u procesu prelaska s lične inicijative, neformalne grupe s labavom organizacijom, u čvrsto organizovano udruženje“.

Kompletan tekst Eduarda Mirallesa može se naći na sajtu www.policiesforculture.org.

7. Kulturno mapiranje i planiranje

Implementacija novih kulturnih politika za građanstvo oslanja se na koherentne i održive procese kulturnog mapiranja i planiranja. Ovi procesi još uvijek nijesu uobičajena praksa u Evropi. Iako su tokom prethodne decenije neki evropski gradovi koristili ove koncepte prilikom izrade svojih kulturnih strategija, samo neki od njih bili su dugoročno uspješni i u potpunosti su koristili ove koncepte. Ovo ne iznenađuje, već odražava slabosti kulturnih aktera/ki, tenzije u kulturi (naročito „zahtjev“ za instrumentalizacijom kulture) i potrebu za dugoročnom perspektivom, radeći korak po korak i učeći iz neuspjeha. *Eppur si muove. (Ipak se okreće.)*

Napravimo prvo razliku između mapiranja i planiranja, koristeći ideje i radove Colina Mercera (2002, 2006). Mapiranje je prvi korak i ono obuhvata identifikovanje i evidentiranje resursa. Planiranje se odnosi na korišćenje tih resursa u svrhu razvoja.

Prilog J. Kulturno mapiranje

Colin Mercer se naširoko zalagao za kulturno građanstvo i dao sugestije kako neke alatke mogu koristiti gradovima i državama da napreduju ka ovom cilju. U članku napisanom za projekat *Aktivni građani/ke, lokalne kulture, evropske politike*, Mercer (2006b, 2–3) objašnjava kulturno mapiranje: „Ono je od presudnog značaja za utvrđivanje politika na participativan način i aktivno uključivanje zajednice i građana/ki kao subjekata i kao objekata u procesu planiranja. U tom kontekstu, govorimo o *kulturnom* mapiranju koje uključuje građane/ke u proces otkrivanja ili ponovnog otkrivanja vrijednosti i resursa za kulturnu politiku i razvoj“.

Kulturno mapiranje najbolje je opisala istaknuta australijska aboridžinska naučnica i aktivistkinja, Marcia Langton: „Kulturno mapiranje obuhvata identifikovanje i evidentiranje autohtonih kulturnih resursa nekog područja u svrhu socijalnog, ekonomskog i kulturnog razvoja. Uz pomoć kulturnog mapiranja zajednice i njihove sastavne interesne grupe mogu zabilježiti svoje kulturne običaje i resurse, kao i druge nematerijalne vrijednosti, npr. svoj osjećaj mjesta i društvene vrijednosti. Subjektivna iskustva, različite društvene vrijednosti, višeznačna iščitavanja i tumačenja, a i utilitaristički 'inventari kulturnih resursa' mogu se predstaviti na kulturnim mapama. Identifikovane vrijednosti određenog mjesta i kulture mogu predstavljati osnovu za planiranje kulturnog turizma i strategije eko-turizma, tematsko arhitektonsko planiranje i razvoj kulturnih industrija“.

Šta ovo može značiti u kontekstu participativne izrade kulturnih politika? Jedan odgovor možemo naći u ključnoj alatki za procjenu kulturnog kapitala ili procjenu kulture zajednice. To je alatka za

istraživanje i konsultacije čiji cilj nije samo objektivna procjena kulture neke zajednice ili regije, već i uključivanje građana/ki.

Po riječima Amareswara Galla, „cilj mapiranja su održivije i žive zajednice, povezanije mreže zajednica, veća sigurnost i usmjerenost zajednice zasnovana na svijesti o sebi i prostoru na kome živi, kao i povećanje sposobnosti zajednice da se brine o vlastitim potrebama na holistički način... Ono zahtijeva okvir koji uključuje kulturne težnje različitih djelova zajednice, čak i grupe koje bi u protivnom mogle biti kulturalno, društveno i ekonomski marginalizovane.

(...) Mapiranje je struktura za kulturnu politiku *na djelu* koja sadrži istovremeno otkrivanje/ponovno otkrivanje kulturnih resursa zajednice i okvir za donošenje odluka o načinu upotrebe tih resursa – drugim riječima, za participativnu kulturnu politiku“.

Planiranje je proces koji povezuje aktere/ke, ciljeve, aktivnosti, resurse i očekivane rezultate nekog projekta. Kao pojedinci/ke mi se svakog dana bavimo planiranjem u različitim sferama, iako ga ne nazivamo tim imenom. Planiranje se naročito koristi u organizacijama, i u onim koje su odgovorne za opštinske kulturne politike, čak i kada to nije eksplicitno. „Kulturno planiranje ne znači planiranje kulture. Ono prije znači obezbjeđivanje da kulturna razmatranja budu zastupljena u svim procesima planiranja i razvoja“, kaže Colin Mercer (2002, 7). Obuhvatnija definicija kulturnog planiranja može se naći u prilogu K.

Prilog K. Kulturno planiranje

Tekst koji slijedi, preuzet je iz članka koji je Mercer (2006b, 6–8) napisao za projekat *Aktivni građani/ke, lokalne kulture, evropska politika*.

„Kulturno planiranje ne znači 'planiranje kulture', već prije obezbjeđivanje da 'kulturni elemenat', kulturna razmatranja, kulturni resursi, budu zastupljeni u svakoj fazi planiranja i razvoja politika. Ono predstavlja ključni mehanizam za uključivanje građana/ki u realni i opipljivi proces izrade kulturne politike.

Ako se kultura odnosi na identitete, stilove života, ponašanje, etiku, upravljanje i svakodnevnicu, onda planiranje ne bi trebalo da bude previše teško. Ako pristajemo na kulturne politike ili povezivanje kulture i razvojnih ciljeva, onda, eksplicitno ili implicitno, pristajemo i na logiku planiranja. Možemo reći da se planiranje ne odnosi samo na 'čvrstu infrastrukturu', već i na suptilnu i kreativnu infrastrukturu: na ljude i ono što oni mogu ili ne mogu da urade.

Prema riječima Franca Bianchinia, kulturno planiranje je 'teška umjetnost'. Ono može biti slatkorječivo i površno, maska rasonode i zabave kako bi se prikrije najdublje društvene i ekonomske nepravde. U najgorem slučaju, kulturno planiranje može, na primjer, dovesti do izgradnje najboljeg kulturnog centra na svijetu okruženog trošnim naseljima, opustjelim ulicama, lošim javnim prevozom, beskućnicima i preduzećima u stečaju. To nije kulturno planiranje.

Nešto bolja, ali ne i zadovoljavajuća verzija kulturnog planiranja obuhvata ono što dolazi *nakon* što prostorni planeri obave svoj posao: kulturno planiranje kao uljepšavanje i estetsko unapređivanje. To nije kulturno planiranje. Nijedno od ovih rješenja ne zadovoljava. Nijedno ne predstavlja kulturno planiranje u pravom smislu.

Koja je onda djelotvorna definicija kulturnog planiranja? Dopustite mi da ponudim ovu kao najvažniju: *kulturno planiranje je strateška i integralna upotreba kulturnih resursa radi razvoja zajednice“.*

Kompletan tekst može se naći na sajtu www.policiesforculture.org.

Lokalne vlasti treba da odigraju ključnu ulogu u stvaranju novog koncepta kulturnih politika. Colin Mercer kaže: „Bilo koji odgovor na potencijale i prijetnje globalizacije (u ekonomskom, društvenom i etičkom smislu) mora biti čvrsto utemeljen, ne u negativnim izrazima obeshrabrenosti, već u razvijanju autohtone i endogene sposobnosti da stvaramo mjesta, proizvode, iskustva, sjećanja, narrative, priče i slike koje potvrđuju *ovo je to gdje smo, ko smo i šta smo i kako razlikujemo i spoznajemo sebe* (...) Lokalne vlasti i lokalne politike su i 'pokretači' i vodeća snaga efikasnog učešća u ovoj oblasti. To ne znači puko povinovanje logici 'pružanja usluga' ili 'subvencionisanja', već logici olakšavanja procesa ili posredovanja u njemu“ (Mercer, 2006a, 2).

8. Institucionalna inovacija

Implementacija novih kulturnih politika za građane/ke zahtijeva institucionalnu inovaciju ili, drugim riječima, novu strukturu politike. Eduard Miralles (2004) skreće pažnju na obrnuto proporcionalan odnos između veličine „kulturnog“ projekta i stvarnog uključivanja menadžera u kulturu, i ironično kaže: „Kultura postaje sve važnija da bi bila prepuštena kulturnim politikama (...) Dok je prisustvo tradicionalnih 'menadžera u kulturi' – bez obzira, u ovom slučaju, na njihov stručni, politički ili obrazovni profil – u 'strateškim' kulturnim projektima obično obrnuto proporcionalno važnosti tih projekata, prisustvo menadžera u službama koje se tradicionalno smatraju 'važnim' (*hard*) – ekonomiji, urbanizmu itd. – direktno je proporcionalno“. Osim toga, prisustvo kulture u instrumentima lokalnog planiranja još uvijek nije optimalno. Preovladava „zahtjev“ za instrumentalizacijom kulture. Sekretarijati ili sektori za kulturu skoro nikad se ne uključuju u takve procese i često su ignorisani ili primorani da prihvate obaveze u drugim oblastima. Istovremeno, u kulturnom sektoru održava se stanje pasivnosti, postoji pretjerana unutrašnja podijeljenost, a akteri/ke su previše zatvoreni u svojim konceptualnim kulama i praksama koje se prave samo zbog interne logike ne razmišljajući o građanima/kama.

Sekretarijati za kulturu treba da zauzmu stav i zahtijevaju vodeću ulogu. Kulturna prava kao osnova, kulturna raznolikost kao izazov i mogućnost, i izvorne vrijednosti kulture (sjećanje, kreativnost, kritičko znanje, ritualnost, izvrsnost, ljepota, raznolikost i druge) – mogu biti ključne teme. Ako sekretarijati za kulturu ne preuzmu vodeću ulogu, kulturu će progutati ekonomski, socijalni ili ekološki programi. Više nego ikada, neophodna je hrabrost da bi se proglasila presudna važnost kulture, a opštinski sekretarijati za kulturu (u našem slučaju) treba da postanu njeni glasnogovornici.

John Holden (2006, 58–59) ističe da institucionalna inovacija znači da „nacionalna politika treba da bude jasnija i hrabrija u postavljanju kulturnih ciljeva i davanju prava građanima/kama da iskažu svoje interesovanje za kulturu i da u njoj uživaju“ - što je eksplicitno navedeno u članu 27 (1) *Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima* Ujedinjenih nacija. Holden dalje kaže da „političari/ke treba da se više uključuju i uživaju u kulturi“, da „treba da postoji nova zakonska obaveza – da lokalne vlasti ulažu u stvaranje kulturne vrijednosti i da se ne izgovaraju brojkama ili ostalim prioritetima lokalne uprave“, da se „regionalna politika oslobodi svoje opsjednutosti ekonomskim razvojem i da da obuhvati mnogo širi krug tema“, da je kulturi potreban eksplicitniji „rizični kapital“, ne samo za potrebe kulturne produkcije već i za institucionalne inovacije i da je „potreban novi istraživački i razvojni program da bi se iskoristilo sve veće interesovanje za kulturnu vrijednost“. Jedan aspekt takvog novog sistema bilo bi fokusiranje na pitanja organizacionog kapaciteta za promjene, u podjednako mjeri kao na učinke i rezultate kulturnih aktivnosti. Konačno, Holden (2006, 53–54) takođe ističe da je potreban intenzivniji dijalog „kako bi se odbacio ili objasnio kulturni žargon koji se koristi u komunikaciji s javnošću“, „da bi sektor u cjelini mogao da iskaže svoj glas i da bi se obezbijedio forum za interakciju javnosti“ (možda, po uzoru na ono što radi „Culture Montréal“, vidjeti prilog F).

Treba da bude uključena obuka kao važan segment institucionalne inovacije. Jesu li lokalne vlasti spremne da „olakšaju proces ili posreduju u njemu“? Jesu li državni službenici i menadžeri u kulturi spremni da uđu u teške saveze? Jesu li kulturne organizacije spremne da uključe raznovrsnije građanstvo?

Nacionalne vlasti stvaraju nove institucionalne okvire. Colin Mercer se zalaže za stvaranje *podsticajnih političkih uslova* za novu generaciju kulturnih politika. Nacionalne vlasti zasigurno imaju najveću odgovornost (jer programi koje one iniciraju, mogu biti obavezujući za lokalne vlasti), ali i nacionalne asocijacije opština takođe igraju važnu ulogu. Neke korisne inicijative, kao što su ILAP (u Australiji) i LSP – LAA (u Britaniji) opisane su u prilogu L.

Prilog L. Ka strukturi upravljanja koja podstiče participativnu izradu kulturnih politika

Colin Mercer (2006b) apeluje na lokalne vlasti da „stvore *podsticajne političke uslove*“ za novu generaciju kulturnih politika koje bi trebalo „da budu realizovane u participativnom kontekstu“, da podstiču „razvoj novih oblika građanstva“ i u isto vrijeme „proaktivno mobilišu oblike ljudskog, socijalnog i kulturnog kapitala koji predstavlja osnovu resursa kojima kulturna politika presudno doprinosi“. Ova nova generacija kulturnih politika treba da se oslanja na „razvoj koherentne strukture za izradu politika i planiranje – mogli bismo reći *strukture participativnog upravljanja* (...) To je struktura ‘zainteresovanih strana’ koja uključuje građane/ke, zajednicu, vlast, nevladine organizacije i privatni sektor“. Ona se, takođe, odnosi na uspostavljanje procesa kulturnog mapiranja i kulturnog planiranja u kojem zajednica – građanstvo – nije samo pasivni „objekt“ planiranja, već i aktivni „subjekt“.

Evropa treba da razmotri i prilagodi svom regionalnom kontekstu prakse kulturnog planiranja koje se koriste u drugim djelovima svijeta. Australija i Novi Zeland spadaju u vrlo zanimljiva područja od kojih evropski gradovi i države mogu da uče. Colin Mercer smatra da je „*Integrirano lokalno planiranje (Integrated Local Area Planning – ILAP)*, koje je devedesetih godina 20. vijeka razvilo Udruženje lokalnih samouprava Australije (Australian Local Government Association – ALGA) struktura generičke politike i planiranja u kojoj participativno kulturno mapiranje i planiranje mogu naći svoje pravo mjesto“.

Mercer ističe da „radni dokument pod nazivom *Povezivanje: Ka integriranom lokalnom planiranju (Making the Connections: Towards Integrated Local Area Planning)*, kojim je ILAP iniciran u Australiji i koji je objavila ALGA krajem 1992, efikasno rezimira pitanja, ciljeve, rizike i aktere/ke uključene u ovaj pristup. Dokument pokazuje da ILAP kombinuje sljedeće pristupe: (a) strateško planiranje koje u najširem smislu razmatra **pun** raspon fizičkih, ekoloških, ekonomskih, socijalnih i kulturnih uslova, pitanja i potreba određenog lokalnog područja, (b) koordinaciju između različitih tijela i područja vlasti kako bi se osiguralo efikasno povezivanje programa, kapitalnih troškova i regulatornih procesa i njihovo fokusiranje na ključna pitanja i prioritetne potrebe identifikovane uz pomoć strateškog planiranja, i (c) efikasno korporativno planiranje i upravljanje odgovornog lokalnog Savjeta kako bi se pokrenuo i proces planiranja i mjere za njegovo sprovođenje“. Vidjeti *Vodič za integrirano lokalno planiranje (A Guide to Integrated Local Area Planning)* koji je objavila Australijska asocijacija lokalnih uprava - ALGA, 1993.

U svom radu Mercer takođe objašnjava najnovija dostignuća u oblasti planiranja zajednice u Velikoj Britaniji. Ona „daju model mogućih prednosti koje participativna kulturna politika može imati od povezivanja elemenata strukture lokalne politike i vlasti“. Svaka lokalna uprava u Engleskoj ima obavezu da razvije *Održivu strategiju zajednice (Sustainable Community Strategy)* (...) *Održivu strategiju zajednice* izrađuje *Lokalno strateško partnerstvo (Local Strategic Partnership - LSP)* koje se sastoji od predstavnika/ca lokalne samouprave, grupa koje postoje u zajednici, poslovnog sektora, policije, zdravstva, školstva i drugih službi koje pružaju usluge, i od njihovih korisnika/ca. U mnogim područjima formirane su kulturne interesne grupe i udruženja preduzeća. Oni žele da budu zastupljeni ili da lobiraju za LSP. Pored izrade Strategije zajednice (koja uključuje postojeću kulturnu strategiju) LSP je odgovoran za izradu *Lokalnog sporazuma (Local Area Agreement - LAA)*.

LAA je trogodišnji sporazum o finansiranju čije prioritete identifikuju i utvrđuju lokalna uprava i zainteresovane strane u zajednici (građani/ke), i koji predviđa specifične rezultate kao što su „obogaćivanje života pojedinaca/ki, jačanje zajednice i unapređenje životnog prostora uz pomoć kulture i sporta, takođe biblioteka i istorijskog okruženja“. Ovi rezultati se ocjenjuju na osnovu specifičnih *indikatora učinka* koji se odnose na korišćenje mogućnosti i učešće etničkih grupa u kulturnim aktivnostima i sadržajima. Iako je još uvijek rano da se ocijeni uspjeh ili neuspjeh ovog mehanizma koji se nudi lokalnoj upravi, jasno je da on pruža priliku za integrisanje kulturne politike u programe javnih politika i istovremeno otvara vrata za održivije učešće građana/ki. Umjetnički savjet Engleske (Arts Council England), nacionalno tijelo za finansiranje umjetnosti, prepoznao je strateški značaj ovog sporazuma.

Dodatne informacije mogu se naći na sajtu www.communities.gov.uk/laa.

Organizacije civilnog društva takođe su od presudnog značaja za institucionalnu inovaciju. Pojavljuju se nacionalne mreže stručnjaka/inja i one postaju solidne platforme za kulturu. U Kanadi postoji Mreža kreativnih gradova (Creative City Network)³¹ koja okuplja opštinske stručnjake/inje za kulturu „kako bi se povezali ljudi koji rade u toj oblasti, i kako bi efikasnije doprinijeli kulturnom razvoju zajednica kroz razmjenu iskustava, znanja, informacija i najboljih praksi“. U Australiji je 2000. godine osnovana Mreža za kulturni razvoj Viktorije (Cultural Development Network of Victoria)³² koja okuplja „zajednice, umjetnike/ce, lokalne savjete, zalažući se za snažniju ulogu participativnih umjetnosti i kulturnih izraza u izgradnji zdravijeg, angažovanijeg i održivijeg društva“.

Međunarodne mreže mogu takođe razviti okvire za zainteresovane lokalne uprave. Inicijativa civilnog društva *Politike za kulturu (Policies for Culture)*, koju sprovode Udruženje „ECUMEST“ (Bukurešt) i Evropska kulturna fondacija (European Cultural Foundation), regionalni je okvirni program za podsticanje participativnog principa u procesima izrade, sprovođenja i evaluacije novih efikasnih kulturnih politika na prostoru Jugoistočne Evrope (vidjeti prilog M).

Prilog M. Politike za kulturu

Inicijativa *Politike za kulturu* djeluje od 2000. godine. Program se zasniva na trougaonom radnom odnosu između civilnog društva, izvršne i zakonodavne vlasti u procesu izrade politika koje imaju uticaj na kulturni sektor. Zasniva se na prihvatanju činjenice da javna politika u oblasti kulture može imati održiv uticaj samo ukoliko zainteresovane strane, na koje ona treba da se odnosi, učestvuju u njenom formulisanju. Stavlja se naglasak na pronalaženje kanala komunikacije između gorenavedenih nivoa (koji nijesu navikli na interakciju) i, kroz podsticanje participativnog razvoja politika u oblasti kulture, na osnaživanje nezavisnog sektora da izrazi svoje mišljenje. Program je pomogao razvoj i podržao realizaciju različitih lokalnih inicijativa koju su imale za cilj da pretvore teoriju u konkretne akcione projekte..

Neki primjeri ovih inicijativa su:

- izrada lokalne kulturne strategije grada Plovdiva (Bugarska) i uspostavljanje efikasne strukture za aktivni socijalni dijalog;

³¹ www.creativecity.ca

³² www.culturaldevelopment.net

- Clubture – Politički forum: Ka novom položaju nezavisnog, neprofitnog i vaninstitucionalnog kulturnog sektora u procesu izrade politika. Multimedijalni institut, Zagreb, Hrvatska;
- Platforma za novi uticaj kulture u Crnoj Gori. „Nansen dijalog centar“, Podgorica, Crna Gora.

Dodatne informacija o svakom projektu (više od 20), mreži (više od 100 partnera) i cjelokupnom programu mogu se naći na sajtu www.policiesforculture.org.

Bibliografija

Agenda 21 for culture. An undertaking by cities and local governments for cultural development, Barcelona, 2004. Takođe na francuskom, španskom, katalonskom, galicijskom, nemačkom, italijanskom, korejskom, portugalskom i turskom jeziku. <http://www.agenda21culture.net>, posjećeno 4.12. 2006.

Appadurai, Arjun, and Stenou, Katerina, 2000, Sustainable pluralism and the future of belonging. In: *World Culture Report 2000 – Cultural diversity, conflict and pluralism*, pp. 111–120. Paris: UNESCO.

Baltí, Jordi, and Pascual, Jordi, 2005, Ciudad y gestión cultural. For: Curso a distancia gestión y políticas culturales, Universitat de les Illes Balears.

Bianchini, Franco, 2006, Reflections on urban cultural policies, the development of citizenship and the setting of minimum local cultural standards and entitlements. For the *Active citizens, local cultures, European politics* project; ECF, ECUMEST, Interarts and South East Europe TV Exchanges; www.policiesforculture.org.

Bloomfield, Jane, and Bianchini, Franco, 2004, *Planning for the Intercultural City*. Bournes Green: Comedia; <http://www.comedia.org.uk>, posjećeno 19.11. 2006.

Borja, Jordi, and Castells, Manuel, 1997, *Local y global. La gestión de las ciudades en la era de la información*, 418 p. Madrid: Taurus.

Crehan, Kate, 2002 [2004], *Gramsci, cultura y antropología*, 249 p. Barcelona: Bellaterra.

Débord, Guy, 1967 [2003], *La sociedad del espectáculo*, 176 p. Valencia: Pre-Textos.

Delgado, Eduard, 2001, Planificación cultural contra espacio público. In: *Karis*, no. 11, pp. 49–61; Barcelona: Interarts Foundation.

Duxbury, Nancy; Simons, Derek, and Warfield, Derek, 2006, Local policies and expressions of cultural diversity: Canada and the United States. In: UCLG's WG on Culture and Barcelona City Council, *Local policies for cultural diversity*, report for the Division of Cultural Policies and Intercultural Dialogue of UNESCO.

ERICarts, 2006, Research Project in Focus. Preparation for the UNESCO World Report on Cultural Diversity, <http://www.ericarts.org/web/index.php>, posjećeno 26.11. 2006.

Etxebarria Etxeita, Mikel, 2005, Qué significa la Agenda 21 de la cultura para la vida municipal?; Ponencia presentada al VI Seminario „Cultura y Municipio“, de la Federación Andaluza de Municipios y Provincias – FAMP, Jerez de la Frontera, 31 de marzo y 1 de abril de 2005. Može se skinuti sa sajta www.agenda21culture.net, posjećeno 4.12. 2006.

European Commission, 2001, *European Governance. A White Paper*; COM (2001) 428.

Garrett, Jan, 2003, *Amartya Sen's Ethics of Substantial Freedom*,

<http://www.wku.edu/~jan.garrett/ethics/senethic.htm>, posjećeno 1.12. 2006.

Hawkes, Jon, 2001, *The fourth pillar of sustainability. Culture's essential role in public planning*, 69 pp. Cultural Development Network: Melbourne;

<http://www.cultureandheritage.govt.nz/cwb/pdfs/Jon%20Hawke%20-%20Fourth%20Pillar%20of%20Sustainability.pdf>, posjećeno 26.11. 2006.

Holden, John, 2006, March, *Cultural value and the crisis of legitimacy. Why culture needs a democratic mandate*, Demos; <http://www.demos.co.uk/files/Culturalvaluweb.pdf>, posjećeno 29.11. 2006.

Hurstel, Jean, 2006, *Réenchanter la ville*. Paris: l'Harmattan, col. Carnets de Ville.

iaspis & eipcp, Maria Lind and Raimund Minichbauer (eds.), 2005, *European Cultural Policies 2015. A Report with Scenarios on the Future of Public Funding for Contemporary Art in Europe*, 57 p. Lbäke: Stockholm, London & Vienna.

Isar, Y Raj, 2005, Cultural learning: some issues and horizons. For: *Catalyst Conference*, Liverpool–Manchester, 14–17 September 2005, <http://www.catalystconference.co.uk/cultural-selfhoodand-others/>, posjećeno 1.12. 2006.

Keane, John, 1998, *Civil society: old images, new visions*. Cambridge: Polity Press.

Laaksonen, Annamari, 2006, Local Policies for Cultural Diversity. With emphasis on Latin America and Europe. In: UCLG's WG on Culture and Barcelona City Council, *Local policies for cultural diversity*, report for the Division of Cultural Policies and Intercultural Dialogue of UNESCO.

Mercer, Colin, 2002, *Towards cultural citizenship*, Swedish International Development Cooperation Agency; Uppsala: Gidlunds förlag.

Mercer, Colin, 2006a, Local policies for cultural diversity: systems, citizenship, and governance. With an emphasis on the UK and Australia. In: UCLG's WG on Culture and Barcelona City Council, *Local policies for cultural diversity*, report for the Division of Cultural Policies and Intercultural Dialogue of UNESCO.

Mercer, Colin, 2006b, Towards an architecture of governance for participatory cultural policy making. For the *Active citizens, local cultures, European politics* project; ECF, ECUMEST, Interarts and South East Europe TV Exchanges; www.policiesforculture.org.

Miralles i Ventimilla, Eduard, 2004, Las diputaciones provinciales y la cultura. Speech to the seminar *El sistema público de la cultura en España*, FEMP – Federación Española de Municipios y Provincias, Cáceres, 25–27 October 2004, 8 p, mimeo.

Miralles, Eduard, 2006, For an organised cultural citizenship. For the *Active citizens, local cultures, European politics* project; ECF, ECUMEST, Interarts and South East Europe TV Exchanges; www.policiesforculture.org.

Pascual, Jordi, 2006, Exploring local policies for cultural diversity. In: UCLG's WG on Culture and Barcelona City Council, *Local policies for cultural diversity*, report for the Division of Cultural Policies and Intercultural Dialogue of UNESCO.

Pindado, Fernando (coordinator), Oscar Rebollo Izquierdo, Joel Martí Olivé, 2002, *Eines per a la participació ciutadana: bases, mètodes i tècniques*; Barcelona, Diputació de Barcelona, Papers de participació ciutadana, n. 6, 81 p.

Postman, Neil, 1985, *Amusing ourselves to death: discourse in the age of show business*. New York: Penguin Books.

UCLG's WG on Culture and Barcelona City Council, 2006, *Local policies for cultural diversity*, report for the Division of Cultural Policies and Intercultural Dialogue of UNESCO; Barcelona.

UNDP – United National Development Programme, 2004, *Cultural Liberty in Today's Diverse World – Human Development Report 2004*. New York: United Nations.

UNESCO, 2001, *Universal Declaration on Cultural Diversity*, <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127160m.pdf>, posjećeno 2.12. 2006.

UNESCO, 2005, *Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions*, http://portal.unesco.org/en/ev.php URL_ID=31038&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html, posjećeno 2.12. 2006.

Venturelli, C., 2003, *From the information economy to the creative economy*, Centre for the Arts and Culture, <http://www.culturalpolicy.org>, posjećeno 2.12. 2006.

Yúdice, George, 2003, *El recurso de la cultura*. Barcelona: Gedisa.

WCED – UN World Commission on Environment and Development, 1987, *Our common future*; Oxford University Press, <http://www.un.org/esa/sustdev/>, posjećeno 12.12. 2006.

Zlatar, Andrea, 2006, Zagreb's Hidden Heterotopias. For the *Active citizens, local cultures, European politics* project; ECF, ECUMEST, Interarts and South East Europe TV Exchanges; www.policiesforculture.org.

II dio

Izrada participativne (gradske) kulturne politike

Sanjin Dragojević

Sanjin Dragojević predaje sociologiju kulture i sociologiju masovnih komunikacija, politike medija i kulturne politike na Fakultetu političkih nauka. Takođe predaje strateški kulturni menadžment na Akademiji dramskih umjetnosti u Zagrebu. Konsultant je u oblasti kulturne politike, kulturnog menadžmenta i kulturnih informacionih sistema u brojnim međunarodnim organizacijama kao što su UNESCO, Savjet Evrope i Evropska kulturna fondacija. Drži nekoliko međunarodnih kurseva u Beču, Kremasu, Dubrovniku, Amsterdamu i Beogradu i član je redakcija nekolicine akademskih i kulturnih časopisa. Objavljuje radove na hrvatskom, engleskom i ruskom jeziku.

Izrada participativne (gradske) kulturne politike

Identifikovanje problema i mogućnosti, prednosti i nedostataka → Definisanje glavnih ciljeva i prioriteta djelovanja → Definisanje ključnih aktera/ki → Kritične tačke djelovanja → Polazna tačka → Mapiranje kulturnih resursa → Da li početi proces izrade strateškog plana ili ne? → Glavne opasnosti i kako ih prevazići → Osnovne alatke, instrumenti i mjere → Procedure praćenja i fazne evaluacije.

Uvod

Među gradovima danas vlada konkurencija više nego ikada. Umjesto mora, koje nam je nekad izgledalo opasno i puno prijetnji, danas imamo glavni gradski trg koji odražava i izaziva želje, snove, strast i melanholiju. Aspiracije građana/ki su ono što dovodi do razvoja ili propadanja grada ili gradskog prostora. Na primjer, područje južnog Mediterana na sjeveru Afrike, nekada naseljeno i razvijeno, sada postaje sve više pusto. Vrijeme nas uči, doslovno, da hodamo po nasljeđu prethodnih generacija. A naši su glasovi vrlo često samo šapat predaka. Mi učimo o sebi uglavnom posmatrajući prostor koji koristimo i koji su koristili prije nas.

1. Identifikovanje problema i mogućnosti, prednosti i nedostataka

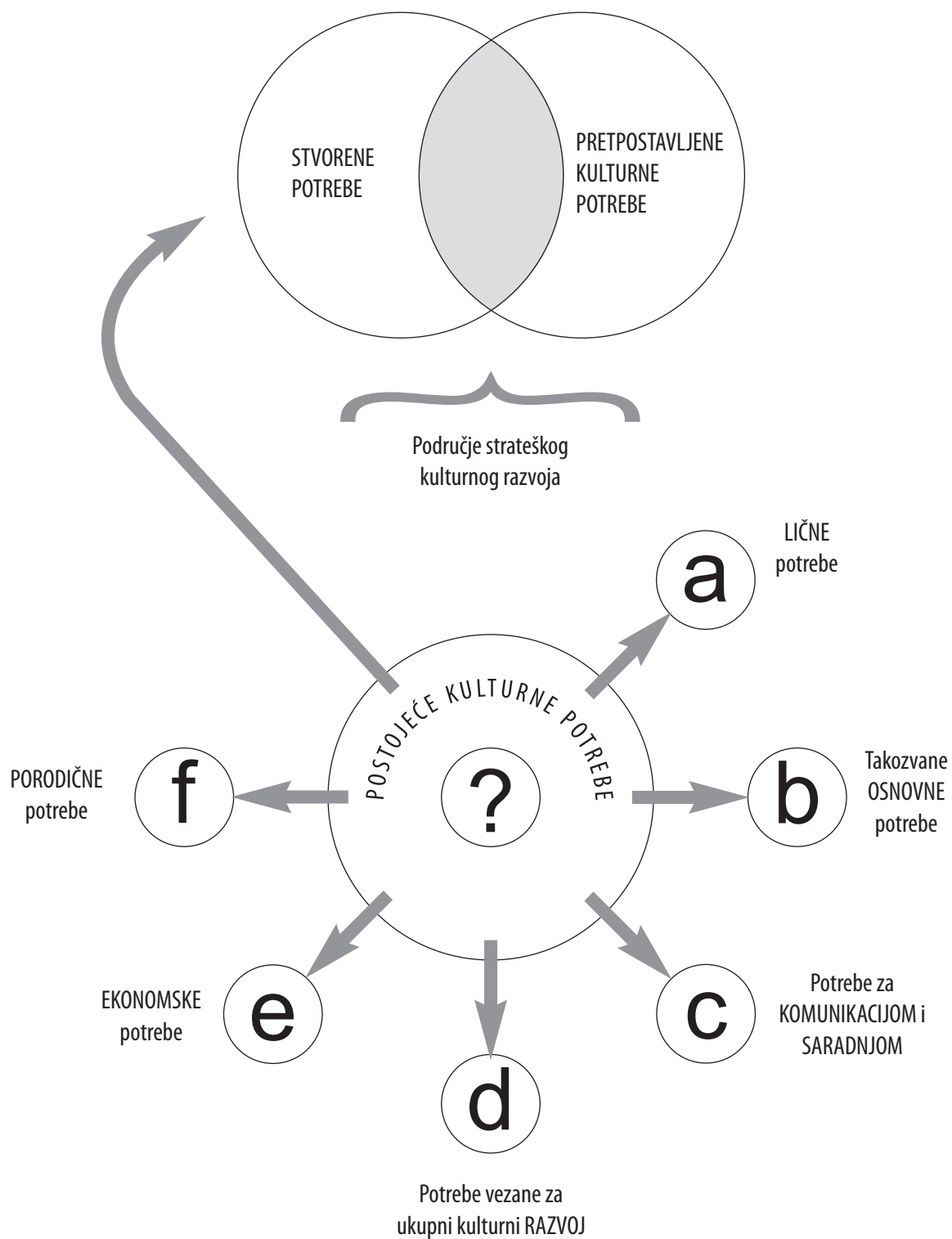
Svaki grad susreće se s problemima. Čak i *krizama*. Krizu treba shvatiti kao izazov, a njeno prevladavanje kao kreativni proces. Veoma često moramo da *upravljamo kriznom situacijom* kako bismo otpočeli proces sveobuhvatnog razvoja grada. Glavna karakteristika grada u *stanju krize* je visok stepen nepredvidljivosti. To se može prevazići tzv. *prilagodljivim strateškim planiranjem*. Ako shvatimo da grad pokreće naše umove, kao i naše snove, i da to može dovesti do pravih kreativnih trenutaka, možemo prevazići duboke krize do kojih obično dovodi nekontrolisan, haotični razvoj. Zbog toga urbanističko planiranje zauzima primarno mjesto na listi pitanja s kojim treba da se pozabavimo. Ako stručnjaci/kinje i donosioci odluka ne osjećaju, ne prepoznaju ili ne dijele svijest o *krizi* koja se približava, i potrebu da upravljaju njom, oni/e neće sarađivati a grad će se sasvim neskladno i haotično razvijati.

Teško je voditi računa o svim važnim pitanjima koja moramo uzeti u razmatranje. Na primjer, beskućnici/ce koji/e možda žive baš u našem komšiluku. Kada bismo ih više cijenili i dali im slobodu da rade i pokrenu vlastita mala ili veća preduzeća, bili bismo veoma iznenađeni rezultatima. Obezbjedivanje aktivnih razvojnih programa, koji uključuju umjetnost i kulturu, moglo bi im, u najkraćem mogućem roku, omogućiti da naprave nove kreativne platforme i stvore svoje vlastito „duhovno“ okruženje. Istovremeno, takav razvoj privukao bi hiljade znatizeljnih očiju, podjednako podstaknutih i punih nade.

Ovaj način razmišljanja, u okviru nove strukture kolektivno ujedinjenih umova, duša i duhovnih pravaca, daleko je od svakodnevnog rasuđivanja. U stvari, najproduktivnije ideje rezultat su procesa razmjene. Planovi za obnovu gradske vitalnosti i razvoj neće biti uspješni ukoliko ih većina građana/ki ne doživljava kao zajedničko vlasništvo. Posebno je važno uključivanje građana/ki koji/e najviše kritikuju. Oni/e gotovo uvijek pokazuju interesovanje za razvojne projekte jer se boje da ne izgube prethodno postignut kvalitet i standarde. I oni/e često preuzimaju ulogu „neformalnih“ gradskih vlasti koje su tu da promovišu ili ospore novi razvoj grada.

Da bi se sproveda relativno jednostavna analiza trenutnog stanja u kulturi grada, može se uraditi analitička vježba poput one prikazane u **GRAFIKONU 1**. Ova vježba će otkriti postojeće kulturne *potrebe* grada. I što je još važnije, ona je usmjerena na buduće zahtjeve u oblasti kulture koje želimo da ostvarimo u narednom periodu.

GRAFIKON 1 – Analiza kulturnih potreba
[a, b, c, d, e, f analiza]

2. Definisanje osnovnih ciljeva i prioriteta djelovanja

Ciljeve i prioritete treba navesti jasno i to ne u odnosu na pojedince/ke, već prvenstveno u odnosu na različite grupe ljudi koji osjećaju da dijele zajedničke karakteristike. U isto vrijeme, treba izbjegavati previše kratkotrajnih aktivnosti u veoma ograničenom vremenskom periodu jer će to samo dovesti do iscrpljenosti.

Cilj ne mora da bude previše detaljan. Treba da odredimo između 5 i 10 glavnih ciljeva, jasno navodeći prioritetne aktivnosti, naročito za prvih 3–5 godina. Formula uspjeha jeste da se kombinuju projekti *uživo na ulicama grada*, koji donose svježju energiju i podstiču očekivanja, i, ukoliko je moguće, jedna ili dvije nove *kapitalne investicije* u oblasti kulture. Sve to treba da prati pažljivo osmišljen dugoročni *obrazovni program* koji će postojećim kulturnim institucijama, organizacijama, umjetničkim i kulturnim inicijativama donijeti novu vrstu profesionalizma, stručnosti i vještine.

Ostvarivanje ovih ciljeva i prioriteta ne treba da bude samo mjerljivo, već i *vidljivo*, tj. treba da ga prate i kreativno objašnjavaju (promovišu) mediji u specijalnim člancima, intervjuima, prenosima itd.

3. Definisanje ključnih aktera/ki

Veoma često rezultati su vidljivi tek poslije deset ili više godina, i nakon stotinu, pa i hiljadu pokušaja da pronađemo izlaz iz svog „mračnog okruženja“. Za bilo kakvu sveobuhvatnu regeneraciju grada potrebna je snažna politička volja, praćena *novom vrstom energičnog i odgovornog vođstva*. Nove osobe na visokim položajima u gradskoj upravi, koje nemaju puno iskustva, vjerovatno će provesti više vremena kako bi sagledale situaciju, razumjele proceduralna pitanja i približile se unutrašnjem kulturnom sistemu grada. Izuzetno je važno *okupiti sve relevantne ključne aktere/ke i započeti proces saradnje* od samog početka. Ono što bismo mogli nazvati „skokovitim razvojnim efektom“, ne može se ostvariti bez bar četiri preduslova:

- 1) JASNOG PRISTUPA ZA POSTIZANJE PROMJENE:
 - a. „odozgo“ (top-down);
 - b. samonikli (grassroots);
 - c. „odozdo“ (bottom-up);
 - d. kombinovano postepeno uvođenje i selekcija, u skladu s nivoom participativne kulturne politike i uključivanjem različitih grupa ključnih aktera/ki.

- 2) FORMIRANE GRUPE *KLJUČNIH STRUČNJAKA/INJA* koji/e će raditi u okviru interdisciplinarnih i multidisciplinarnih metoda *istovremeno*, uključujući posebno:
 - a. stručnjake/inje za kulturne politike i razvoj;
 - b. stručnjake/inje za prostorno planiranje;
 - c. organizatore/ke i producente/kinje kulturnog života;
 - d. turističke operatere/ke;
 - e. stručnjake/inje za osnovnu kulturnu infrastrukturu;
 - f. stručnjake/inje za transport i komunikacije;
 - g. stručnjake/inje u oblasti istorije i simboličkih resursa područja;
 - h. arheologe/škinje;
 - i. pisce/spisateljice koji znaju priče i legende vezane za grad;
 - j. predstavnike/ce privatnog sektora;
 - k. najinventivnije umjetnike/ce koji se bave gradskom regeneracijom;
 - l. društveno-kulturne aktiviste/kinje.

Svi ovi predstavnici/e čine, u stvari, *srž* cjelokupnog projekta i politike.

- 3) **JASNOG ODABIRA RADNIH ZADATAKA** s preciznim vremenskim planom i spiskom očekivanih sredstava (ne samo finansijskih, već i informacionih, organizacionih, tehničkih i prostornih) potrebnih za njihovu realizaciju. Svaki plan treba uvijek da sadrži ne samo imena odgovornih osoba, već i kratak opis njihovih zadataka i očekivanih ishoda i rezultata.
- 4) **JAVNE VIDLJIVOSTI I UVAŽAVANJA JAVNOSTI.** Da bi se ostvarila participativna izrada politika, naročito u oblasti kulture, od presudne važnosti je uključivanje medija i to *od samog početka*. Treba da budemo selektivni i da nastojimo da radimo s najboljim stručnjacima/kinjama u bilo kojoj pojedinačnoj oblasti. Medijska pokrivenost je takođe veoma važna za političare i to je prilika za njihovo javnu predstavljanje. Isto važi za poslanike/ce, javne (gradske) službenike/ce, javne ličnosti i kreatore/ke javnog mnjenja.

Uzimajući u obzir gorenavedeno, poželjno je uključiti nove grupe zainteresovanih građana/ki u cijeli proces, ne zaboravljajući studente/kinje, roditelje, djecu, stručnjake/kinje koji/e se bave obrazovanjem i profesionalnim usmjeravanjem, amatere/ke i mlade iz različitih supkultura.

4. Kritične tačke djelovanja

Čak i ako se sve gorenavedene mjere preduzmu kako treba, ipak ćemo s vremena na vrijeme morati da se suočimo s procesom prilagodljivog strateškog planiranja kada se radi o teškim odlukama koje su povezane s visokim stepenom rizika (ili čak neuspjeha). Ako govorimo o izradi *participativne* kulturne politike, mi, u stvari, svodimo rizik na nivo stručnosti, zajedničke spremnosti i osjećaja zajedništva uključenih aktera/ki. Međutim, u isto vrijeme potrebna su određena ključna znanja, sposobnosti i vještine da bismo svoj hermetični, autoreferentni jezik učinili razumljivim najširoj mogućoj grupi pristalica. Da bismo riješili ovaj (stalno prisutni) problem, prvo treba da izradimo *različite vrste političkih dokumenata*.

TABELA 1 predstavlja alatku za analizu različitih aspekata postojeće kulturne politike, što može dovesti do utvrđivanja budućih prioriteta aktivnosti. Najvažniji krajnji zadatak ove analize je da se definiše nekoliko *scenarija* strateškog razvoja grada. Ovi scenariji, u stvari, treba da odgovore na pitanje u kakvom gradu mi (građani/ke) želimo da živimo. Na kraju, naravno, poslije *otvorene javne rasprave* treba da se odlučimo za *jedan scenario*, koji, u većini slučajeva, predstavlja kombinaciju prethodno predloženih.

TABELA 1.
Analiza glavnih kulturnih praksi prema osnovnim instrumentima kulturnih politika

Osnovni instrumenti kulturne politike	Dobra praksa koju treba zadržati	Loša praksa koju treba promijeniti	Konkretan predlog promjene u okviru vremenskog plana		
			1 godina	2 do 3 godine	3 do 5 godina
Donošenje odluka					
Zakonodavstvo					
Finansiranje					
Podrška (institucije i organizacije – njihovi vlastiti i nezavisni programi i inicijative)					
Kultura i obrazovanje					
Kulturna participacija					
Privatizacija kulture					
Decentralizacija kulture					

5. Polazna tačka

Nakon što utvrdimo scenario budućeg razvoja grada, spremni smo da započnemo kompletiranje dugoročne strategije njegovog razvoja. Najbolje je početi s opštom strategijom u obliku krovnog dokumenta koji će sadržati *samo* najvažnije strateške elemente budućeg razvoja grada. Međutim, priprema tako zahtjevnog operativnog dokumenta nije moguća bez nekih preduslova analitičke prirode. Ponekad je spremnost da se krene potpuno novim razvojnim putem u gradu očigledna. U tom slučaju, najbolje je da se počne s pripremom *strateškog plana*. Međutim, u većini slučajeva situacija je sasvim suprotna: ne postoji znanje ili vizija o scenariju budućeg razvoja, ili su razvojni scenariji kontradiktorni a podrška stručnjaka/inja ili šire javnosti prilično slaba. Zbog toga je neophodno da se prvo detaljno mapiraju postojeći i potencijalni kulturni resursi.

6. Mapiranje kulturnih resursa

Mapiranjem kulturnih resursa grada skreće se pažnja na šire elemente, dimenzije i mogućnosti djelovanja u kulturi. Istovremeno, mapiranje je proces identifikacije, sistematizacije, evidentiranja i eventualnog korišćenja, ponovnog korišćenja ili oživljavanja kulturnih resursa. Proces treba da se sprovodi na što široj osnovi i da obuhvati materijalnu infrastrukturu kao što su muzeji, pozorišta, galerije, arhivi, biblioteke – uopšteno, sve kulturne institucije. Istovremeno, mapiranje treba da obrati pažnju na gradski prostor kao resurs. To naročito obuhvata spomenike, crkve, trgove, stare industrijske zone, različite vrste naselja, kao i područja oko grada. Možda je najvažniji dio mapiranja povezan s različitim pričama, narativima, legendama, obredima, društvenim ritualima (kao što su procesije), karnevalima i proslavama koje grad nudi. Na kraju, moramo mapirati različite umjetničke i kulturne, tradicionalne i nove vještine i umjetničke zanate, modu i dizajn.

Cilj cijelog ovog procesa je da se redefiniše kulturna ponuda i olakša proces samoidentifikacije grada. Najvažnija je inventivnost, potrebna da bi se povezali različiti elementi kulturnih resursa identifikovanih tokom mapiranja. Čak i kada ona postoji, uvijek je važno imati na umu kvalitet mapiranja i trenutnu upotrebu kulturnih resursa. Najveći stepen kvaliteta, izražajnosti i autentičnosti, jednom riječju – izvrsnosti, uvijek se očekuje od kulture i umjetnosti. Krajnji cilj mapiranja je *promjena* kulturnog života i prakse na način koji će osigurati zajedničko i sveobuhvatno korišćenje kulturne raznolikosti i bogatstva, koncentrisanih u gradu i okolini, uživanje u njima i njihovo promovisanje.

7. Da li početi proces izrade strateškog plana ili ne?

Jednostavan odgovor na ovo pitanje glasi: da. Međutim, istovremeno treba da odgovorimo i na sljedeća dodatna pitanja:

- a. Ko će inicirati izradu strateškog plana(ova)?
- b. Kako će se vršiti koordinacija procesa strateškog planiranja na različitim nivoima (nacionalnom, regionalnom, gradskom)?
- c. Koju vrstu(e) strateškog plana(ova) bi trebalo da očekujemo?; Ko će ih napraviti?; Ko će ih koristiti, na koji način i u koje svrhe?; Ko će ih evaluirati, na koji način i u kom periodu?

Veoma često nailazimo na teoriju da je najbolje rješenje za svaku fazu strateškog planiranja da se proces pokrene na sva tri nivoa (nacionalnom, regionalnom, lokalnom) istovremeno. Međutim, u stvarnosti veoma rijetko nalazimo takvu situaciju. Prema drugoj tački gledišta, svaka vrsta procesa planiranja ima svoj kvalitet i područje djelovanja. Na primjer, nacionalni strateški plan bavi se prvenstveno najvažnijim ciljevima i prioritetima kulturnog razvoja, uključujući u svoje djelovanje najveće i najvažnije segmente kulturne infrastrukture, kao i velike projekte rekonstrukcije i izgradnje novih objekata.

Obično se pretpostavlja da se na regionalnom nivou može ostvariti najpovoljniji odnos između teritorijalnog područja planiranja i optimalnog korišćenja kulturnih resursa. Uopšteno gledajući, teritorijalne jedinice obično nijesu previše velike, što ljudima koji su uključeni daje osjećaj odgovornosti za strateški plan: oni/e osjećaju povezanost s prioritetima i u stanju su da se izbore s veličinom aktivnosti.

Treće, urbanističko strateško planiranje na lokalnom nivou mora voditi računa o željama građana/ki, kao i o poboljšanju kvaliteta njihovog života. Danas se strateško planiranje u Evropi najčešće odnosi na urbanističko planiranje i ono uzima u obzir složenost procesa.

Čak i kada je jasno za koju teritorijalnu jedinicu se preduzima proces strateškog planiranja, moramo se odlučiti između opšteg okvirnog planiranja ili planiranja koje se fokusira na organizacionu analizu, samoocjenu, i organizacionog strateškog planiranja. Naročito u turbulentnim vremenima, koja karakteriše nepostojanje osjećaja unutrašnje stabilnosti, neadekvatna raspodjela sredstava, nedostatak kvalifikovanog osoblja i prevladavajući osjećaj apatije, najpoželjniji je ovaj posljednji, tj. *organizacioni pristup*³³.

Dakle, ako se vratimo na pitanje s početka poglavlja, možemo dati sljedeći odgovor: najbolje je da javne vlasti na različitim nivoima istovremeno pokrenu proces *koordinisanog* strateškog planiranja. Inicijator može biti nevladin sektor ili i privatni sektor, naročito kada se radi o segmentu urbanističkog strateškog planiranja. Pitanje koordinacije je od najvećeg značaja ako želimo da postignemo sistemski pomak i razvoj kulture. Složenost procedura i dužina procesa glavni su neprijatelji koordinisanog pristupa. Najkorisnije je da se oslonimo na lokalni nivo jer je on najoperativniji i u njemu se mogu očekivati brzi rezultati.

Sami strateški planovi mogu se podijeliti na tri vrste:

- 1) Prva vrsta je tzv. *krovni strateški plan* koji se bavi samo najvažnijim elementima. (To su: vizija, misija, ciljevi i podciljevi, kombinovane strategije, osnovni programi, kao i procjena troškova konkretnih zadataka.)
- 2) Druga vrsta je *potpuni implementacioni plan* koji je naročito usmjeren na poboljšanje različitih sistemskih oblasti kulturne djelatnosti i područja kulturne politike kao što su: umjetničko stvaralaštvo, obnova i rekonstrukcija, obrazovanje u kulturi, međusektorska saradnja, međunarodna kulturna saradnja, kulturna animacija i posredovanja, zaštita kulturnih spomenika, kulturna difuzija (biblioteke, kulturni centri), kulturna potrošnja, kulturna produkcija, razvoj kreativnih industrija i kulturnog turizma itd. Drugim riječima, različite oblasti kulturne djelatnosti koje gradovi smatraju prioritetnim, obuhvaćene su ovakvim dokumentom.
- 3) Treća vrsta je *institucionalni ili organizacioni strateški plan*. Na kraju, najveća očekivanja su uvijek vezana za ovu vrstu plana, naročito u procesu sprovođenja umjetničkih i programskih djelova strateškog plana. Ova grupa strateških planova mora da bude veoma precizna i da obuhvati sve neophodne dimenzije organizacionog rada. Posebnu pažnju treba obratiti na:
 - a. plan razvoja ljudskih resursa;
 - b. planiranje materijalnih resursa: informacije, prostor, tehnička sredstva, finansiranje (prikupljanje sredstava i lobiranje, kompletan plan budžeta);
 - c. razvoj odnosa s javnošću i identiteta organizacije;
 - d. koncept i strategije marketinga;
 - e. kontrolu, praćenje i evaluaciju.

³³ Više o ovom pitanju može se naći u knjizi *Art Management in Turbulent Times: Adaptable Quality Management*, čiji su autori Milena Dragičević-Šešić i Sanjin Dragojević, Boekmanstudies, Evropska kulturna fondacija, Amsterdam 2005.

8. Glavne opasnosti i kako ih prevazići

Ako želimo da izradimo kulturnu politiku na participativan način, moramo razmišljati o tome kako da informišemo o osnovnim koracima. Vrlo često, kao građani/ke, mi ne znamo u kakvom gradu bismo zapravo željeli da živimo. Možda smo svjesni najprisutnijih problema, ali ne vidimo kako bi se oni mogli riješiti, u kojem periodu i ko će to uraditi. Da biste odgovorili na ovakve izazove, najbolje je da odaberete odgovarajuće primjere iz evropskih gradova čiji je cilj bio urbana regeneracija. Različiti evropski gradovi iznašli su različite modele razvoja. Veličina grada može biti odlučujući faktor prilikom izbora primjera; s druge strane, to može biti inventivnost ideja ili jedinstvena mješavina važne kulturne infrastrukture, ukupni koncept kulturnog života i korišćenje kreativnog potencijala grada.

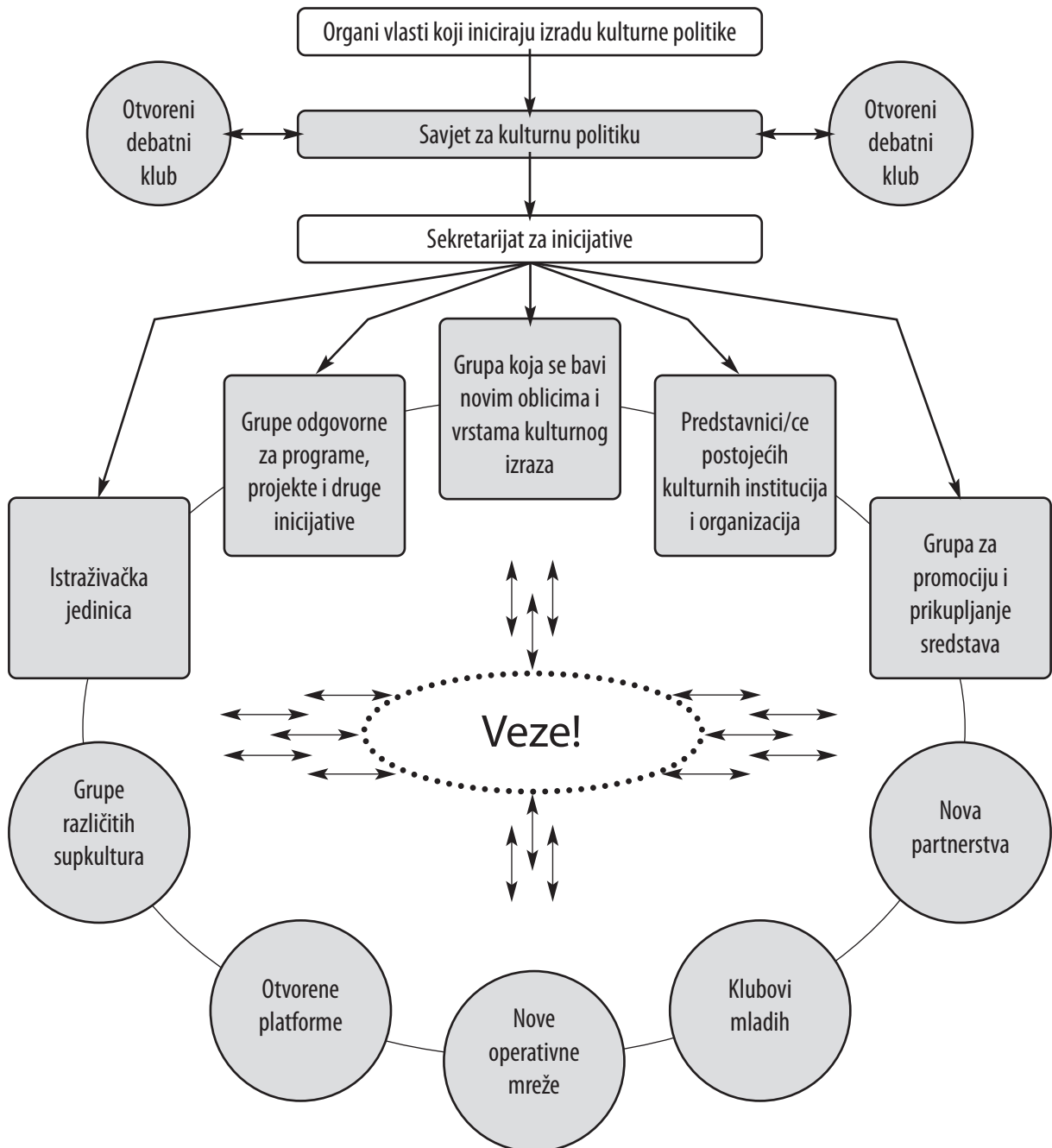
Naravno, kada koristimo ili kopiramo neki primjer, moramo imati na umu da će, na kraju, originalnost naših ostvarenja i pristupa biti ono što zaslužuje poštovanje. *Promjena* je najuspješnija kad se osigura vidljivost aktivnosti ili inicijative i kad se ona odnosi na veći dio stanovništva. Takozvana francuska škola urbanog planiranja može predložiti izgradnju nove kulturne institucije kao što je npr. muzej, okružen prelijepim šetalištem. Drugi se mogu opredijeliti za veliku proslavu, različite svečanosti u gradu, čiji jedan dio može sadržati predloge novog izgleda i razvoja grada.

Ako bismo pravili listu problema, prvi bi, najvjerovatnije, bio nedostatak vizije. Kada se radi o urbanom planiranju, da bi se ostvarila nova „ideja“ grada, potrebno je najmanje 5–10 godina. Veoma je teško naći tim ključnih profesionalaca/ki i stručnjaka/inja koji/e će ostati zajedno tokom dugotrajnog procesa i zadržati isti nivo interesovanja. Da biste odgovorili na ovaj izazov, neophodno je organizovanje *otvorenih platformi* i *operativnih mreža za saradnju* na bazi takmičenja tokom cijelog procesa, i podsticanje samoniklih inicijativa (*grassroot*) da se uključe u izradu kulturne politike. Sve ove inicijative treba da imaju političku dimenziju. Uz takav pristup moguće je napraviti dinamičan model kulturne politike koji će uključiti većinu stručnjaka/inja i djelatnika/ca u umjetnosti i kulturi. Moguće rješenje za problem zamora ili osjećaja dezorijentacije je otvaranje *kulturnog debatnog kluba* gdje bi glavni akteri/ke predstavljali ostvarene rezultate, i gdje bi se istovremeno moglo razgovarati o mogućim budućim pravcima razvoja. [Vidjeti **GRAFIKON 2.**]

Budući da se cijeli proces oslanja na veoma obrazovane i sposobne stručnjake, jedan od prioriteta je kontinuirano *ulaganje u obrazovanje i prenos znanja i vještina*. Obuka trenera samo je jedna od metoda. Postoje i druge kao što su učenje kroz rad, učenje kroz rješavanje problema i učenje kroz istraživanje. Uvijek je neophodno da grupa bude raznovrsna i treba posvetiti posebnu pažnju njenoj stvarnoj i mogućoj sposobnosti da definiše i transformiše ukupnu kulturnu politiku.

Konačno, moramo se kontinuirano baviti *istraživačkom* stranom cijelog procesa. Važno je da se napravi realna *mapa raspoloživih resursa* koja će nam pomoći prilikom predlaganja odgovarajućih *budućih programa, projekata i inicijativa*. Osim toga, od ključnog su značaja *praćenje i evaluacija*, kao i utvrđivanje *koliko su građani/ke zadovoljni i koliko podržavaju* novu gradsku kulturnu politiku.

GRAFIKON 2 Moguća podjela uloga u procesu izrade participativne kulturne politike

9. Osnovne alatke, instrumenti i mjere

Alatke i instrumenti prvenstveno će zavisiti od sljedeće grupe pitanja:

- 1) U kojem periodu želimo da ostvarimo svoje ciljeve i podciljeve?
- 2) Ko su glavni akteri/ke uključeni u cjelokupni proces?
- 3) Koliko programa, projekata i inicijativa imamo i kako su oni vremenski raspoređeni?
- 4) Ko su odgovorne osobe za svaki navedeni zadatak?
- 5) Koji su pojedinačni i ukupni očekivani rezultati?
- 6) Koje vremenske rokove treba poštovati?

[Sva ova pitanja mogu se naći u tabeli 2.]

Alatke, instrumenti i mjere takođe zavise od faktora koji nijesu „tehničke prirode“, kao što su: motivi (individualni i grupni) za učestvovanje u radu; obim rada tokom vremena; rješavanje mogućih kritičnih situacija tokom realizacije; razumijevanje i pružanje podrške svim uključenim stranama, kao i obezbjeđivanje raspoloživih sredstava za svaku fazu i za cjelokupni period.

Jedna od najvažnijih alatki za uspješno definisanje i sprovođenje kulturne politike na participativan način odnosi se na različite vrste potrebnih „forum za diskusiju“. Za donošenje ključnih odluka potrebno je održavanje *sastanaka* s najvažnijim „nosiocima“ cijele inicijative, naročito s odgovornim organima vlasti koji su inicirali izradu politike, autorima/kama koncepata i ideja, ostalim osnivačima/cama i predstavnicima/ama različitih društvenih grupa. Ako se takvi sastanci organizuju u opuštenoj atmosferi, oni mogu biti operativni i istovremeno omogućiti prostor za generisanje ideja (*brainstorming*).

Uporedo sa sastancima treba organizovati *seminare, radionice i obuke*, ne samo da bi se objedinilo i konsolidovalo već postojeće znanje, već i testirale nove ideje. Jesmo li dovoljno inventivni, mogu li se naše ideje i koncepti realizovati u odgovarajućem vremenskom i finansijskom okviru, i možda najvažnije, da li stvaramo i postavljamo principe novog znanja, čime prelazimo u novu fazu gradske kulturne politike?

U mnogim slučajevima neophodno je da se organizuju *donatorske konferencije* koje su daleko efikasnije od klasičnih konferencija za novinare ili medije. Takvi događaji omogućuju okupljanje svih relevantnih aktera/ki nove gradske kulturne politike, da se istakne njihova stvarna i moguća specifična uloga u procesu, kao i stepen njihove uključenosti i posvećenosti. Donatorska konferencija može se organizovati u vezi s ostvarivanjem neke konkretne kulturne potrebe, projekta ili inicijative. Međutim, prikupljena sredstva moraju se upotrijebiti u veoma kratkom vremenskom roku, u skladu s voljom donatora.

TABELA 2.
Vremenska tabela aktivnosti gradske participativne kulturne politike

Period	1. godina	2. godina	3. godina	4. godina
Ciljevi i podciljevi				
Predmet				
Programi, projekti, inicijative				
Odgovorna osoba				
Očekivani rezultati				
Rok				

Ponekad podsticaj za izradu nove participativne politike mogu dati *međunarodne inicijative*. Ovo je naročito tačno ako imamo u vidu veoma snažne gradske mreže kao što je *Eurocities*, prestižne programe Evropske unije kao što je *Evropska prijestonica kulture (European Capitals of Culture)*, ili specifične programe međunarodnih organizacija koji su posvećeni ovoj svrsi (kao što je program *Politike za kulturu* koji su pokrenule rumunska organizacija „ECUMEST“ i Evropska kulturna fondacija u Amsterdamu). Međutim, u svim slučajevima gradski akteri/ke moraju da definišu relevantni karakter, obim i sadržaj na evropskom ili globalnom nivou. Nije slučajnost da je većina gradova, koji su bili uključeni u pomenute programe, poboljšala, u najkraćem mogućem roku, svoj položaj i mogućnosti za saradnju na ukupnom evropskom nivou.

Naravno, za završetak ambicioznih strateških planova koji će uključujući sve obezbijediti regeneraciju grada, postoje, pored dugoročnog strateškog planiranja, još dva važna instrumenta: *finansiranje i zakonska regulacija*.

Kada se radi o finansiranju, bilo bi poželjno da se obezbijedi *mješovito finansiranje* u što većoj mjeri. Ako u tome uspijemo, mi zapravo podstičemo zajedničko i kreativno vlasništvo u okviru grada i njegove okoline. Prava je istina da svaki građanin/ka može toliko puno doprinijeti regeneraciji grada: posvećujući svoje vrijeme i inventivnost, promovišući kulturu razmjene i zajedničkog života, vodeći računa o svim dobrim stranama gradskog prostora i aktivnim učešćem u prepoznavanju i poboljšavanju onih strana koje nijesu tako dobre ili poželjne. Ovakvo uključivanje građana/ki, naravno, treba da se sprovodi uz pomoć isplaniranog i predviđenog, kako javnog tako i privatnog finansiranja. Ako zaista želimo da „uhvatimo“ novi talas urbanog napretka, neophodno je potpuno uključivanje nevladinog sektora jer on ima sredstva za rad. Veoma često lokalne samouprave preusmjeravaju porez za ovu specifičnu svrhu. To se uglavnom radi posebnim *propisima* za osnivanje specifičnih fondova ili fondacija, što ponekad može biti praćeno zadatkom da se izgradi dio nedostajuće infrastrukture ili promovišu različiti projekti u zatvorenom ili otvorenom prostoru.

U nekim zemljama postoji *renta* - za korišćenje prostora istorijskih spomenika plaća se određena naknada za održavanje/rekonstrukciju objekta ili prostora koji se koristi. Ovo može biti jedna od posebnih *mjera* u oblasti umjetnosti i kulture. Vrlo često gradske vlasti koriste određene prostore u svom vlasništvu da bi podstakle razvoj nove publike i stvaranje novih sadržaja. Uzmimo na primjer internet klubove gdje mladi mogu da se druže, prave muziku, razvijaju vještine u oblasti novih tehnologija ili jednostavno uživaju u slobodnom vremenu. Ovakve inicijative su posebno uspješne ako ih podržavaju lokalni fondovi za razvoj kreativnosti i kreativnih industrija. Možemo zaključiti da broj konkretnih alatki, instrumenata i mjera može znatno varirati od slučaja do slučaja, ali da ne treba zaboraviti međunarodne programe, planove i platforme za saradnju.

10. Procedure monitoringa i fazne evaluacije

Ova faza je posebno važna prilikom izrade nove i participativne kulturne politike jer zahtijeva da ocijenimo sljedeće:

- 7) Da li smo ostvarili postavljene ciljeve (da li su ciljevi previše ambiciozni ili ne)?
- 8) Da li je naš organizacioni pristup odgovarajući?
- 9) Da li smo privukli pažnju, podstakli radoznalost građana/ki i zadobili njihovu podršku?
- 10) Da li su glavni inicijatori izrade politike zadovoljni prethodnim procesom?
- 11) Koje promjene treba izvršiti, ko će to uraditi i u kom periodu?

Da bi bio dobar, monitoring mora biti jasan u pogledu procedura. Iz tog razloga obično nastojimo, radi objektivnosti, da angažujemo nezavisne stručnjake/inje iz zemlje ili inostranstva, koji/e nijesu bili uključeni u inicijativu. Prvi period praćenja treba da počne kada i cjelokupna inicijativa. Međutim, prva evaluacija obično se vrši poslije prve godine. Da bi se sproveo delikatan zadatak evaluacije,

potrebno je od samog početka sarađivati s istraživačkom/stručnom zajednicom kako bismo definisali dugoročne parametre razvoja. Oni mogu obuhvatiti:

- 1) postizanje estetske izvrsnosti;
- 2) inovativni pristup programima i njihovoj realizaciji;
- 3) efikasnost u korišćenju napuštenih prostora za kulturna i umjetnička događanja;
- 4) ostvareni nivo dostupnosti i učešća;
- 5) stepen razumijevanja kulturne politike grada;
- 6) broj aktivnosti van grada – efekat decentralizacije;
- 7) stepen regionalne i međunarodne saradnje;
- 8) uključivanje različitih grupa ljudi i sl.

Za sve ove parametre treba da postoje kriterijumi i indikatori. Za prvi parametar, na primjer, kriterijum može biti korišćenje neverbalnog eksperimentalnog teatra, a indikator može biti nivo zadovoljstva publike i njihova spremnost da ponovo dođu na predstavu iste grupe. Za drugi parametar kriterijum može biti upotreba otvorenih ili napuštenih prostora za pozorišne predstave, a indikator može biti broj posjetilaca/teljki tokom određenog perioda.

Evaluacija je, očigledno, jedan od najtežih zadataka za bilo koji program, a posebno za kulturnu politiku u cjelini. Zbog toga mora da se sprovodi fazna evaluacija: najčešće poslije prve godine, na sredini projekta i na kraju planiranog perioda (na primjer, poslije četiri godine).

Završna napomena

Bogatstvo prostora postaje jedan od njegovih najcjenjenijih aspekata. Ne postoji prazan prostor. Svaki prostor ima svoj energetske kvalitet. Ponekad, u slučaju zaista lijepih gradova ili najljepših djelova gradova, mi istinski osjećamo kolektivnu veličanstvenost onoga što ljudski potencijal može da ostvari.

Participativna kulturna politika biće uspješna samo ako je većina ljudi razumije, podržava i uživa u kulturnom životu koji ona omogućava. To će donijeti osjećaj zajedničkih vrijednosti koje treba da budu sastavni dio sveukupnog gradskog života.

DODATAK

KONTROLNA LISTA VAŽNIH ELEMENATA, DIMENZIJA I PITANJA

Kontrolna lista

Bilješke

1 Identifikovanje problema/mogućnosti, prednosti/nedostataka

- glavni ciljevi i prioriteti akcije

- glavni akteri/ke

- kritične tačke djelovanja

- glavne opasnosti

- osnovne alatke i instrumenti

- obezbjeđivanje nastavka i proceduralnog kontinuiteta

2 Sakupljanje relevantnih primjera gradova u kakvim bismo željeli da živimo

- analiza poučnih evropskih primjera

- mapiranje resursa grada

- Koji kulturni resursi su dobro razvijeni, kojima prijeti opasnost nestajanja i koji su naši potencijali?

- Koje su zajedničke predstave, narativi i duhovno nasljeđe? Kako je naš kulturni i socijalni kapital strukturisan? Koje su njegove osnovne komponente?

- analiza kratkoročnih, srednjoročnih i dugoročnih potreba i prioriternih akcija

3 Procjena akseološke i proceduralne osnove promjene

- zajednički značaj osnovnih ideja i vrijednosti koje se promovišu

- uključivost cjelokupnog okvira akcije

- postojanje ili nepostojanje planova, inicijativa, programa i platformi za saradnju

- Gdje se mi, kao građani/ke, susrećemo i koja mjesta ili mogućnosti su nam na raspolaganju da bismo raspravljali o opštim pitanjima i naročito pitanjima gradske kulturne politike?

- Koje procedure već postoje (na osnovu zakonodavstva, procesa donošenja odluka, finansijskih planova, konkursa, lokalnih planova podrške itd)?

- Da li smo u stanju ne samo da preduzmemo već i da ostvarimo svoje inicijative?

- Da li koristimo integrisani, holistički, međusektorski pristup?

4 Povezanost s različitim akterima/kama i učesnicima/ama

- stručnjaci/kinje i profesionalci/ke
- predstavnici/ce javne uprave
- predstavnici/ce neprofitnog sektora
- privatni sektor
- predstavnici/ce različitih supkultura
- predstavnici/ce društveno marginalizovanih ili ranjivih grupa
- uključivanje osoba s invaliditetom
- predstavnici/ce lokalnih sportskih klubova
- predstavnici/ce prigradskih i neurbanizovanih područja
- predstavnici/ce stručnjaka/kinja odgovornih za urbano planiranje i izgradnju
- učenici/ce i studenti/kinje
- osobe „trećeg doba“

5 Izgradnja kapaciteta, strateško planiranje i razvoj organizacionih sposobnosti

- Da li imamo dugoročne obrazovne programe u oblasti izgradnje kapaciteta i strateškog planiranja?
- Da li organizujemo povremene treninge i radionice kako bi se unaprijedile vještine i znanja u umjetnosti i kulturi (kulturalna politika i kulturni razvoj, kulturalna politika i kulturno planiranje, odnosi s javnošću, upravljanje projektima, marketing i izgradnja publike, prikupljanje sredstava itd.)
- Da li osjećamo potrebu da ostvarimo dugoročni strateški plan?
- Da li znamo ko će i na koji način preduzeti ove zadatke?
- Da li nam je potrebna stručnost i pomoć iz drugih mjesta iz zemlje ili inostranstva, posebno u nekim oblastima umjetnosti i kulture?
- Treba li naš plan da postane izvor izvrsnosti; u kojem području, zašto, s kim, kako i u kom vremenskom periodu?

6 Javno predstavljanje i zastupanje

- Ko predstavlja različite aspekte kulturne politike, umjetnosti, kulturnih aktivnosti i gradskog razvoja; na koji način i u koju svrhu?
- Koja vrsta diskursa/govora se koristi?
- Na koji način su različiti dijelovi populacije (djeca, studenti/kinje, umjetnici/ce, muškarci i žene, marginalizovane grupe, imigranti, itd) predstavljeni?
- Koja je uloga medija u tom procesu?
- Da li promoviramo ideju otvorene zajednice i grada, koji su spremni za saradnju?

- Da li su naše osnovne inicijative vezane za evropske vrijednosti i ideju evropskog građanstva?
- Da li su predstavnici/ce sva tri sektora (naročito neprofitnog i privatnog) vidljivi u našim aktivnostima?
- Da li smo u stanju da razvijemo „model ili obrazac uspjeha“?

7 Sprovedenje, evaluacija, monitoring i prenos znanja

- Da li slijedimo osnovnu ideju, principe i aktivnosti navedene u našim najvažnijim dokumentima ili strateškom planu?
- Da li smo u stanju da razvijemo koherentan skup indikatora na osnovu kojih naši uspjesi i neuspjesi mogu biti mjereni, analizirani i poboljšani?
- Da li organizujemo javne i stručne rasprave o najvažnijim dimenzijama naše kulturne politike i razvoja?
- Da li sprovodimo kompleksnu, cikličnu (svake 3 ili 4 godine) evaluaciju kulturne politike?
- Da li koristimo, prilikom monitoringa i evaluacije, evropska stručna znanja, istraživanja i dokumenta?
- Da li čuvamo sva naša relevantna iskustva i da li ih činimo dostupnim širokoj javnosti?
- Da li pokušavamo da prikažemo naša iskustva i da ih kodifikujemo kao novu vrstu evropskog stručnog znanja?
- Da li organizujemo različite vrste obrazovnih programa, naročito u obliku koji ima za cilj prenošenje znanja na lokalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou?

Bibliografija

Adams, Don, and Goldbard, Arlene, 2001, *Creative community: The art of cultural development*. New York: The Rockefeller Foundation.

Adorno, Theodor and Horkheimer, Max, 1977, The Culture Industry: Enlightenment as Mass Deception. In *Mass Communication and Society*, edited by J. Curran, M. Gurevitch, and J. Wollacott, pp. 349–383. London: Edward Arnold.

Albrecht, J., and Lim, G., 1986, A search for alternative planning theory: Use of critical theory. *Journal of Architecture and Planning Research*, 3(2), 117–131.

Amin, A. and Thrift, N., 1995, Institutional issues for the European regions: from markets and plans to socioeconomics and the powers of association. *Economy and Society* 24, pp. 41–66.

Amin, A., 2000, The economic base of contemporary cities. In G. Bridge and S. Watson (eds) *A Companion to the City*. Oxford: Blackwell.

Apostolakis, Christos, 2004, May, Citywide and local strategic partnerships in urban regeneration: Can collaboration take things forward? *Politics*, 24(2), 103–114.

Aravot, Iris, 1996, February, Integration of future users' evaluations into the process of urban revitalization. *Evaluation and Program Planning*, 19(1), 65–78.

Badham, Marnie; Frank, Flo, and Hemphill, Sue, 2006, *Artist and community collaboration: A toolkit for community projects*. Regina/Prince Albert, SK: Common Weal Community Arts.

Baeker, Greg, and Croteau, Marc, 2000, December, *Urban planning and cultural resources*. Presentation at Department of Canadian Heritage capacity building workshop on arts and cultural policy development. Ottawa: Department of Canadian Heritage.

Baeker, Greg, and Cardinal, Donna, 2001, December 5, *Beyond garrets and silos: Bringing communities together through cultural planning*. Prepared for Table d'hôte on Building Sustainable Communities: Culture and Social Cohesion, Hull, QC. Hull: Strategic Research and Analysis, Department of Canadian Heritage.

Bassett, K., 1993, May, Urban cultural strategies and urban regeneration: A case study and critique. *Environment and Planning*, 25, 1773–1788.

Bell, Daniel, 1999, *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books, second edition.

Bennett, Tony, 1986, The politics of the 'popular' and popular culture. In Tony Bennett, Colin Mercer and Janet Woollacott (eds.). *Popular Culture and Social Relations*. Philadelphia: Open University Press.

Bennett, Tony, 2001, *Cultural Policy and Cultural Diversity: Mapping the Policy Domain*. Strasbourg, Council of Europe.

Bennett, Tony (ed.), 2001, *Differing Diversities. Cultural Policy and Cultural Diversity*. Strasbourg, Council of Europe.

Bianchini, Franco; Fisher M.; Montgomery J.; Worpole, K., 1988, *City centres, city cultures*. Manchester, UK: Comedia and Centre for Local Economic Strategies.

Bianchini, Franco, 1993, *Urban cultural policy in Britain and Europe: Towards cultural planning*. Brisbane: Institute for Cultural Policy Studies and Griffith University.

Bianchini, Franco; Parkinson, Michael. (eds.), 1993, *Cultural policy and urban regeneration: The West European experience*. New York: Manchester University Press.

Bianchini, Franco, 1996, Cultural planning: an innovative approach to urban development. In Verwijnen, J. and Lehtovuori, P. (1996) (eds.) *Managing Urban Change*. Helsinki: University of Art and Design Helsinki.

Bianchini, Franco; Ghilardi, Santacatterina, L., 1997, *Culture and Neighbourhoods: A Comparative Report*. Strasbourg: Council of Europe Press.

Biscoe, Adam, 2001, European Integration and the Maintenance of Regional Cultural Diversity: Symbiosis or Symbolism. *Regional Studies*, vol. 35, no. 1, pp. 57–64.

Bhabba, Homi, 1994, *The location of culture*. New York: Routledge.

Blaug, M., 2001, April, Where are we now on cultural economics. *Journal of Economic Surveys*, 15(2), pp. 123–143.

Bonnell, Victoria E., and Hunt, Lynn. (eds.), 1999, *Beyond the cultural turn: New directions in the study of society and culture*. Berkeley: University of California Press.

Borja, J. and Castells, M., 1997, *Local and Global: The Management of Cities in the Information Age*. London: Earthscan.

Boorsma, Peter B.; van Hemel, Anemoon; van der Wielen, Niki; eds., 1998, *Privatization and Culture. Experiences in the Arts, Heritage and Cultural Industries in Europe*. Boston-Dordrecht-London, Circle Publications No. 10, Kluwer Academic Publishers. Boyer, M.C. (1983) *Dreaming the Rational City*. Princeton, NJ: MIT Press.

Boyer, M.C., 1994, *The City of Collective Memory*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Brecknock, Richard, 1992, Public art-public spaces-public money. *Culture and Policy*, 4(1).

Bridge, G. and Watson, S. (eds), *A Companion to the City*. Oxford: Blackwell.

Brislin, R.; Yoshida, T., 1994, *Intercultural communication training: an introduction*. London: Sage publications.

Brooking, Dolo., 1999, *Cultural planning: Connecting community to a civil society*. Looking ahead: A collection of papers from the International Social Theory, Politics & the Arts conference, pp. 24–31. Philadelphia: Drexel University Press.

Brown, John Seely and Paul Duguid, 2000, *The Social Life of Information*. Boston: Harvard Business School Press.

Cardinal, Donna, 1998, *Changing purposes of municipal cultural policy*. Presentation at „Cultural Policies and Cultural Practices: Exploring Links between Culture and Social Change“ conference, Ottawa. Ottawa: Canadian Cultural Research Network.

Castells, M., 1989, *The Informational City: Information, Technology, Economic Restructuring, and the Urbanregional Process*. Oxford: Blackwell.

Castells, M., 1996, *The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. I: The Rise of Network Society*. Oxford: Blackwell.

Castells, M., 1997, *The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. II: The Power of Identity*. Oxford: Blackwell.

Caves, Richard E., 2000, *Creative Industries: Contracts Between Art and Commerce*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Cliche, Danielle; Mitchell, Ritva; Wiesand, Andreas Joh. eds., 2000, *Pyramid or Pillars: Unveiling the Status of Woman in Arts and Media Professions in Europe*. Bonn, ERICarts-Zfkw/ArtCult Media.

Cultural Policies in Europe, 1998, A Comparative Approach. Strasbourg, Council of Europe.

Cultural Policies in Europe: A Compendium of Basic Facts and Trends, 2000, Bonn, Council of Europe, ERICarts, Artcult Media.

Culture and Civil Society: New Relationships with the Third Sector, 2001, Strasbourg, Council of Europe.

Culture: A Driving Force for Urban Tourism. Application of Experiences to Countries in Transition, 2002, Daniela Angelina Jelincic, ed. *Culturelink*, Special Issue.

Council of Europe, 1994, *Artists and Markets*. Report on a Council of Europe Round Table in Budapest. Strasbourg, Council of Europe.

Cune, Jean, 1999, *Pour une éthique de la médiation (le sens des pratiques culturelles)*. Grenoble, Pug.

D'Angelo, Mario; Vesprini, Paul, 1999, *Cultural Policies in Europe: Methods and Practices of Evaluation*. Strasbourg, Council of Europe.

D'Angelo, Mario, 2002, *Cultural Policies in Europe. Local Issues*. Strasbourg, Council of Europe.

Darlow, Alison, 1996, August, Cultural policy and urban sustainability: Making a missing link? *Planning Practice & Research*, 11(3), 291 –303.

Decentralization: Trends in European Cultural policies, 2001, Strasbourg, Council of Europe.

Dragičević-Šešić, Milena, ed., 2002, *Javne i kulturne politike*. Beograd: PALGO centar.

Dragojević, Sanjin, 2002, Process of Pacification in South-Eastern Europe. Challenges and Issues from Cultural Point of View. In: *Culture and Social Cohesion in the New Millennium*. CIRCLE / CCRN. *Canadian Journal of Communication*, vol. 27, nos. 2–3, p. 243–257.

Dragojević, Sanjin; Dragičević-Šešić, Milena, 2005, *Arts Management in Turbulent Circumstances. AQM Approach. Navigating the arts through the winds of change*, Amsterdam: Boekmanstudies, European Cultural Foundation.

Dreeszen, Craig, 1998, *Community cultural planning*. Washington, DC: Americans for the Arts.

Dreeszen, Craig, 1999, Who's on first? Resolving problems of implementation in public-sector planning. National Endowment for the Arts – Lessons Learned.

Dziembowska-Kowalska, Jolanta; Funck, Rolf H., 1999, July, Cultural activities: Source of competitiveness and prosperity in urban regions, 36(8), 1381–1398. Routledge.

- Enkardt, Peter; Kreisl, Peter. (eds.), 2004, *City images and urban regeneration*. New York: Peter Lang.
- European Council of Artists, 1997. *Artists, Responsibility and Solidarity*. Report from a conference in May 1997 in Genval, Belgium, ECA, Copenhagen.
- Evans, Graeme, 2001, *Cultural planning: An urban renaissance?* London; New York: Routledge.
- Evans, G.; Foord, J., 2003, Shaping cultural landscapes: Local regeneration effects. *Urban Futures*, pp. 167–181.
- Fisher, Rod, 1997, *Arts networking in Europe*. London, International Arts Bureau & Arts Council of Great Britain.
- Fleming, R.L, and von Tscharnner, R., 1981, *Placemakers: Public art that tells you where you are*. Cambridge, MA: Hastings House.
- Florida, Richard, 2002, *The rise of the creative class and how it's transforming work, leisure, community and everyday life*. New York: Basic Books.
- Frey, Bruno S. and Werner W. Pommerehne, 1989, *Muses and Markets: Explorations in the Economics of the Arts*. Cambridge, Mass: Blackwell.
- Frey, Bruno, 2000, *Arts and Economics: Analysis and Cultural Policy*. New York: Springer.
- Fowler, M.; Mumford, G.M., 1995, *Intercultural source book: cross-cultural training methods*. USA, Intercultural Press.
- Fukuyama, Francis, 1995, *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. New York: The Free Press.
- Garreau, Joel, 1991, *Edge city: Life on the new frontier*. New York: Doubleday.
- Geertz, Clifford, 1983, *Local knowledge*. New York: Basic.
- Gertler, Meric S., 2004, *Manufacturing culture: The institutional geography of industrial practice*. Toronto/New York: Oxford University Press.
- Gilloch, G., 1996, *Myth and Metropolis: Walter Benjamin and the City*. Cambridge: Polity.
- Ginsburgh, Victor A. and Pierre-Michel Menger (eds.), 1996, *Economics of the Arts*. Amsterdam: North Holland.
- Global Culture, 1990, *Theory, Media Society*, vol. 7, nos. 2–3.
- Griffiths, Ron, 1995, August, Cultural strategies and new modes of urban intervention. *Cities*, 12(4), 253–265.
- Grogan, David; Mercer, Colin, and Engwicht, David, 1995, *The cultural planning handbook: An essential Australian guide*. Sydney: Allen & Unwin.
- Guide to the Culturelink Network*, 2002, ed. Daniela Angelina Jelinčić. Zagreb, Institute for International Relations.
- Habitat – United Nations Centre for Human Settlements, 1996, *An Urbanizing World: Global report on human settlements 1996*. Oxford: Oxford University Press.

- Hagoort, Giep, 2000, *Art management, entrepreneurial style*. Utrecht, Eburon, Utrecht school of Arts.
- Hall, Peter, 1988, *Cities of tomorrow: an intellectual history of urban planning and design in the twentieth century*. Malden, MA: Blackwell Press.
- Hall, P., 1998, *Cities in Civilisation*. London, Weidenfeld.
- Hall, Peter, 2004, Creative, culture, knowledge and the city. *Built Environment*, 30(3), 256–258.
- Harvey, D., 1989, *The Urban Experience*. Oxford: Blackwell.
- Harvey, D., 1998, Globalisation and the body. In R. Wolff, A. Schneider, C. Schmidt *et al.* (eds) *Possible Urban Worlds: Urban Strategies at the End of the Twentieth Century*, pp. 26–38. Zurich: Birkhauser Verlag for INURA.
- Heilbrun, James and Charles M. Gray, 2001, *The Economics of Art and Culture*. New York: Cambridge University Press, 2 edition.
- Hesmondhalgh, Desmond, 2002, *The Cultural Industries*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Healey, P., 1997, *Collaborative Planning: Shaping Places in Fragmented Societies*. London: Macmillan.
- Howkins, John, 2001, *The Creative Economy: How People Make Money from Ideas*. London: Allen Lane.
- Ilczuk, Dorota, 2001, *Cultural Citizenship: Civil Society and Cultural Policy in Europe*. Amsterdam, Boekmanstudies / CIRCLE.
- Imparto, Nicholas (ed.), 1999, *Capital for our Time: The Economic, Legal and Management Challenges of Intellectual Capital*. Stanford, CA: Hoover Institution Press.
- Katunarić, Vjeran. (ed.), 1997, *Multicultural Reality and Perspectives in Croatia*. Zagreb: Interkultura.
- Kearns, G. and Philo, C. (eds), 1993, *Selling Places: The City as Cultural Capital, Past and Present*. Oxford: Pergamon Press.
- Kemmis, Daniel, 1995, *The good city and the good life*. New York: Houghton.
- King, A. (ed.), 1996, *(Re)Presenting the City: Ethnicity, Capital and Culture in the Twenty First Century Metropolis*. London: Routledge.
- Knapp, Karlfried et al. (eds.), 1999, *Meeting the Intercultural Challenge*. Berlin, SIETAR; Verlag Wissenschaft und Praxis.
- Kunzmann, Klaus R., 2004, March 29, *Culture, creativity and spatial planning*. Liverpool, Abercrombie Lecture at School of Civic Design.
- Landry, Charles, 1995, *The creative city*. London: White Dove Press.
- Landry, Charles and Bianchini, Frances, 1995, *The Creative City*. London: Demos/Comedia.
- Landry, Charles, et al., 1996, *The Art of Urban Regeneration: Urban Renewal Through Cultural Activity*. Gloucestershire, Comedia, The Round/Bournes Green/ Stroud.
- Landry, Charles, 2000, *The Creative City: A Toolkit for Innovators*. London: Earthscan Publishers.

- Landry, Charles, 2000, Culture plays its part in urban development. *Planning*, 1376, 7.7.00.
- Landry, Charles, 2000, November, A cultural approach to developing the creative city. *Culturelink* 11(32). Zagreb: Institute for International Relations.
- Langsted, J. (ed.), 1990, *Strategies: Studies in modern cultural policy*. Aarhus, Denmark: Aarhus University Press.
- Lefebvre, Henri, 1991, *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.
- Lefebvre, Henri, 1996, *Writings on Cities*. Oxford, Blackwell.
- Le Corbusier, C., 1967 [1933], *The Radiant City*. New York: Orion Press.
- Management of Cultural Pluralism in Europe* (Janina W. Dacyl, ed.), 1995, Stockholm, UNESCO.
- Matarasso, F. and Halls, S. (eds.), 1996, *The Art of Regeneration*. Nottingham and Bournes Green, Nottingham City Council and Comedia.
- Matarasso, François, 1997, *Use or Ornament? The Social Impact of Participation in the Art.*, Comedia, Stroud.
- Matarasso, François, 1998, *Vital Signs: Mapping Community Arts in Belfast* Comedia, Stroud.
- Matrarasso, François; Landry, Charles, 1999, *Balancing Act: 21 Strategic Dilemmas in Cultural policy*. Strasbourg, Council of Europe.
- Matarasso, François, 2001, *Cultural Indicators: A Preliminary Review of Issues Raised by Current Approaches*. Paper Drafted Following a Meeting Held at the Arts Council of England in September 2000.
- McDaniel, Nello; Thorne, George, 1998, *Arts planning: A dynamic balance*. Brooklyn: Arts Action Research.
- Mills, Deborah, 2003, *Cultural planning – Policy*. Adelaide, SA: Community Arts Network SA Inc.
- Miles, M., and Hall, T., 2003, *Urban futures: Critical commentaries on shaping the city*. London: Routledge.
- Mercer, Colin, 1998, Culture, the city and the community. In: Ruth Rentschler, ed. *Shaping Culture: Arts and Entertainment Management*. Deakin, University Press.
- Mercer, Colin, 1997, Mapping Regional Cultures. In: Warwick Mules and Helen Miller, eds. *Mapping Regional Cultures; Discourses in Social Contexts*. Rural Social and Economic Research Centre, Central Queensland University.
- Mercer, Colin, 2001, Convergence, Creative Industries and Civil Society: The New Cultural Policy. In: Colin Mercer, ed. *Convergence, Creative Industries and Civil Society: The New Cultural Policy*. *Culturelink*, Special Issue 3–6.
- Mercer, Colin, 2002, *Towards cultural citizenship*, Swedish International Development Cooperation Agency; Uppsala: Gidlunds förlag.
- Mercer, Colin, 2005, From indicators to governance to the mainstream: Tools for cultural policy and citizenship. In C. Andrew, M. Gattinger, M. S. Jeannotte, and W. Straw (eds.) *Accounting for culture: Thinking through cultural citizenship* (pp. 9-20). Ottawa: University of Ottawa Press.

Mercer, Colin, 2005, Knowing ourselves: eCulture in the Value Production Chain. In: Sanjin Dragojević, Diane Dodd, Biserka Cvetičanin, Cas Smithuijsen, eds. *eCulture: The European Perspective*. Cultural Policy, Creative Industries, Information Lag, *Culturelink*, Special Issue 81–88.

Mercer, Colin, 2005, Making Culture, Diversity and Development Walk and Talk Together: Cultural Mapping and Cultural Planning. In: Rod Fisher, ed. *Developing New Instruments to Meet Cultural Policy Challenges*. Centre for European Studies, Chulalongkorn University, Bangkok.

Mercer, Colin, 2006, Cultural policy beyond and below the nation state: new forms of subnational and transnational cultural identity and citizenship. In: *Dynamics of Communication: New Ways and New Actors*. Zagreb, Culturelink/IMO.

Mommaas, Hans, 2004, Cultural clusters and the post-industrial city: Towards the remapping of urban cultural policy. *Urban Studies*, 41(3), 507–532.

Mulgan, Geoff; Worpole, Ken, 1986, *Saturday night or Sunday morning? From arts to Industry – New forms of cultural policy*. London: Comedia.

Musterd, Sako; Ostendorf, Wim, 2004, Creative cultural knowledge cities: Perspectives and planning strategies. *Built Environment*, 30(3), 189–193.

O’Sullivan, Noel, 2000, European Political Identity and the Problem of Cultural Diversity. *Journal of Applied Philosophy*, vol. 17, no. 3, p. 237–247.

Palmer, Robert, 2001, October, *The city in practice: International models of cultural cities*. Presentation at the Montreal Cultural Summit.

Porter, Robert. (ed.), 1980, *The arts and city planning*. New York: American Council for the Arts.

Ray, Paul H., 2000, *The Cultural Creatives: How 50 Million People are Changing the World*. New York: Harmony Books.

Redefining Cultural Identities, 2001, Collection of papers from the course on Redefining Cultural Identities: Multicultural Context of the Central European and Mediterranean Regions (Nada Švob-Đokić ed.), Dubrovnik, 10–20 May 2000. Culturelink, Institute for International Relations, Zagreb.

Ritzer, G., 1993, *The MacDonaldisation of Society*. Thousand Oaks, Ca., Pine Forge Press.

Rivkin-Fish, Ziggy, 2004, Planning civil society: Putting value on the arts through cultural planning. *Loisir et société / Society and Leisure*, 27(2), 381–395.

Russell, James S., 1999, May, Performing arts centers: Using art to revive cities. *Architectural Record*, 187(5), 223–225.

Russo, Antonio P.; van der Borg, Jan, 2002, Planning considerations for cultural tourism: A case study of four European cities. *Tourism Management*, 23(6), 631–637.

Rydin, Yvonne; Thornley, Andy, 2004, May, *Planning in the UK: Agendas for the new millennium*. London: Ashgate Press.

Sassen, S., 1996, Rebuilding the global city: economy, ethnicity and space. In A. King (ed.) *Re-Presenting the City*. London: Macmillan.

Schwab, B., 2004, The rise of urban symbols through cultural policies: Three flagship cultural projects between internationalization strategies and local resistance. *City images and urban regeneration*, pp. 211–224.

Scott, C., 1989, Cultural planning and cultural tourism: Models for community control and development. *Museums Quarterly News*, 3(4).

Sennett, Richard, 1990, *The conscience of the eye: The design and social life of cities*. New York: Alfred A Knopf.

Soja, E., 2000b, Putting cities first: remapping the origins of urbanism. In G. Bridge and S. Watson (eds) *A Companion to the City*. Oxford: Blackwell.

Stevenson, Deborah, 1992, Urban re-enchantment and the magic of cultural planning. *Culture and Policy*, 4(2), 3–18.

Stevenson, N. (ed.), 2001, *Culture and citizenship*. London: Sage.

Stevens, Louise K., 2003, Spring, Using gap analysis as the foundation for economic development through arts and culture. *Economic Development Journal*, 2(2), 59–64.

The Challenges of Pluriculturalism in Europe, 2000, Center for European Integration Studies (Susanne Baier-Allen, Ljubomir Čučić, eds.). Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.

The Unity of Diversities. Cultural Co-operation in the European Union, 2000, Edited by The Parliamentary Group of the PSE European Parliament. Florence: Angelo Pontecorboli Editore.

Todorova, Marija, 1999, *Imaginarni Balkan*. Beograd, XX vek.

Tomlinson, J., 1999, *Globalization and Culture*. Cambridge, Polity.

Understanding of Europe, 1995, Training in cultural awareness and Its Peoples and Cultures. Brussels: Europublic.

Urry, J., 2000, City life and the senses. In G. Bridge and S. Watson (eds). *A Companion to the City*. Oxford: Blackwell.

Walters, Kath, 1992, November, *Reshaping the city environment: New partnerships between artists, planners and urban communities are helping reclaim the streets for those who live in them*. Habitat Australia: Australia Council.

Westwood, S. (ed.), 1997, *Imagining Cities*. London: Routledge.

Wallerstein, I., 1991, *Geopolitics and Geoculture*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ward, Stephen V., 2004, February, *Planning and urban change*. London: Sage publications Ltd.

Warpole, Ken, 1992, *Towns for people: Transforming urban life*. Milton Keynes: Open University Press.

Wates, N, and Knelt, C., 1987, *Community architecture: how people are creating their own environment*. London: Penguin.

Watson, S., 1999, Differences in cities in transition. In B. Blanke and R. Smith (eds.) *Cities in Transition: New Challenges, New Responsibilities*. London: Macmillan.

Zukin, Sharon, 1995, *The Cultures of Cities*. New York: Blackwell.

Young, G, Clark, I, and J. Sutherland, 1995, *Mapping culture: A guide for cultural and economic development in communities*. Commonwealth Department of Communications and the Arts.

Izabrana literatura

Agenda 21 for culture, An undertaking by cities and local governments for cultural development, 2004, www.agenda21culture.net, Ajuntament de Barcelona, Barcelona.

Bianchini, Franco, 1993, *Cultural Policy and Urban Regeneration: The West European Experience*. Manchester: Manchester University Press.

Bianchini, F. & Bloomfield, J., 2001, *Cultural citizenship and urban governance in Western Europe*, in N. Stevenson (ed.) *Culture and Citizenship*. London: Sage.

Bloomfield, J. & Bianchini, F., 2004, *Planning for the Intercultural City*, www.comedia.org.uk, Comedia, Stroud.

Borja, Jordi, & Castells, Manuel, 1997, *Local y global. La gestión de las ciudades en la era de la información*, Madrid.

D' Angelo, Mario, 2001, *Cultural Policies in Europe. Local Issues*. Strasbourg: Council of Europe Publishing (www.book.coe.int).

Evans, Graeme, 2001, *Cultural Planning: an urban renaissance?* London: Routledge.

Fisher, Rod & Fox, Roger, 2001, *Culture and Civil Society: New Relationships with the Third Sector*. Strasbourg: Council of Europe Publishing (www.book.coe.int).

Grefe, Xavier, & Pflieger, Sylvie, 2005, *Culture and Local Development*. Paris: OECD Publishing.

Hawkes, Jon, 2001, *The fourth pillar of sustainability. Culture's essential role in public planning*, Melbourne: Cultural Development Network, www.cultureandheritage.govt.nz/cwb.

Holden, John, 2006, *Cultural value and the crisis of legitimacy. Why culture needs a democratic mandate*, <http://www.demos.co.uk/files/>. London: Demos.

Hurstel, Jean, 2006, *Réenchanger la ville*. Paris: l'Harmattan, col. Carnets de Ville.

Ilczuk, Dorota, 2001, *Cultural citizenship: civil society and cultural policy in Europe*. Amsterdam: Boekmanstudies/CIRCLE.

Landry, Charles, 2000, *The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators*. London: Earthscan Publications Ltd.

Landry, C., Greene, L., Matarasso, F., 1996, *The Art of Regeneration: Urban Renewal through cultural activity*. Stroud: Comedia.

Matarasso, Francois, 1997, *Use or Ornament? The Social Impact of Participation in the Arts*. Comedia, Stroud.

Matarasso, Francois, 1999, *Towards a Local Cultural Index, Measuring the Cultural Vitality of Communities*. Comedia, Stroud.

Mercer, Colin, 2002, *Towards cultural citizenship*. Swedish International Development Cooperation Agency; Uppsala: Gidlunds förlag.

Mundy, Simon, 2000, *Cultural Policy: A Short Guide*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

Robinson, Jill (ed.), 2005, *Eurocult 21 - Integrated Report*. Helsinki: Lasipalatsi Media Centre.

Throsby, David, 2001, *Economics and culture*. Cambridge: Cambridge University Press.

UNDP, 2004, *Cultural Liberty in Today's Diverse World – Human Development Report 2004*, United Nations. New York: United Nations Publications.

Weeda, H., Smithuijsen, C. and Şuteu, C. (ed.), 2005, *The Arts, Politics and Change: Participative Cultural Policy-Making in South East Europe*. Amsterdam: Boekmanstudies – European Cultural Foundation – ECUMEST.

CIP – Каталогизација у публикацији

Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-502-08-9

COBISS.CG-ID 18812176

Stvaranje aktivnog, odgovornog građanstva, i podsticanje učešća građana/ki u izradi politika u Evropi, najlakše se postiže na lokalnom nivou. Politike koje se razvijaju i sprovode na lokalnom nivou odnose se na neposredno životno okruženje evropskih građana/ki. Pripadnost Evropi kao i razvijanje doživljavanja Evropske unije kao zajedničkog političkog poretka svih njenih građana/ki, mora prije svega početi na mjestu koje nam je najbliže – na lokalnom nivou odlučivanja. To znači da evropske političke odluke i vrijednosti koje se prihvataju širom kontinenta, treba da budu, u idealnom slučaju, utkane u lokalne kulturne politike.

U ovoj knjizi dva renomirana stručnjaka, Jordi Pascual i Ruiz i Sanjin Dragojević, istražuju konceptualni okvir i teorije koje se odnose na participaciju građana/ki u izradi lokalnih kulturnih politika, kao i mehanizme sprovođenja participacije na gradskom nivou.

